

БРАН. Б. ТОДОРОВИЋ

НАУКА О ТРГОВИНИ

ПРВА КЊИГА

(IV ИЗДАЊЕ)

*Решењем Министарства промета и индустрије I Бр. 26123/N од
27. августа 1938. год., а према одлуци Савета за професионалну
наставу, ова је књига одобрена за уџбеник у прометачким акаде-
мијама и прометачким школама.*

БЕОГРАД
ШТАМПАРИЈА „ГЛОБУС“, БЕОГРАД, КОСМАЈСКА УЛИЦА БРОЈ 28 — ТЕЛЕФОН 22-794
1 9 3 8

ПРЕДГОВОР

Наука о трговини треба да нас упозна са елементима привредног промета, као и са практичном страном установа које служе привредном промету. Она говори о трговини уопште, о њеној суштини, значају и развитку, о врстама трговине, о трговачкој радњи и трговцу, о трговачким друштвима, о помоћном особљу у трговачкој радњи, о посредницима при трговању, о капиталу и кредиту. Даље, она говори о предмету трговања, о роби, о средствима трговине, о новцу и заменици новца, о меници, чеку итд., о организацији трговине робом, затим о банкама и банкарским пословима, о разним помоћним организацијама, о пијаци, сајмовима, берзама и другим установама које служе привреди.

Наука о трговини јесте управо наука о техници привредног промета.

У науци о трговини скупљено је градиво из трговачког и меничног и чековног права, из народне економије, науке о финансијама, географије итд. Дакле, строго узев, наука о трговини не претставља сама по себи једну науку, већ скуп вишег научних грана, скуп градива које се, само с обзиром на његов циљ, може сматрати као једна целина. Можда би за овај предмет био подеснији назив: *наука о трговини*.

По наставном плану који је прописан за трговачке академије, наука о трговини предаје се у I и II разреду са 2 часа недељно. Ова књига I израђена је према програму који је прописан за I разред трговачких академија, дакле намењена је ученицима I разреда који долазе у ову стручну школу са свршена четири разреда средње школе и који дотле, већим делом, нису имали прилике, ни у школи ни ван школе, да се упознају са градивом које излаже наука о трговини.

Прво издање ове књиге изашло је 1909 године; оно је штампано о трошку Министарства народне привреде. Ово четврто издање јавља се безмало после тридесет година. У току овог времена много је штошта изменјено и новога унето у привредни живот наше отаџбине, па је и то изазвало многе измене и допуне у другом и трећем издању овог уџбеника. Нов закон о радњама, нови менични закон и чековни закон, закон о мерама и новцу, унели су нове одредбе, а нов трго-

вачки закон који додуше није ступио на снагу, али по коме је израђен део уџбеника који говори о питањима која су у вези са трговачким законом, учинили су да се овај уџбеник, у четвртом издању, знатно разликује од оних ранијих издања.

При изради овог уџбеника служио сам се многим радовима на српскохрватском, немачком и француском језику, али поглавито уџбеницима:

C. F. Findeisen: Grundriss der Handelswissenschaft;
Dr. Herman Grossman: Grundriss der Handelwissenschaft;

Користио сам се даље радовима:

František Salavec: Učebnice obchodní nauky;

Сл. Гојковић: Требник за оснивање и обављање радње;

Аца Миловановић: Требник за царинске послове;

Обрад Госавић: Основи меничног права, чековно право;

Др. Јосиј Кораћ: Уредба, правила и упутства о картелима;

Др. Никола Гаћеша: Поштанска штедионица Краљевине Југославије;

Драгослав П. Михаиловић: Поштанске штедионице;

Др. Душан Узелац: О емисионим банкама;

Др. Радивоје Јовановић: Хартије на доносионаца;

Косића Злашановић: Поштанска служба;

Алманах Београдске берзе;

Часописи: „Народно благостање“, „Југословенски економист“, „Привредни преглед“;

Karl Bott: Hanwörterbuch des Kaufmans-Lexikon für Handel und Industrie; итд., итд.

20 новембра 1938 године
у Београду

Бранислав Б. Тодоровић

САДРЖАЈ

	Страна
I. О трговини уопште	9
A. Суштиница, значај и развијашак трговине	9
B. Врсте трговине	14
1. По предмету	14
2. По обиму самога рада	17
3. По месту где се налазе лица која ступају у везу	18
4. Према томе за чији се рачун води или чијим средствима	18
5. Према томе докле иде	19
6. Према путевима којима иде роба	21
C. Трговачка радња	23
Г. Трговац	24
1. Трговац као једно лице	24
2. Трговачка друштва и тајно друштво	31
3. Удружења предузећа	36
Д. Трговачки регистар	37
В. Правна обележја трговачке радње	38
1. Фирма, вођење фирмe	39
2. Мустре, модели, фабрички и трговачки жигови	41
3. Књиговодство у трговини	42
Е. Помоћно особље у трговачкој радњи	47
1. Трговачки ученик	47
2. Трговачки намештеник, трговачки помоћник	48
II. Посредници при трговању	52
1. Трговачки заступник	52
2. Трговачки посредник	53
3. Комисионар	57
4. Шпелтер, отпрањач	60
5. Возач, возар, кириција	62
6. Обезбедилац	63
III. О капиталу и кредиту	67
1. Уопште	67
2. Капитал у трговини	67
3. Врсте капитала	68
4. Однос између сопственог и туђег капитала	69
5. Облици у којима се јавља капитал	69
6. Организација кредита	72
7. Промет	74

	Страна
IV. Предмет трговања	76
A. Роба, оценивање робе, вредносност робе	76
1. Роба	76
2. Оцењивање робе — мере	78
B. Трговински обичаји, узанси	86
1. Други уобичајени одбиди од тежине робе	87
2. Одбиди од куповне цене	87
3. Трошкови који се рачунају по тежини робе	88
4. Трошкови који се рачунају по вредности робе	89
V. Средства трговине и кредитне исправе	91
1. Новац	91
2. Заменица (сурогат) металног новца	103
3. Трговачке упутнице и облигације	122
4. Чек	124
5. Завод за обрачунавање — клирингхаус	136
VI. Хартије од вредности	139
1. Обвезнице (облигације)	141
2. Деонице (акције)	155
VII. Трговање робом	159
A. Уоѓаште	159
B. Робна документија	163
1. Фактура	163
2. Товарни лист	164
3. Декларација	164
4. Уверење о пореклу робе	165
В. Пијачка цена, берзанска цена, конјунктура	166
Г. Други услови при куповини и продаји	168
1. Куповина по проби	168
2. Куповина на пробу	169
3. Куповина за пробу	169
4. Куповина ћутуре, гомилом	169
5. Куповина, продаја одустајањем	169
Д. О начину плаќања	170
Е. Калкулација и њена подела	172
1. Калкулација набавке	172
2. Калкулација продаје	177
3. Калкулација производње, продукције	177

СЛИКЕ И ЦРТЕЖИ

Бр.	1. Шематски претстављена улога трговца	стр. 12
„	2. Житне теразије	" 84
„	3. Народна банка Краљевине Југославије	" 104
„	4. Графички претстављено кретање менице којом се наплаћује потраживање и измирује дуговање	" 112
„	5. Кретање менице од издаваоца, преко индосанта, до акцептантa	" 117
„	6. Поштанска штедионица у Београду	" 131
„	7. Чек Поштанске штедионице у Београду	" 132
„	8. Лутријески два и по отстотна државна рента за ратну штету	" 145
„	9. 3% обвезница за ликвидацију земљорадничких дугова	" 147
„	10. Купон Лутр. 2 $\frac{1}{2}$ % државне ренте за ратну штету	" 148
„	11. Купон 3% обвезница за ликвидацију земљорадничких дугова	" 148
„	12. Акција Београдске задруге	" 157

I. О ТРГОВИНИ УОПШТЕ

A. Суштина, значај и развитак трговине

У најширем смислу трговина је међусобна размена (трампа) добара.

У ужем смислу трговина (немачки: *der Handel*, француски: *le commerce*) је управо посредовање које се врши, као стално занимање, при размени добара (између производача — „продуцената“ — и потрошача — „конзумената“). Лице које се тим посредовањем занима зове се *трговач* (немачки: *der Kaufmann*, француски: *le commerçant*).

Продуцент (од латин. *producere* = производити) је онај који производи, који ствара добра, израђује робу као сировине или као прерадивине; то би био на пример: земљорадник, шумар, рудар, занатлија, индустријалац итд.

Конзумент (од латин. *consumere* = појести, потрошити) јесте онај који троши, нарочито намирнице, затим и другу робу — потрошач.

Трговину су створили људи живећи удружене. Док је човек живео у примитивним групама, потребе су му биле мале и незннатне. Све што му је било потребно, производио је сам и набављао је сам; производача и потрошача претстављало је једно исто лице. Одело и обућу правио је себи сам од коже дивљих животиња, а њихово месо била му је храна. Оближња шума давала му је грање за колибу; густо лишће употребљавао је као кровину (за покривање колибе); издржљива тропска лоза служила му је уместо конопца, а стотину разних дивљих плодова употребљавао је да би променио свој јеловник.

Чим се човек мало просветио, није био виште задовољан овим примитивним предметима и поменутом грубом храном. Он тражи поузданiji заклон, боље одело, укуснија јела. Иако су му потребе још веома ограничена, он већ увиђа да није виште способан да сам себи прибави све што му је сада за живот потребно, и он се обраћа ближњима да би га у томе помогли. Када је сада задовољио своје прве потребе, нашао је да има још и других потреба. Као дивљак ограо се јеленом или медвеђом кожом и она му је служила за одећу; као просвећен замењује је одећом од предене и ткане вуне. Доцније

тежки да једном оделу дода друго; потребна му је ланена или памучна кошуља, вунена или свилена чарапа, кожна обућа, чакшире подеснијега кроја, шешир који не пропушта воду, и хиљаду других ствари. Његов стан не може бити више од грања и лишћа, већ кућа од дрвета, а наскоро потом од камена и цигала, кућа од више одељења или различитих одаја подигнута на здравом земљишту и над засвојеним подрумом. Постеља која му је некад била од сувог лишћа, сад има душек и чаршав итд.

Кад су људи ступили у тешњу везу, кад су почели да се друже и удружују, једни од других примали су обичаје и потребе. Човекова урођена тежња да прибави оно што други има, створила је трампу, размену — створила је трговину у најширем смислу. Такву трговину води земљорадник својим производима, ловац својим ловом, занатлија својим израђенима.

Уколико су се човечје потребе умножавале, утолико се још више осећала потреба за поделом рада; појединац сад није могао сам себи да изради потребне предмете. Због тога почињу послови да се деле: једни се одају производњи хране, други изради одела, трећи граде само станове итд. — сваки се посвећује само једном послу који је потребан или користан по људски живот. Радећи тако, свако је израђивао не само колико је потребно њему и његовој породици, већ много више. Оно што је израдио више, даје у размену за друга потребна добра, која су опет произвели други посленици више но што им је потребно. На тај начин, поделом рада и поменутом разменом, свако долази до предмета који су му потребни за живот. Размена произведенih добара могла се јавити у пуној мери тек кад је усвојен новац као средство размене. Размена добара, која је дотле вршена само у облику *промене* или *шраме*, узима сада нов, далеко подеснији и савршенији облик — она се претвара у *куловину* и *шрадају*.

Уместо непосредног размењивања производа, један за други, које се могло извести само онда кад су се баш нашли они којима су производи, које они израђују, били узајамно потребни, наступило је далеко лакше размењивање посредством новца, тј. размена у којој се производи прво размењују (продадују) за новац, за који се опет лако могу добити у замену (купити) неки други производи. — Сад се појављују посредници између потрошача и производчика и то су *шрговци*, а њихов посреднички рад зове се *шрговина*.

Ово посредовање, које дакле врши трговац, учинило је да производчач није морао трошити рад и време носећи своје разнолике производе појединим и многим потрошачима који те производе у маломе троше. Произвођачи се не излажу више неизгоди да својим производима, који у најближој околини немају прође, не нађу потрошача, јер их трговина налази у најуда-

љенијим, као и у блиским местима.. Они не морају више да прекидају рад тражећи купца за произведену робу; њих помаже трговачки капитал утолико што им исплаћује одмах вредност производа, док би сами непосредном продајом робе много спорије долазили до новца.

На тај начин трговина у многоме помаже развитак оних занимања и позива који се баве производењем разних добара. Дакле, трговина помаже основну производњу (прапродукцију, производњу сировина), тј. пољопривреду (земљорадњу, сточарство, воћарство, виноградарство итд.), рударство, шумарство, лов, риболов. Она помаже још и прерађивање сировина, тј. индустрију у њеним разноликим облицима (занате, домаћу радиност, фабричку индустрију итд.).

Да трговине опет није, конзумент би морао ићи на разне стране, у далеке крајеве, у разна места, да скупља све оно што му је потребно. Да ли би и могуће било да потрошац Европљанин иде у Индију за памук, у Јапан за ориз (пиринач), на Цејлон за кафу итд.? Данас, конзумент може све себи да набави у најближој околини, и то онолико колико му је потребно. Све то набавља трговац који предмете доноси у великом избору и у оно време када су потрошачу најпотребнији. Ово посредовање чини да потрошач уштеђује у времену, и да се без прекида може посвећивати своме послу.

Уђемо ли у кућу било сиромаха или богаташа, свуда ћемо наћи предмете са разних страна, паћи ћемо производе из удаљених делова света, тако да се с правом може рећи да живимо у доба у коме трговина царује.

Писац једне „Географије светске трговине“ претставља улогу трговине овако:

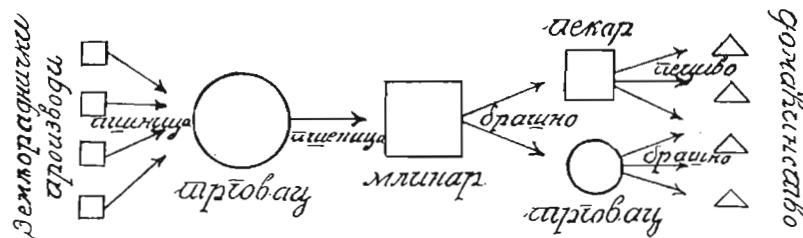
Седим и радим за столом од махагоновог дрвета које је донесено из Хондураса. Џилим, на коме је сто, вунен је, рађен је у Киндерминстеру у Енглеској. Вуна за овај џилим донесена је из Лас Плате или из Новог Јужног Уелса. Чај, који је у берлинској порцеланској шољи, из Кине је или Асама; кафа је из Јаве, шећер је из Доње Саксонске, Бразилије или Кубе. Пушим „Портторико“ дуван на чибуку од вишњевог дрвета које расте у Мађарској; морска пена, од које се у Гирингену гради лула, ископава се у Малој Азији, сребро којим је окован чибук донесено је из Потоза, из Јужне Америке, гвоздени дивит ливеј је у Чешкој итд.

Дакле, *шрговина* је стона која везује *производњу* и *потрошњу* добара.

Шематски претстављена улога трговца

Да бисмо шематски претставили посредничку улогу трговца, пратићемо шта бива са пшеницом коју произведе земљорадник. Пожњевена и овршена пшеница иде трговцу, а од њега млинару који је самеље и претвара у брашно; ово делом иде хлебару који од њега меси хлеб и даје га даље домаћинству у потрошњу, а делом иде опет трговцу који га даље као брашно

испоручује домаћинству. Шематски претстављено, изгледало би то овако:

Слично овоме могли бисмо да представимо кретање угља. Из рудника угља, угљ иде трговцу углем навељко, који га делом шаље индустријским предузећима, а делом трговцу детаљисти, који га даље испоручује домаћинству итд.

Трговину треба сматрати као главно средство којим се ствара добро народу; сваки прави претставник трговине треба себе да сматра као радника за опште добро. Прави и истинити претставници или заступници трговине не треба у трговини да теже само за својом коришћу већ за коришћу свију; у томе лежи идеални задатак трговине. Трговац који води трговину има право на добит не само што улаже труд већ и зато што улаже и свој капитал. Природно да ова добит не треба да је велика и да иде на штету потрошача, или да се њоме користи само произвођач. Трговац мора да гледа свој интерес у производачевом и потрошачевом интересу; само ће тако они имати више користи од његова посредовања, неголи да сами ступају у везу.

Са привредног и културног гледишта трговина врши врло важне и преко потребне задатке без којих здрав и напредан живот једног народа не би могао да буде. Правилно и уређено разношење и дељење производа, смешљено прикупљање и распоређивање намирница, утиче на живу и успешну производњу; тамо где је на ниском ступњу трговина, и производња је на ниском ступњу. Ако произвођач није сигуран да ће вишак својих производа продати по доброј цени, неће се ни излагати напору и бризи да више произведе. Да се за поменути вишак нађе увек добар и сигуран купац, брине трговина; у томе и лежи њен привредни значај и јавни задатак у привредном животу једнога народа.

Трговина има и културни значај; она везује или спаја народе: са мењањем робе иде и мењање мисли; трговачким путем иде и вера (религија), наука и вештина. Кад је стање једнога народа правилно и здраво, онда је сасвим природно да тежи углађенијем и бољем животу. Из напреднијих земаља увозна трговина доноси производе развијеније радиности и више образованости, изазива веће и многобројније потребе, и тако

посредним путем потстиче производњу. Трговина је одувек била носилац образованости, пионир материјалног и моралног напретка, народнога здравља, јер она чини да грађани долазе до боље хране, до бољег одела и до других угодности које одржавају здравље и продолжују живот.

Две град-државе које су у словенском свету достигле највиши ступањ образованости, богатства и слободе — руски Новгород и наш Дубровник — дuguју за то поглавито трговини која је у време њихова највећег напретка била у пуноме јеку.

Да је трговина од великог значаја за напредак једнога народа, види се већ и по томе што све цивилизоване државе помажу и заштићују трговину своје земље нарочитим законом, који трговцу пружа нарочита права, али му одређује и нарочите дужности.

Значај трговине са гледишта социјалног огледа се у томе што је она многима пружила занимања и зараду. Својим развијањем, она је створила многобројна занимања, а с тим и нове изворе за зараду. Таква помоћна занимања јесу: сензалски, маклерски, агентурски, комисионарски, шпедитерски посао, посао јавних складишта (сместишта, докова) и посао осигурања (обезбеђења). Даље, трговина је створила и нарочите установе, као: сајмове (вашаре), пијаце, берзе, трговачке коморе, трговачке судове итд. Поред тога, трговина је много помогла развитак установа које служе општем саобраћају, као: бродарство, железницу, ваздухопловство (аеронаутику), попут, телеграф, телефон итд. Ове пак установе у многоме су допринеле и развитку трговине, тако да се данас трговина и саобраћај узајамно допуњују и чине два тесно везана појма.

Сензал, маклер, самсар, мешетар, куртије, брокер, јесте онај који за другога посредује при куповини и продаји робе, то је посредник за трговачке послове. — *Сензарија, маклеража, самсарија, мешетарина, куртијака, брокеража* јесте награда коју поменуто лице добија за своје посредовање.

Агенџ (трговачки заступник) јесте оно лице коме је трговац поверио да, у његово име и за његов рачун, посредује. Агент то обавља као своје привредно занимање и није у службеном односу са налогодавцем.

Шпедитер, оштрављач (латин. expedito = отправљач) стара се о одашљању, о отправљању робе. Обично трговци не шаљу непосредно сами робу, него то поверијавају лицима која се, у виду сталног занимања, искључиво баве одашљањем туђе робе, тј. посака врше као радњу; то су шпедитери, отправљачи, који опет вису ишта друго до комисионари који за рачун другога врше одашљање робе, и закључују уговоре са вазарима.

Јавна складишта (сместишта, докови) јесу предузећа која за извесну накнаду чувају туђу робу. Сваки који своју робу преда јавном сместишту плаћа за то лежарину и чуварину; све то укупно много је мање и јевтинije неголи кад би сам сопственик робу држао у магацинима које би за то морао градити или које би за ту сврху морао узимати под закуп.

Сајмови (вашари, пазари). За лица која се баве пољопривредом (земљорадњом, сточарством, воћарством, цвећарством, пчеларством итд.), шумарском и рударском производњом и другим производним радом, одржавају се у већим општинама, с временем на време, сајмови (вашари) где они излажу и продају своје производе. Ту се продају и предмети домаће кућне радиности и друго. Дозвола за одржавање сајмова издаје се искључиво општивама.

металне, текстилне, кожне индустрије и индустрије дрвета. Овај општи назив обухвата даље: ножеве, алатке, ексере и игле, извлакаче запушача, звона, сатлерски прибор, браве, завртње, спортске предмете, јевтине играчке, предмете од лима, жице и алуминија, мале музичке инструменте, јевтине сатове, бижутерију итд. (реч бижутерија постала је од франц. bijouterie = трговина са драгоценостима, јувелирска радња, златарска радња).

14) разном или мешовитом робом,

15) старудијом (старијари, телали тргују употребљаваним стварима).

б) *Трговина неправом робом*. У ову трговину рачунамо: трговину књигама, музикалијама и уметничким производима; она продаје списе, школске књиге, ноте (музикалије), географске карте, хартију, писаћи прибор итд. (овде долази и антикварска књижарска трговина).

Даље, овде убрајамо: трговину новцем, меницима и хартијама од вредности (ефектима, такозвани банкарски посао); она се бави продајом и куповином металног новца, новчаница, некованог злата и сребра, куповином и продајом меници, државних хартија од вредности, других обвезница и облигација, лозова, акција и других хартија од вредности (банке, птедионице, мењачнице, овлашћене продавнице срећака — колектуре — класне лутрије, заложни заводи итд.).

Меница је писмена исправа издана у законски прописаном облику, којом се једно лице обавезује, или издаје налог неком другом лицу, да у одређено време и на одређеном месту исплати одређену своту новаца лицу имелованом у том писмену, обавезујући се и сам да је исплати, ако то не учини одређено лице.

Обично се на меници јављају три лица: 1. *издавалац* или *трасат* (од латин. *trahere* = вући), то је оно лице које меници издаје, вуче или трасат; 2. *трасат* или онај на кога се вуче меница и 3. *сопственик менице* или *ремитент*, у чију се корист издаје меница, коме дакле трасат треба да исплати меници (ремитовати = вратити, од латин. *remittere* = натраг послати, давати; ремитент је за добивену меници дао трасату робу, новац итд.).

Ако се сам издавалац обавезује да ће исплатити меници, онда се таква меница зове сопствена (властита), а ако издавалац налаже неком другом лицу (трасат) да то учини, обавезујући се уједно да ће је он сам исплатити, ако је не буде исплатио трасат, онда се таква меница назива трасована (трасирана, вучена).

Хартије од вредності (ефекти) јесу исправе које немају по себи неку стварну, реалну, материјалну вредност, већ само претстављају извесну вредност, претстављају идеалну робу. (Реч ефекат дошла је од латинске речи *efficere*, што значи удејсти, извршити, створити.)

Хартије од вредности деле се углавном у две групе: а) у *обвезнице* или *облигације* и б) *акције* или *деонице*. Обвезница претставља део зајма (обично државног зајма, зове се и државна хартија) и она носи сталан, унапред утврђен приход (интерес). Акција (деоница) претставља део акционарског капитала; сопственик акције (акционар, деоничар) добива један део чисте добити. Део добити који се на крају пословне године дели акционарима зове се *дивиденда*.

Класна лутрија. Лутрија је предузеће игре на срећу. Онај што приређује лутрију обавезује се уговором да ће играчима (онима који учествују у лутријској игри) који су положили извесну своту новаца — улог, и чији је број лоза извучен (чији је лоз добио) исплатити извесну вредност у новцу или предметима. Према томе да ли су добици у новцу или у другим вредностима, разликују се: *робне* и *новчане лутрије*.

У нашој држави право приређивања лутрије задржала је Држава за себе (монополисала је за себе; монопол је искључиво право трговања неким предметима).

Државна класна лутрија је установа која је организована да приређује лутријске игре у облику класне лутрије; свако издаје утврђене количине срећака (свако коло) дели се у пет класа (пет вучења). Чист приход од срећака припада Држави. У облику добитака и премија, Држава враћа играчима највећи део новца који је уплаћен, задржавајући за себе релативно мали део. Наша Државна класна лутрија основана је 21 априла 1890 године.

Овлашћени продавци срећака зову се и колектори (од латинског *collector* = скупљач, прибрач; *колекшијур* = продавнице великог броја срећака, продавнице серија срећака).

2) По обиму самога рада, трговина робом дели се на:

а) *трговину навелико* (трговина англо, од франц. *en gros* — „ан гро“, значи навелико) и б) *трговину намало* (детаљна трговина, продаја насытно, на парче, на комад, крчмљење, ситничарење, франц. *en détail* — „ан детај“ — насытно).

а) *Трговина навелико* бави се продајом робе на веће количине (на квантум). Ова роба набавља се у већим количинама, вагонима, или од произвођача, или са пијаца првог реда, и са различитих страна, опет од трговца навелико и продаје се другим трговцима (трговцима намало). Предмет трговице навелико јесте: жито, брашно, сирова вуна, свила и памук, сирова кудеља, дуван итд.

б) *Трговина намало* (ситничарење) пружа потрошачима робу у малој количини; ову робу набавља трговац намало од великопродавца купујући је на сандуке, вреће итд.

Према напред изнесеном разликујемо и трговце: „гросисте“, односно трговце навелико, и „детаљисте“, односно трговце намало. Ова разлика у ствари није тачно изведена, јер бива да је „гросист“ уједно и „детаљист“. Трговац навелико није увек способнији, образованiji или важнији од трговца намало; исто као онај, и трговац намало може имати све горе побројане особине.

У трговину намало треба рачунати и базаре, којих има по већим градовима, у којима се многи предмети могу купити по једној цени. (Тако на пример „базар пет динара“; у њему свака ствар стаје пет динара.)

Главно је код магазина: велики обрт, мала зарада. Најсигурније средство за велики обрт јесу ниске цене (магацин постиже ово директном куповином код производија, плаћањем у готову, брзим обртом, утврђеним ценама, утврђеном, установљеном врстом — типом робе — стандардом робе и рекламом.

Да поменемо овде огромне базаре (Немци их називају: *Warenhaus*, Французи: *magasin*, магаза, робни магацин, велики магацин, складиште, стоварниште) у којима се може добити све што човеку треба у животу.

Да са неколико речи опишемо једну такву њујоршку радњу у Америци. То је огромна палата од тридесет спратова, направљена од гвожђа и камена, са 12 хектара површине (рачунајући све спратове), са 36 лифтова за публику и 10 дизалица за робу, са 1020 телефона, 25 километара спро-

водника за пневматичну пошту, 2406 челичних стубова, 24000 електричних лампи, 33000 квадратних метара прозора с лица.

У овој радњи има потпуно уређена болница, у којој у свако доба дежура један лекар и две болничарке.

Наравно да има и раскошно намештених чекаоница, међу њима и таквих које су одређене само за женскиње; кавана и три ресторана, који цртна дворана са позорницом.

Сопственици ове радње постарали су се у највећој мери и за оних 6000 службеника у својој радњи. За њих је направљен нарочити ресторан, у коме се сва јела добивају по цени коштања (стајања). Они имају књижницу поред читаонице, и салу за предавања. За особље у радњи постоји и велики број купатила.

И за публику постоје ту купатила. Даље стоје публици на расположењу фризерски салони, поштанске и телефонске станице и све што спада у једну „варош у самој себи“, како се назива овај радњи.

Једну овакву радњу подигло је седам синова Адама Гамбела, који се године 1840 доселио из Баварске, и који је први увео утврђене цене за сву робу, те је тиме постигао огроман успех.

Данас у Паризу постоје магацини: „Бон Марш“, „Прентан“, „Лафајет“, „Самаритен“ и др.; у Берлину постоји: „Вертахјм“, „Тице“; у Лондону: „Хародс“; у Ротердаму: „Де Бијенкорф“; у Чикагу: „Маршал Филд и Комп“, итд.

3. По месту где се налазе лица која ступају у везу, трговина се дели на:

а) Трговину у месту, тј. кад су купац и продавац у истом месту;

б) Трговину на отстојању („дистанц“ трговина, од латин. *distantia* = размак, даљина), тј. кад купац и продавац при закључивању послова нису у једном месту.

Трговина у месту може даље бити: а) стална, б) покретна и в) пијачна трговина.

а) Стална трговина — дућан — кад купац тражи продавца;

б) Покретна (покретни дућани) и торбарска трговина. Кад трговац носи робу из места у место, отвара привремену продавницу и чека купце, онда се таква трговина назива покретном. Док има купаца — муштерија — он остаје у том месту, кад купци подмире своје потребе, он иде даље — носи робу у друго место и отвара тамо привремену продавницу.

Торбарском трговином — торбарењем зовемо такву покретну трговину кад продавац тражи купца, нуди и продаје робу идући од куће до куће или је продаје на стајалиштима, стојицима („штандовима“ од немач. *Stand* = стајање), по улицама и трговима (у нас су познати под именом „прстенције“).

в) Пијачна или тржна (вашарска, берзанска) трговина. Кад се купац и продавац налазе на извесном трећем месту, онда се говори о пијачној, вашарској и берзанској трговини.

4. Према томе за чији се рачун води трговина или чијим средствима, трговина се дели на: а) сопствену (властиту) и б) комисиону трговину.

а) Код сопствене трговине (немач. *Eigenhandel*) трговац води послове за сопствени рачун и сопственим средствима.

б) Код комисионе трговине трговац води послове по налогу и за рачун другога лица. Он се зове комисионар, а лице које издаје налоге зове се комитетент (налогодавац, пословни пријатељ, „муштерија“, купац).

5. Према томе докле иде, или по географском простирању, разликују се: а) спољња и б) унутарња трговина.

а) спољња трговина (трговина са иностранством, међународна, интернационална) прелази границу своје земље и размењује робу међу становништвом других земаља. Често се ова зове и дели по пределима када иде, тако на пример, говори се о источномондијској, западномондијској, америчкој, левантској (источној, Левант — Исток, Левант — талијанска реч, претставља земље које леже источно од Италије, на обалама Средоземног, Егејског и Црног Мора и острва у овим морима), руској итд. трговини.

б) Унутарња трговина остаје или задржава се у границама једне земље. Она је или на суву — сувоземна или је на мору — обалска, на обалама једне земље, од једног пристаништа до другог (каботажа, габотажа од шпанског *cavo* = Карап, тачка, рт, предгорје). Ова обалска трговина води се код земаља са јако развијеном обалом као што је Француска и Енглеска.

С обзиром на правац кретања робе, спољњу трговину делимо на: а) увозну, б) извозну и в) провозну (транзитну) трговину.

а) Увозна трговина (увоз, *Import* = „импорт“, од латин. *importare* = увозити, уносити, уводити; немачки: *Einfuhrhan-del*) уноси у земљу стране производе. Она нам доноси робу које ми или никако немамо или је немамо у довољној количини, као: кафу, памук, шећер, чај итд.

б) Извозна трговина (извоз, *Export* = „експорт“, од латин. *exportare* = изнети, однети; немачки: *Ausfuhrhandel*) извози домаће производе у стране земље. Она подиже домаћу производњу уносећи новац. Краљевина Југославија извози: пшеницу, кукуруз (жита), свиње, говеда, коже, дрво, суве шљиве, пекmez, угља, бакар итд.

в) Провозна трговина посредује између продуцента и конзумента који се налазе ван земље у којој је трговац-посредник. Кад трговац по налогу и за рачун купца или продавца преноси робу из иностранства кроз своју земљу, онда се таква трговина назива провозном (транзитном, *transit* = „транзит“ — од латин. *transitio* = прелажење, прелазак; немачки *Durch-fuhrhandel*).

Према томе колико један народ узима удела у трговини своје земље са иностранством, говори се о активној (сопственој) и пасивној (туђој, страној) трговини.

Ако је трговина са иностранством у рукама самога народа, онда се каже да тај народ води активну трговину; ако је та трговина у рукама страних трговача, онда се говори о пасивној трговини.

Трговински и йлатини биланс. Од велике је важности за привредне прилике једне земље резултат увозне и извозне трговине; за то се о извозу и увозу води статистика. Поређење вредности увоза и извоза, у једној години, даје такозвани *трговински биланс*. Ако се у једној години показао извоз већи од увоза, онда се каже да је у тој години трговински биланс био *активан*, ако је у тој години увоз био већи од извоза, онда се каже да је трговински биланс *пасиван* (реч биланс постала је од латинског „*bis lanx*“ = дводасни, талијански *bilancia* = вага, а затим одмеравање или утврђивање разлике између дуговања и потраживања).

Дакле трговински биланс једне земље добијамо поређењем вредности увоза и извоза у једној години: то је управо биланс потраживања и дуговања која су произашла услед разменјивања робе са иностранством.

Земља која има активан трговински биланс, која дакле више извози него што увози, добиће за поменуту разлику једну суму страних платежних средстава (страни новац — валуту, стране менице — девизе); земља пак која има пасиван трговински биланс, која дакле више увози, мора извозити домаћу (народну) валуту, односно мора за њу набављати страна платежна средства, да би се измирио дуг који је постао услед већег увоза.

Трговински биланс је од великог значаја по платни биланс једне земље.

Међународна преношења вредности једне земље не ограничавају се и не оснивају се само на извозу и увозу; између појединих земаља не постоје само потраживања и дуговања која проистичу из тих послова; разни други односи и везе изазивају узајамна потраживања и дуговања; упоредни преглед свих примања и давања једне државе према иностранству чини *йлатини биланс једне земље* (као: транспорт, пошта, пренос робе и путника паробродима и железницом, примања од иселjenika, издржавања која добивају странци из својих земаља за време боравка у поменутој земљи, туризам итд.).

Спољња трговина Југославије

Године	увоз	извоз	у милионима динара	салдо
1931	4800	4800		—
1932	2860	3055		+ 195
1933	2883	3377		+ 494
1934	3572	3878		+ 306
1935	3700	4030		+ 330
1936	4077	4376		+ 299
1937	6272	5234		+ 1038

Спољња трговина Југославије у прошлој 1937 години

Извоз. Од укупног југословенског извоза за 1937 годину у вредности од 6272 милиона динара отпада по главним предметима: на пшеницу 561,3

милиона динара, кукуруз 698,9, пшенично брашно 19,6, пасуљ 50,5, кромпир 100,1, свеже воће 64,5, суве шљиве 34,5, биље за лекарије 18,5, опијум 17,3, хмель 49,1, дуван у листу 109,1, кудељу 205,5 милиона динара.

Од живе стоке извезено је 25913 комада коња за 63,8 милиона, говеди (волова, бикове, крава и јунади) 68744 комада за 161,3, телади 11737 комада за 8,5, свиња 307164 комада за 424,6, ситне стоке 603782 комада за 59,2, пернате живиње за 40,9, свежег меса за 234,7, прераденог меса за 41, свињске масти за 122,5, јаја за 125,1, рибе за 9,5, каучавала за 21,9, кожа телејица за 19,4, овчијих за 29,1, јагњећих за 56, од дивљачи за 15,7 милиона динара.

Грађе је извезено за 887,7, дрва за гориво за 13,9, дрвеног угља за 9,7, железничких прагова храстових за 39,9, израде од дрвета за 46,4, екстракт за штављење за 50,2, цемента за 50,2, сировог бакра за 491,3, разних руда за 555,3 милиона динара, и много других предмета и производа мање вредности.

Увоз. Од укупног увоза у 1937 години чија је вредност износила 5233,7 милиона динара, отпада на сиров памук 322,6 милиона динара, памучно предиво 490,7, памучне тканине 246,1, непрерадено и полупрерадено гвожђе за 94,2, лима 64,1, цеви 26,8, железнички и остали материјал 58,9, разне израђене предмете од гвожђа 307,6, вуну 127,1, вунено предиво 132,8, вунене тканине 229 милиона динара.

Свиленог предива увезено је за 105,6 милиона динара, свилених тканина за 10,7, затим петролеума за 10, уља за подмазивање за 14,8, сирове нафте за 66,5, парафина за 11,5, кожа животињских за 99,2, прерадене коже за 22,9, стакла и разних предмета од стакла за 18, ољуштеног циринча за 9,5, неольуштеног за 51,4, лимуна и поморанџи за 28,2, сирове кафе 71, карака за 11,5, разних уља за 142,7, разног уљаног семена за 60,9, машина, справа, апарати за 366,2, електричних предмета за 182,9, превозних средстава за 185,4, готових лекова за 40,9, боја за 92,7, израда од порцелана за 29, хартије за штампање за 59,3 милиона динара, као и много других предмета и производа.

6. Према путевима којима долази роба у трговину, разликујемо: а) трговину на суву и б) трговину на мору.

а) Трговина на суву (копнена, сувоземна трговина) јесте управо трговање робом која се шаље сувим, колима или железницом. Караванска трговина — каравани — такође је трговина на суву; она носи робу на камилама, мазгама, коњима (у брдским пределима Србије и данас ћемо срести овај начин преношења робе — коњима, на пример у старом ужицком округу). Па и трговина по рекама (речна трговина), каналима и пристаништима (такозвани лучки саобраћај) рачуна се у сувоземну трговину.

Караван. Подужи низови једно за друго повезаних коња, или и других теретних животиња, чине караван. Ово су били средњовековни трговински возови. Каравани су се одржали у пределима кроз које желеznica, тај мртви караван, није прошла. Напред иде најбољи коњ са звоном о врату; он вуче за собом све коње, чији су улари (поводи) везани за реп претходног коња или закачени за самар. На том коњу предводнику јаше газда који управља караваном. Теретне животиње су мазге и мали коњи, на истоку камиле. На њима су велики дрвени самари и с обе њихове стране уплакована је разна роба. Људи који се баве оваквим преношењем робе, зову се кириџије. — За време Турака српским су друмовима пролазили и каравани са камилама, које су носиле велике товаре робе.

б) Трговина на мору (прекоморска, поморска трговина) јесте трговина која преноси (превози) робу преко мора на други континент, преококеанска трговина (дуга пловидба). То

је обично трговина коју води земља са својим прекоморским колонијама (колонијална трговина).

У развитку модерне привреде једне државе, поморство и поморска трговина играју важну улогу. Веза са морем, и поморска трговина, знатно утичу на материјални и културни развитак једнога народа. Дуготрајне и напорне борбе вођене су, вековима, међу народима за превласт на мору и у светској трговини. И обала наше државе била је поприште жестоких борби међу разним народима. За њу су се у прошлости отимали културни Грци, завојевачки Римљани, Византинци, Млечани, моћни Енглези, Французи и Руси. У доба Аустро-Угарске монархије на њу су надирали Немци и Мађари.

Као круна свих словенских градова истицао се у прошлости, поморском трговином Дубровник, који је за свој материјални и културни пропват имао да захвалија једино своме поморству.

У доба самосталне дубровачке републике, дубровачке лађе пловиле су по свим морима и лукама на Средоземном Мору, разносећи разну робу са Балканског Полуострва. Половином прошлога века, када се пренос робе вршио једрењацима, поморска трговина развила је многе наше приморске градове и варошице; када су се доцније појавиле прве парне лађе, једрењаци су избачени из промета, и поморска трговина на нашој обали је опала. Постепеним увођењем парних лађа, поморска трговина је опет оживљавала, али никад није могла доћи до оног степена на којем је била у доба једрењака и самосталне дубровачке републике, јер је, после проналаска Америке 1492. године, светска и поморска трговина пошла новим путевима остављајући по страни наше Јадранско Море.

После ослобођења и уједињења, наша трговачка морнарица почела је поново да јача, да се развија и да под нашом народном заставом плови по свим светским морима. Наша држава броји сада 34 паробродска предузећа са 168 пароброда. Међу важнијим поморским предузећима да поменемо „Југословенски лојд“ са седиштем у Сплиту; бродарско друштво „Океанија“ са седиштем у Београду; „Дубровачку паробролску пловидбу“ са седиштем у Дубровнику; „Јадранску пловидбу“ са седиштем у Сушаку; „Прекоморску пловидбу“ са седиштем у Загребу (протоколисано у Сушаку) и „Зетску пловидбу“ са седиштем на Цетињу. — Нека од ових предузећа врше само обалску пловидбу, а нека уз обалску одржавају и редовне и нередовне везе са инострanstвом. Саобраћај наших лађа доста је жив са албанским, грчким, левантским, афричким, талијанским и француским лукама, затим са лукама Шпаније, Јужне Америке, Енглеске, Немачке и Холандије. Највећи робни лучки саобраћај имају Сплит и Дубровник, затим Сушак, Шибеник, Метковић, Котор и Зеленика. Главни извозни предмети јесу: дрво, стока, цемент, боксит, а увозни: колонијална роба и разни фабрикати.

Према границама, у којима бродови плове, поморски саобраћај дели се на малу обалну пловидбу, велику обалну пловидбу и дугу пловидбу.

Мала обална пловидба Краљевине Југославије врши се на Јадранском Мору између наших пристаништа. Мала обална пловидба зове се *кабошажа* (мала каботажа).

Велику обалну пловидбу (велика каботажа) наше Краљевине чини пловидба по Јадранском и Средоземном Мору, по Гибралтарском Мореузу, Црном и Азовском Мору, Суеском Каналу и Црвеном Мору, као и по рекама које се уливају у та мора. Пловидба по осталим морима и водама, којима се може прићи са стране мора јесте такозвана *дуга пловидба*.

„Барат“ *трговина* (трампа, размена). Ако се роба даје за робу, онда је то „барат“ трговина; роба се прво оцени колико вреди у новцу. Ово је трговање уобичајено при трговању са западноафричким црначким народима.

В) Трговачка радња

(појам и услови за отварање трговачке радње)

Уопште

За једно лице кажемо да се бави привредним радом, кад самостално дела у циљу привређивања, тј. са намером да у томе има трајан извор примања. Тих привредних радова има у свима гранама привредног живота: у трговачкој, индустријској, занатској, пољопривредној, шумској итд. привреди. Закон о радњама (Закон о радњама донет је 5 новембра 1931. године; ступио је на снагу 9 марта 1932. године) не обухвата све ове привредне радове и не признаје их за радње (на пример: земљорадњу, сточарство, живинарство, пчеларство, гајење свилене бубе, лов итд. — пољопривредну производњу; затим рударство, државни монопол итд.).

Радњом се сматра сваки редован, самосталан и незабрањен привредни рад који закон о радњама предвиђа.

Кад се неко лице стално (редовно) занима једним радом, врши га у већој размери и од њега вуче сталну зараду којом се издржава и којом увећава своју имовину, онда то називамо редовним радом. — Ако је неко прошао на пример селом, купио у сељака неколико стотина килограма јабука, донео у варош и продао са зарадом, то се не може назвати редовним привредним радом.

Као самосталан рад сматра се онај рад који једно лице обавља у своје име и на своју одговорност. — Сопственик радње не мара сам да обавља све послове своје радње; то може да врши и преко помоћног особља, али пошто се сви ти послови опет раде по његовом упутству и у његово име, он за те послове сноси одговорност.

Незабрањен привредни рад јесте сваки рад којим се свако може бавити — који није забрањен. Тако на пример наша држава је monopolisala продају дувана, дакле онај што сади и производи дуван не сме да га продаје појединим лицима, јер је такав рад забрањен.

Привредна предузећа која Закон о радњама сматра као радњу, треба да располажу имовином: готовим новцем, зградом, намештајем, робом итд.; она управо претстављају једну радњу.

Монопол (франц. monopole = искључиво право трговања нечим, повластица; латин. monopolium = самотрговање). Уопште под монополом подразумева се искључиво право продаје извесних артикула. Код државног монопола то је право задржала држава за се; овај монопол има управо финансијски циљ (да прикупи потребна новчана средства), то је и разлог што се он заводи.

Управа државних монопола. Право је име ове установе: „Самостална управа државних монопола Краљевине Југославије“, кратко: „Монополска управа“. — Ова уstanova управља државним монополима; она се стара о производњи, набавци и куповини, преради, продаји и извозу монополских предмета: дувана, цигарашпира, жижкица, вештачких упалача и ужегача, као и кремења за њихово паљење, петролеума и соли. — Монополска управа има искључиво право да одобрава, надзира и руководи целокупну садњу, откуп, прераду, увоз и извоз дувана. Нико без претходне дозволе Монополске управе не може садити ни гајити дуван. Монополска управа одређује крајеве у којима се дуван може садити, број струкова који се могу засадити, како за њене потребе, тако и за извоз, као и начин, услове и цене за откуп засађеног дувана за њене потребе. Затим Монополска управа има искључиво право да производи, увози и продаје со за људску и сточну храну, као и за индустриске сврхе, итд.

Деоба радње. — Према врсти рада, радње делимо на: а) трговачке и б) производне радње (занатске, индустриске и производне радње занатског обима које нису проглашене за занат).

Ако радња купује робу да је даље продаје онакву какву је купила, дакле да је не прерађује, таква се *радња зова трговачка*. Лице које купује робу да је непромењену даље продаје, дакле да на њој не врши никакве промене, да је не прерађује, не преправља или не оправља, јесте *трговац*; трговац дакле само посредује између производија и потрошача. Тада посао посредовања јесте *трговање*.

Г) Трговац

1. Трговац као једно лице

а) Услови за отварање трговачке радње

Да би једно лице могло да обавља трговачку радњу, треба за то да добије од надлежне управне власти овлашћење односно дозволу. За давање овлашћења надлежна су среска и градска начелства као и управне власти првога степена, а у Београду: Управа града Београда.

Наш закон о радњама тражи да трговац има извесне моралне и стручне квалификације. Не може, на пример, обављати радњу лице коме је то забрањено пресудом или решењем суда.

Што се тиче стручне спреме, Закон тражи спрему која се стиче делом школовањем, а делом запошљењем у трговачкој радњи. Као потпуна спрема сматра се двогодишње учење као

шегрт и двогодишње упошљење као помоћник у трговачкој радњи. Практичну спрему може заменити свршена средња и њој равна стручна или виша школа.

ПРЕНОШЕНО што се једно лице обрати надлежној власти за овлашћење односно дозволу, мора набавити све исправе којима се доказује његова правна и стручна способност за вршење трговачког послова. Ове исправе подноси надлежној трговинској комори и тражи уверење да испуњава законом прописане услове. (Претходно је дужан да се зачлани у месној трговачкој удружењу.) Са овим уверењем и поменутим исправама обраћа се надлежној власти и моли за горепоменуто овлашћење или дозволу.

Надлежна управна власт издаје овлашћење за обављање трговачке радње сваком оном лицу које је испунило законске услове; то је дакле потврда да је молилац способан да врши трговачке послове.

Дозвола, то је управо одобравање, повластица, да једно лице може обављати трговачку радњу. Није, дакле, довољно само овлашћење да би се могла обављати трговачка радња, већ је за то потребна и нарочита дозвола.

Поред горе наведених услова за обављање трговачке радње, трговац мора имати и пословну способност. Трговати може свако лице које може правити уговоре, тј. свако пунолетно лице; за пунолетно пак лице сматра се оно лице које је навршило 21 годину. Према томе малолетници немају пословне способности. — Пословне способности немају још умно оболела лица (они који су лишени разума и слободне воље), затим они који су проглашени за расписује, лица немоћна, глувонема, слепа и глупа, или слепа и нема.

Може се десити да је потребно и корисно да се и малолетнику да право да може трговати; на пример, отац који је водио велику трговачку радњу изненадно умре и остави малолетног сина, или, малолетник је свршио трговачке науке па хоће сам, или у ортаклуку, да води трговачку радњу.

У тако изузетном случају и малолетник који је навршио 17 година може стечи право за вођење трговачке радње, ако га по пристанку старатеља, односно оца, старатељски (срески) суд прогласи за пунолетна. Ово судско решење мора бити објављено кад се фирма обзнајује.

У погледу пословне способности, трговачко право изједначује неудато женскиње (девојке, удове, разведене жене) са мушкарцима. Удата жена пак не може, без одобрења мужа, водити самостално радњу.

б) Образовање трговца

За трговца новијега времена није довољно да зна само добро рачунати, није довољно да зна географију, књиговодство, кореспонденцију итд., није довољно да зна шта је меница, шта је акција, облигација итд., он мора да зна језике трговачких

народа, да тачно зна значај и важност свога рада са економског и правног гледишта, да познаје добро светски саобраћај. Радњивост, истрајност, имање, самоискуство, умешност у руковању радњом, све то не чини човека трговцем; модеран трговац мора имати необично велику стручну и општу спрему, мора бити човек од знања. Само темељно школовање и јако знање пружа могућности да се о сваком случају у трговини правилно и брзо суди, да се тако ређи муњевитом брзином израчунава и сазнаје најмања корисност од каквога рада.

Зато што радња не може ништа друго дати ученику (шегрту, помоћнику) до једнострano образовање, установљене су трговачке школе, које нарочито будућем трговцу пружају прилику да се за свој позив спреми. Ове школе треба да допуне оно што није дала основна школа; оне су тако ређи у вези са кontoаром, јер теоријски износе оно што се практично ради у кontoару.

Контоар (тал. contoro, франц. comptoir = пословница, канцеларија): просторије једне радње у којима се води књиговодство, кореспонденција итд.

Све трговачке школе можемо поделити у четири групе:

а) *Празничне школе* за шегрте или трговачке ученике. Таквих школа имамо у више места у Краљевини, а у Београду постоји (недељно-празнична) Трговачка школа Београдске трговачке омладине, која се дели на Нижу и Вишу школу. Низа траје 4 године, а Вишта школа 2 године.

б) *Дворазредне трговачке школе*, које примају у први разред ученике који су свршили четири разреда средње школе и положили нижи течајни испит и оне који су свршили грађанску школу. — Школовање траје две године. Дворазредне трговачке школе постоје у Краљевини Југославији у овим местима: (школске 1938/39 год.) у Београду приватна (Приватна дворазредна трговачка школа „Комерцијум“ проф. Тодоровића), и државна у Загребу, Љубљани, Цељу, Чаковцу, Шибенику. У Љубљани постоји и приватна (Трговачке коморе).

в) *Трговачке академије*. Школовање траје 4 године; у први разред примају се ученици који су свршили 4 разреда гимназије или реалке и положили нижи течајни испит. Државна трговачка академија постоји у Краљевини Југославији у овим местима (школске 1938/39 год.): у Београду, Бањој Луци, Битољу, Дарувару, Дубровнику, Загребу, Земуну, Карловцу, Љубљани, Марибору, Нишу, Новом Саду, Осијеку, Петровграду, Подгорици, Пожаревцу, Сарајеву, Скопљу, Сомбору, Сплиту, Суботици и Сушаку. Као приватна трговачка академија постоји (у школској 1938/39 години) у Загребу (Удружења трговца), Осијеку (Трговачке коморе) и у Сарајеву (Удружења трговца).

г) *Високе трговачке школе*. За оне који се спремају за трговину ширег обима, за оне који хоће да рукују банкама, да воде банкарске послове, да управљају друштвима за обезбеђење, транспортним предузећима, да рукују извозничким

кућама, или који хоће да буду консуларни чиновници, професори трговачких школа и академија итд., неопходно је поред средње школе (гимназије, реалке, трговачке школе) даље теоријско образовање на Високој трговачкој школи.

Висока трговачка школа треба овима да да оно научно образовање које ће их оспособити да успешно заступају и бране у земљи и иностранству важне интересе трговине или да могу с успехом издржати трговачку светску утакмицу.

Оне трају 2, 3 или 4 године; могу их посећивати који су са успехом свршили средњу школу и имају испит зрелости или они који су свршили трговачку академију и школу.

Економско-комерцијална висока школа (траје 4 године) постоји у Краљевини Југославији (школске 1938/39 год.) у Београду и Загребу.

Осим поменутих школа постоје на многим трговачким школама и нарочити трговачки течајеви, краћег или дужег трајања.

в) Трговачки послови

Према § 1 Трговачког закона Краљевине Југославије трговац је оно лице које се у виду привредног занимања бави неким од ових послова:

1) да прибавља и отуђује покретне ствари, било да се отуђују непромењене, било обрађене или прерађене, као и да прибавља и отуђује вредносне папире;

2) да прима и обрађивање или прерађивање покретне ствари за друге, уколико то пословање премаша обим омањег заната;

3) да прима осигурања;

4) банкарским, мењачким или берзанским пословима;

5) примањем превоза ствари и лица по мору и ваздуху, а по копну или унутрашњим водама само ако се превоз врши у већем обиму; пословима вуче пловних направа;

6) пословима комисионара, отпремника и складишним пословима;

7) пословима трговачких заступника и трговачких посредника;

8) издавачким (накладним, заложничким) и другим пословима трговине књигама и уметнинама;

9) пословима штампара, уколико то пословање премаша обим омањег заната.

1. Прибављање и отуђивање покретних ствари. Да би се прибављање (набављање, куповина) могло сматрати као трговачки послao, треба да постоје двојаки услови. Прво, предмет набављања треба да су, као што је већ напред поменуто, покретне ствари (ствари које се у целости могу преместити, као на пример: храна, стока, роба, акције, обвезнице, менице итд., дакле само такве ствари служе као предмет трговине. Непокретне ствари јесу оне које се не могу с једног места кренути

на друго, а да се у своме изгледу и у својим саставним деловима не наруше, на пример: земља, куће, дрвета неодвојена од земље итд.). Друго, купац, прибављач, треба да је узео ствари у намери да их отуђи, да их другом препрода, а не да их задржи за се или за своју домаћу употребу.

Отуђивање (продала) сматра се само онда као трговачки посао када се отуђује роба која је прибављена препродаје ради. Према томе кад земљорадник продаје своје производе, то се не може назвати трговачким послом, или кад неко продаје нађене предмете, или наслеђене или предмете добивене на поклон итд.

Кад једно лице прибавља па отуђује вредносне хартије (хартије од вредности), као: акције, обвезнице, менице, чекове итд., трговачки га закон убраја у трговца, а то пословање у трговачки посао. Према томе издавање менице, преношење (индосирање) менице, менични пријеми (акцептовање), једном речју менични послови, као кредитни послови, спадају у трговачке послове. Исто тако издавање чека, преношење чека итд. спада у трговачки посао.

Шта значи *акцептоваши*, а шта *индосираши* меницу? Да би трасат (дужник) постао менично обавезан, потребно је да прими (акцептује) меницу, потребно је да на меници изјави да ће је о року исплатити (потребно је да меницу прими, акцептује, да стави на њу свој потпис). Чим трасат прими меницу (акцептује меницију), он добија ново име, он се зове пријемник менице (акцептант; од латин. *acceptio* = примање; *acceptare* = примати; *acceptor* = прималац, онај који прима) и од менично необавезног лица сада одједном постаје главни менични дужник.

Права по меници могу се преносити на друга лица, као што се преносе и друге тражбине. Сопственик менице пише на *полеђини* име и презиме онога на кога меницију преноси и испод тога ставља свој потпис, и тако менична права преноси на другога. Пренос или индосамент (од латин. *dorsum* = леђа; *in dorso*, *in dosso* = на полеђини исправе); лице које преноси меницију зове се *индосашор* (жирант), а лице на које се меница преноси (индосира) зове се *индосашор* (жиратар).

Чек. Чек је кредитна исправа помоћу које располажемо готовином коју смо оставили (депоновали) или уопште потраживањем које имамо код банке или банкара. То је нарочита врста трговачких упутница, писмени налог којим власник депонованог новца или уопште потраживања налаже банци да доносиоцу чека исплати означену суму. Чек служи као заменица (сурогат) новца.

Алинеја друга § 1 Трговачког закона назива трговцем и оно лице које узима на се да за другог обрађује или прерадује покретне ствари, само ако је то пословање већег обима, ако премаша обим омањег заната.

2. Примање осигурања (обезбеђења). Осигурање је уговор између осигурача (обично осигуравајућег друштва) и лица које се осигурује (осигураника) да за извесну накнаду у новцу поменутом осигуранику или неком трећем (повлашћенику) исплати уговорену суму новца, ако наступи стечај који је неизвестан у време закључивања уговора, али који је од велике важности за осигуранике или повлашћенике. Послови осигурања (обезбеђења) спадају дакле у трговачке послове.

3. Банкарски, мењачки или берзански послови. Под банкарским пословима или операцијама банака подразумевамо све оне послове које банка, као трговачка радња, закључује, а који се тичу кредита, новца, хартија од вредности итд.

Банке су предузећа која посредују између оних који имају капитал и оних који траже кредити. Банке не набављају новчана средства да би их пружиле другима; њихова зарада лежи у разлици између интереса који оне плаћају онима од којих узимају капитале на зајам, и интереса који наплаћују од оних којима дају новац на зајам (кредит). Банке даље тргују страним меницијама (девизама), страним новцем (валутом), хартијама од вредности (ефектима) и врше разне комисионе послове који су у вези са новцем и кредитом.

Мењачки послови, у ужем смислу ове речи, састоје се у замењивању, мењању, једне врсте новца другом; то је замена страног новца домаћим, и обратно. На пример, куповање немачких марака, по извесној цени, за динаре, и обратно: за динаре, по извесној цени, давати немачке марке онима који то траже, којима је то потребно итд.

Мењач, сараф, банкар јесте лице које се бави мењачким, банкарским пословима; и он тргује дакле на берзи валутом, девизама, ефектима итд.

Сви они послови (уговори) који су закључени у јавној берзанској дворани, у одређено време, а тичу се предмета које берза бележи (нотује, нотира; франц. *noter* = бележити, забележити, прибележити, нотовати, нотирати), сматрају се за берзанске послове.

Бележење цена у курсној листи (у берзанској листи) назива се *нотирање* (цена, курс, од лат. *cursus* = пут, ток, текај — кота; франц. *coter* = означити, обележити, словима или бројевима, утврдити, одредити, забележити цену, курс; котирати).

4. Примање превоза ствари и лица (пословање транспортног предузећа — франц. *transport* = пренос, преношење; латински *transportare* = преносити, превести, пребадити; *trans* = преко, *portare* = носити). Кад дакле неко стално за новчану награду, преноси туђу робу из једног места у друго, онда кажемо да има предузеће преноса. Лице које врши такав пренос (железницом, лађом, колима, коњима итд.) зове се возар (*vôzâr* — немач. *der Ruderer*, који вози водом; *vôzâc* — немач. *der Fuhrmann*, који вози колима) или киридија. Превоз ствари или лица морем, ваздухом, по конзу, по рекама, мора да се врши као стално занимање и мора да се врши у већој размери па да га закон призна као трговачки посао. Рад обичног најамника или радника, као што је рад тајигаша, хамала итд., не може се назвати трговачким послом.

Нарочитим законом (Закон о ваздушној пловидби од 1928 год.) регулисани је пренос робе ваздухопловима (авионима, дрижаблима итд.); одредбе овог Закона углавном се поклапају са правилима која важе за превоз робе железницом.

5. Послови комисионара, отпремника и послови складишта. Комисион је уговор између два лица којим једно од њих прима на се обавезу да за извесну награду сврши, у своје име, какав трговачки посао оног другог лица. Лице које се обавезује да сврши посао зове се комисионар (онај који изводи налоге), а лице чији посао свршава (за чији рачун то дакле ради), зове се комитент (налогодавац). Својом улогом комисионар убрзава промет робе. Награда (зарада) коју добива за свој труд зове се провизија (провизион, комисион).

Отпремничење (експедиција, отпремање) сматра се такође за трговачки посао. *Отпремник* (отправљач, експедитор, шпедитер) јавља се између власника робе и возара као нека врста посредника: он закључује са возаром уговор о превозу (преносу) у своје име или за туђи рачун.

Јавна складишта (сместишта) јесу предузећа која се баве у виду редовног занимања, смештањем и чувањем туђе робе (Закон о јавним складиштима од 1930 год.); посао јавних складишта јесте трговачки посао, а њихови сопственици јесу трговци. Јавна складишта могу вршити и ове послове: 1) утовар, истовар, претовар робе, пренос робе са железничке или бродарске станице и отпремање робе; 2) манипулацију робом која им је поверена на чување, као: сортирање, чишћење, паковање, мерење, узимање узорака итд.; 3) могу за рачун странака, у виду предујма, да плаћају: парину, трошарину и друге дажбине и таксе, возарину, лежарину, отпремнину, повуку итд., којима је роба оптерећена; 4) да под кирију издају поједине просторије и земљишта за смештање робе.

Јавно складиште не сме ни за свој ни за туђи рачун да тружи оном врстом робе коју има права да смешта у своје складиште. — Лице које је оставило робу у складиште на чување, добија од складиштара исправу — складишницу која служи за доказ да је роба смештена на чување у складиште.

6. Послови трговачких заступника и трговачких посредника. Трговачки заступник (агент) закључује, ако је овлашћен, трговачке послове, обично у своме месту становаша, за туђи рачун и у туђе име. Ношећи и показујући узорке (мустре) робе коју нуди фирма коју заступа, и пружајући услове продаје, агент закључује, ако је овлашћен, послове у име и за рачун поменуте фирме. За свој труд агент добива награду као провизију која се рачуна од вредности робе продате његовим посредовањем. Агент мора имати своју радњу и, као и сваки други трговац, мора је пријавити власти.

Кад ко доводи у везу лица која су вољна да једно с другим закључе какву трговачку погодбу, и уз то својим услугама помаже да она ту своју намеру и остваре, онда се каже да посредује. Лице које такав посао врши стално и у виду занимања, зове се трговачки посредник или сензал. Берзански посредник посредује између продавца и купца; као што је помињато, његова награда за посредовање зове се сензарија

(куртажа, брокеража итд.). На Београдској берзи за посредника је уobičajen назив сензал, а његова награда за посредништво назива се куртажа.

По § 92 нашег Трговачког закона трговачки посредник јесте оно лице које, у виду привредног занимања, за друга лица преузима посредовање за склапање уговора о прибављању или отуђењу робе или вредносних папира, о осигурању, о превозу ствари, о најму брода или о другим предметима трговачког промета, а није му то од њих на основу уговореног односа трајно поверио.

Наш трговачки закон назива трговцем и сваког оног који, у виду привредног занимања, има предузеће које, по начину на који се води и по обimu у коме се води, тражи да је уређено као трговачко предузеће, иако му предмет није ниједна од врста напред побројаних послова (послови побројани у § 1 Тргов. закона).

Према томе трговачки посао било би предузеће грађевина, предузеће набављања, картели итд.

Предузеће грађевина. Кад когод стално, у виду занимања, зекљује погодбе да другима, за уговорену цену, подиже грађевине, било са својим, било са њиховим материјалом, онда се каже да постоји предузеће грађевина. Лице које се занима тиме зове се грађевинар или предузимач. (Под именом грађевинско предузеће разуме се сваки предузимачки посао: подизање зграда, мостова, насила, друмова, железничких путева, тунела, канала итд.).

Предузеће набављања. Набављање (испорука, лиферање) јесте погодба између два лица, којом се једно од њих (набављач, лиферант) обавезује да другоме преда у својину какву робу о уговореном року и по уговореној ценi.

Картелем. Кад се подузетници или предузећа исте врсте удруже и образују један заједнички Фронт према муштерији, да би на тај начин отклонили или онемогућили међусобну утакмицу (надметање, конкуренцију) у производњи и продаји робе, онда такву заједницу или закључени уговор у томе циљу, називамо картелом. Према томе шта је управо предмет картела, разликујемо: картеље цена, картеље производње, картеље подручја (области) и картеље продаје (прође, потрошње).

Картељи цена прописују (утврђују) цене по којима ће њихови чланови продавати своје производе; картељи производње утврђују колико ће се производити робе, утврђују дакле количину производње; картељи подручја деле и утврђују области у којима ће се вршити продаја, а картељи продаје брину се о потрошњи, о продаји, утврђујући заједничко место продаје.

2. Трговачка друштва и тајно друштво

Кад трговачка снага — капигал и знање појединача — није довољна да се каква радња води с успехом у већем обиму, онда се два или више лица удружују да радњу воде под заједничким именом и за заједнички рачун. Таква заједница јесте друштво. С правног гледишта друштво је уговор по коме се два или више лица сложе да понешто удруже с тим да добит која произађе између себе поделе.

Опште одлике трговачког друштва ово су:

а) свака страна мора понешто да уложи. Улог може бити

свака ствар од вредности, као: новац, роба, услуге, па и трговачки кредит;

б) циљ — да се удржијем улога постигне добит коју ће чланови друштва — ортаци — делити.

Да трговачко друштво постоји, може се утврдити само уговором, и то написмено; то је битни услов који закон захтева.

Друштва има разних и имена су им разнолика. Трговачки закон за Краљевину Југославију предвиђа ова трговачка друштва: а) јавно трговачко друштво, б) командитно друштво, в) деоничко (акционарско) друштво, г) друштво са ограниченим одговорношћу, д) тајно друштво.

а) Јавно трговачко друштво

Трговачки закон за Краљевину Југославију овако дефинише (§ 104) јавно трговачко друштво: „Јавно трговачко друштво постоји, кад два или више лица воде трговачко предузеће под заједничком фирмом, а сваки другар веровницима друштва одговара целом својом имовином.“

Главно је код овога друштва да сваки члан за све друштвене обавезе одговара и јемчи веровницима (повериоцима) друштва целом својом имовином. За овакав случај каже се да чланови друштва одговарају лично и неограничено (каже се и да чланови одговарају солидарно, тј. сви за једног и један за све). Ако дакле друштвена имовина не може да измири друштвене обавезе, онда поверилац има право да тражи од ма кога члана тога друштва да му цео дуг измири из своје имовине.

Код овога је друштва радња и новчана снага јача но код појединача. Али вођење послова отежано је тиме што ниједан члан не сме да закључи посао у коме има и ризика, без споразума са осталима.

Сваки другар има право и дужност да води друштвене послове, али ако је уговорено да послове води један или више другара, остали су искључени од тога.

Другар може бити и трговачко друштво, ако му је фирма уписана у трговачки регистар.

Трговачки регистар, то је књига код суда у коју се уносе фирме трговца (то је тако звано протоколисање фирмe).

Трговац је дужан да пријави суду, ради уписа у трговачки регистар, своју фирму, место свога трговачког настана и предмет предузећа, и да поднесе суду, ради чувања, потпис своје фирмe. Он може за упис пријавити и назив радње (§ 40 Трг. з.).

На крају пословне године утврђује се, на основу биланса, добитак или губитак за ту годину, и свакоме другару израчујава се његов део у добитку односно губитку.

Биланс (тал. bilancio) јесте писмено поређење активе и пасиве неког предузећа. Активу (латин. activum = имовина) чине сва добра која су у привредном предузећу на буди који начин у раду и која сарађују при привлачењу нових добара; то су разне форме обртног капитала којима

подузетник, на пр. трговац, фабрикант, занатлија итд. може по воли распогати. Пасивом (латин. passivum = дуг) се зову разни облици дуговања. Бележење и процењивање тих саставних делова активе и пасиве зове се *пописивање* или *инвентарисање*, а исписан преглед свега тога зове — *фолији* — зове се *биланс*. Разлика између суме активе и суме пасиве јесте *чиста имовина* или *сопствени капитал*. Ако се чиста имовина једне године пореди са прошлогодишњом чистом имовином, добиће се резултат рада (добртак или губитак).

Јавно трговачко друштво престаје:

- 1) истеком времена за које је склопљено;
- 2) одлуком другара;
- 3) отварањем стечаја над имовином друштва;
- 4) смрћу кога другара, односно престанком другара који није физичко лице, ако што друго не произлази из друштвеног уговора;
- 5) отварањем стечаја над имовином кога другара;
- 6) отказом кога другара;
- 7) судском одлуком.

Стечај. Кад суд утврди да је једно лице презадужено, онда му се одузима управа над целом имовином да би се сви неосигурани повериоци равномерно намирили; овај поступак зове се *отпорање стечаја*. Дакле, стечај се отвара кад је вредност имовине једног лица мања од износа дуга и кад је више поверилаца. За отварање стечаја надлежан је суд у чијем делокругу стално дужник живи.

б) Командитно друштво

Командитно друштво (или мешовито друштво) јесте удржијење од два или више лица која су се удржили да под заједничком фирмом воде трговачко предузеће, али тако да међу њима мора бити најмање једно лице које одговара (јемчи) целом својом имовином — лице које одговара неограничено, лично одговорни другар (он се зове *командит*, *командитар*, *жеран*) — и најмање једно лице које одговара одређеним новчаним износом (он се зове *командитор*, *командитис*).

Командитно друштво води своје порекло из средњег века. Реч *командитор* долази од латин. *commendare* = поверити, предати. Трговцу и морнару даван је новац или роба са пуномоћством (латин. *commanda*) да добити известан део припада господару новца и робе. Тако је командит у оно време, кад је интерес био забрањен, дао прилике свакоме да свој новац унесе у трговину.

Командитор се сматра у друштву као члан са свима правима и дужностима, како код добитка, тако и код љутете, а не као поверилац друштва. Командитори су искључени од вођења друштвених послова; друштвене послове води само жеран (командит).

Командитно друштво код кога је капитал командитора подељен на деонице (акције) зове се *командитно друштво на деонице* (на акције), а командитори се зову *командити*.

деоничари, командит-акционари. Сваки командитор може овде располагати својим капиталом по воли, јер своје деонице може уступити другоме.

в) Деоничко друштво

Деоничко друштво (удеоничко; друштво на акције, акционарско, акцијско друштво; безимено друштво) јесте такво друштво чија је главница (основна главница) подељена у једнаке делове (деонице) и у којој сваки другар (деоничар, акционар) учествује са по једном или више деоница. Деоничко друштво је капиталистичко а не лично; оно је трговачко по самој форми, без обзира каквим се пословима бави, без обзира на предмет предузећа. *Деоница* (акција) је део друштвене главнице (друштвеног капитала).

Деоничко друштво јесте dakле удружење улога. Главни му је значај у томе што сваки члан одговара за онолико колики му је улог, а не одговара лично и неограничено. Због тога што код овог друштва нема *личне одговорности*, трговачки закон прописује да се овакво друштво може основати само са одређењем Министра трговине и индустрије. Дозвола је потребна за оснивање оних деоничких друштава чији су предмети предузећа: 1) банкарски, други кредитни или послови осигурања као и примање улога на штедњу; 2) градња или експлоатација јавних железница ма које врсте, пловних канала и аеродрома; 3) ваздухопловство или пловидба са којом моторном снагом; 4) градња или експлоатација телеграфа, телефона или отправних радио-станица; 5) исељенички послови.

Акционарско друштво боље је од командитног друштва, што на случај смрти једног или више чланова (деоничара) друштва оно и даље постоји. Акционарска друштва нарочито су подесна за велика предузећа, као: банке, фабрике, транспортна предузећа итд.

Да се оснује деоничко друштво, треба да се удружи најмање пет лица која могу самостално располагати својом имовином. Они чине оснивачки одбор, то су *оснивачи*. Ови састављају пројекат друштвених правила, подносе их Министру трговине на одређење и траже одређење за оснивање акционарског друштва. Онај који потпише правила јесте оснивач.

Друштвена правила морају садржати:

- 1) фирму и седиште друштва;
- 2) предмет предузећа;
- 3) висину основне главнице, имениту (номиналну) вредност деонице и њихов број;
- 4) број чланова управе и надзорну установу;
- 5) породично и рођено име (фирму или назив) и пребивалиште (седиште) сваког оснивача.

У време оснивања деоничко друштво мора имати најмање пет деоничара, ако већ правила поменутог друштва не траже да мора бити више од овога броја.

Основна главница не може бити мања од 1 000 000 дин. (§ 188 Трг. з.). Деоница мора гласити на одређен новчани износ који не може бити мањи од 500 динара, а мора бити дељив са сто.

Код деоничких друштава којима је предмет предузећа од опште користи за само место у коме се налази (електрана, млинара, водовод и сл.) основна главница не сме бити мања од 500 000 динара, износ деонице не мањи од 200 динара, а деонице морају гласити на име.

Најмање десети део основне главнице морају чинити деонице које ће се уплатити готовим новцем.

Два месеца после истека рока који је одређен нарочитим огласом за упис деоница сазива се оснивачка скупштина (то је оснивачки или претходни збор). На овој скупштини деоничари бирају чланове управе и надзорног одбора који даље воде послове друштва. Управа управља друштвеним радом, а надзорни одбор врши контролу (надзор), надзирају рад управног одбора.

У деоничком друштву, поред управе и надзорног одбора, поставља се обично и директор (управник); он управља канцеларијским пословима и извршује одлуке управе. Њега бира управа.

Највиша власт у деоничком друштву је скупштина деоничара. Ова скупштина може бити:

а) *редовна*, која се сазива у размацима времена одређеним друштвеним правилима, а најмање једанпут годишње, ради сршавања редовних послова за које је скупштина надлежна;

б) *ванредна*, која се сазива кад потреба захтева, ради решавања каквог важног друштвеног посла који се због хитноће не може одложити за прву редовну скупштину.

Скупштина се мора одржати најдоцније за три месеца по истеку рока за састављање годишњих закључних рачуна. Она има:

- 1) да испита годишњи извештај и годишње рачуне и донесе закључак о њима;
- 2) да одлучи о употреби чистог добитка или о покрићу губитка;
- 3) да одлучи о разрешници чланова управе и надзорних органа.

г) *Друштво са ограниченој одговорношћу (са ограниченим јемством)*

У овом друштву, које такођер има утврђену основну главницу (утврђену правилима), сваки другар учествује са по једним улогом (основним улогом). Ови основни улози не морају бити једнаки. Сваки другар одговара друштву и за уплату улога осталих другара, али само до износа основне главнице. За обавезе друштва другари одговарају у границама својих улога.

Без озбира на предмет предузећа, друштво са ограничено одговоришћу јесте трговачко друштво.

Основна главница не сме бити мања од 200 000 динара, а код друштава којима су предмет предузећа банкарски или мењачки послови не мања од 500 000 динара. Најмање четврти део основне главнице мора бити уплаћен у готовом новцу. Шоједини основни улог не може бити мањи од 5 000 динара, а код друштава којима су предмет предузећа, банкарски и мењачки послови, не мањи од 10 000 динара; његов износ мора бити дељив са 1 000.

При оснивању друштва ниједан другар не може преузети више основних улога (§ 420 Трг. зак.).

У поређењу са деоничким друштвом, организација овог друштва једноставнија је.

Друштво за почетне штакулације. Ово друштво није трајна радња, оно траје кратко време; има за предмет одређено једно или више трговинских предузећа. Према трећем ке јавља се као целина, већ сваки другар одговара лично.

Пример: Ако један трговац из Смедерева понуди трговцу из Београда да, у сезони грожђа, купе и продаду известан број вагона грожђа, они уговоре како ће поделити добит или поднети штету. Трговац у Смедереву купи грожђе и прода га са добити у своје име, поднесе обрачун другару из Београда и поделе добит; чим је овај посао изведен, друштво је престало.

a) Тајно друштво

Ако једно лице имовинским улогом учествује у једном трговачком предузећу с правом на део у добитку, онда у том случају постоји тајно друштво. Ако није другојачије уговорено, тајни другар је дужан да свој улог учини тако да пређе у имовину имаоца трговачког предузећа, али није дужан да улог повиси или да допуни улог који је смањен губитком.

Предузеће води само ималац трговачког предузећа, он стиче права и преузима обавезе из пословања предузећа.

Име тајног другара не сме се налазити у фирмама имаопа трговачког предузећа.

Найомена. Осим горе поменутих друштава постоје и трговинске задруге; то су удружења лица у неодређеном броју којима је циљ привредно потпомагање својих чланова. Она заједничким средствима набављају робу у већим количинама непосредно од производа, па је потом продају задругарима. То су тако зване потрошачке задруге.

3. Удружења предузећа

Предузећа се удружују у разне сврхе; према циљу таква удружења носе име: *каршел*, *концерн*, *шрус*.

a) *Каршел.* Као што је и раније већ помињато, кад се самостална предузећа исте врсте удружују у циљу да умање или да сасвим отстране узајамно надметање (конкуренцију), онда се такво удружење зове *каршелом*.

b) *Концерн.* Концерн је удружење предузећа која иду, почев од предузећа као извора сировина, преко разполиких ступњева обраде и прераде ових сировина, до самог извора потрошње; дакле концерн је удружење предузећа која иду, у преради од једног до другог, по извесним ступњевима (на пример, од предузећа које ископава угљ и неке руде па до предузећа које израђује најфиније апарате за мерење електричне струје). Концерну је циљ да смањи ризик у набавци сировина, ризик у производњи и потрошњи.

b) *Трус*. Код овог удружења поједина предузећа губе потпуно своју самосталност; предузећима која су пришла таквом удружењу управља једна централна власт (траст — поверење, веза поверења). Ово удружење регулише, у једној широј области, производњу и пијацу. Предузећа која нису пришла једном трасту, спуштањем, побијањем цене или пропадају или се на тај начин натерују да трасту приђу. Дакле, ово удружење монополише у неку руку продају.

Д) Трговачки регистар

(Протоколисање фирмe радње, обзана фирмe)

Реч „протоколисати“ уобичајена је код пословног света кад се хоће да означи да извесне податке треба уписати у службене књиге које у ту сврху постоје код власти. Ова службена књига (која се обично зове протокол) јесте управо *трговачки регистар*. Уписивање фирмe радње и извесних података о радњи у трговачки регистар назива се „протоколисање фирмe“.

Трговачки регистар употребљава се од старих времена; он је постао у Италији; тамо су се њиме служила трговачка удружења још у 13 веку.

Трговачки регистар воде трговачки односно окружни судови. У овај регистар уписује се само оно што је законом наређено или допуштено. Уписи се врше по пријави странке.

Упис у трговачки регистар суд одмах објављује једанпут у службеним новинама бавовине у којој поменути суд (тако звани регистарски суд) има седиште, а ако таквих новина нема, онда у „Службеним новинама“, и једанпут у „Средишњем веснику“. На захтев странке упис у регистар објавиће се и у другим новинама.

Поред фирмe, у трговачки регистар уписује се и објављује се, преко суда, пословном свету: ко је прави сопственик радње, ко фирмe пуноважно претставља у пословима и обавезама, ко дакле може фирмe радње задуживати и потписивати.

Према напред изнетом, уписивање у трговачки регистар или протоколисање фирмe радње јесте управо упис фирмe радње код надлежног суда, упис података о томе ко је прави сопственик радње и како се фирмa претставља у пословима и обавезама, као и обзана о свему томе.

Трговачки регистар је јаван, тј. свакоме је допуштено да га, у присуству регистарског чиновника, бесплатно разгледа; тако исто може да разгледа и оне списе на којима се оснива упис у регистар.

Ради уписа у трговачки регистар, трговац је дужан да пријави суду своју фирмку, место свога трговачког настана, предмет предузећа; поред тога подноси и потпис своје фирмке, који се чува у суду. За упис у регистар може пријавити и назив своје радње.

Даље, ради уписа у регистар мора да се пријави промена фирмке или промена њеног имаода или његовог држављанства, промена предмета предузећа, премештај настана у друго место, као и промена назива радње (ако је овај уписан). Тако се мора поступити и онда кад престане предузеће које се водило под уписаном фирмом.

Тако исто за упис у регистар трговац је дужан да пријави давање и престанак прокуре, скупност прокуре као и сваку измену у погледу прокуре. И прокуриста мора поднети свој потпис суду ради чувања.

Прокуриста је оно лице које је од власника радње овлашћено да, у његово име и за његов рачун, управља пословима радње и да фирмку *per procura* потписује. Прокуриста може у име власника да прима робу и да њоме располаже, да прима особље итд. Прокуриста не сме оптерећивати и отубивати власниково непокретно имање.

Ако је више њих овлашћено да фирмку потписују, онда је то скупна (колективна) прокура. У том случају сви се сматрају као један прокуриста; потпис вреди само ако сви фирмку потпишу.

Прокуриста, на пр. Милан Јовановић, потписивао би фирмку стављајући испред свога имена речи *per procura*, или *p. pr.*, или *p. pa.*, дакле *per procura* Милан Јовановић.

Као што трговац појединац мора да пријави суду, ради уписа у регистар, напред изложене податке, тако исто и друштва морају пријављивати суду сличне податке. Тако на пр. јавно друштво мора пријавити:

- 1) породично и рођено име, занимање и пребивалиште свакога другара;
- 2) фирмку и седиште друштва;
- 3) предмет предузећа;
- 4) дан када је друштво постало.

Тако исто мора се пријавити суду, ради уписа у трговачки регистар, свака промена у напред поменутим подацима, као и ступање новог другара у друштво.

Другари који друштво заступају дају суду, ради чувања, потпис фирмке друштва уз потпис свога имена (фирме, назива).

Ђ. Правна обележја трговачке радње

Код сваке трговачке радње сретамо извесна правна обележја; тако на пример, у вези са трговачком радњом говори

се о фирмама, дуђанском знаку, трговачком жигу или заптитној марци, о трговачким књигама, о вођењу трговачких књига.

1) Фирма, вођење фирмe

Име под којим власник радње обавља послове и представља радњу у пословима и обавезама јесте фирма радње. Фирма је дакле у ствари трговчево трговачко име. (Реч фирма постала је од латинске речи *firmare*, што значи учврстити, утврдити, оснажити.) По Трг. закону за Југославију (§ 27) фирмa је име под којим трговац у трговању врши своје послове и потписује се. Фирма мора бити исписана на службеном језику, а може поред тога да гласи и на којем другом живом језику, али садржина мора бити иста.

Назив радње (дуђански знак, шилд) јесте саставни део фирмe; фирмa са нарочитим називом радње чини име радње у ширем смислу. Да би се једна радња и њена роба разликовала од друге сличне радње, употребљавају се разна обележја на спољашњем улазу у локал радње; то је *дуђански знак*.

Разликујемо:

1. фирмe код којих се власниково грађанско име поклапа са именом фирмe, и оне код којих поменути случај није;

2. јединачне фирмe, фирмe јединице или поједињих лица, по којима се може закључити да радња има само једног власника, и друштвене фирмe или фирмe друштава по којима се опет може знати да радња има више другара;

3. поимичне фирмe, које гласе на име власника радње, и безимене (анонимне), које гласе према предмету предузећа.

При оснивању радње трговац који, као једно лице, хоће да води радњу, мора узети такву фирмку која ће гласити на једно име, а не да буде таква да се може мислiti да је друштвена радња (на пр. фирмa С. Крстић постала је од власниковог имена Сима Крстић). Да би се разликовале две једнаке фирмe у једном месту, допуштено је да се поред фирмe стави и какво је предузеће, на пример Колонијална трговина Симе Крстића или Сима Крстић млађи (jun. = junior = млађи; sen. = senior = старији).

Код јавног трговачког друштва у фирмi треба да су имена поједињих ортака (као Јован Марковић и Гавриловић) или да је у фирмi име једног лица и додатак „и комп.“; овај додатак показује да радњу воде више лица (Костић и комп., Костић & комп., знак & постао је од француске или латинске речи *et*, што значи *и*; „Со“ или „Сie“ или „Comp“, или „комп“ јесте скраћивање франц. речи *compagnie* = компанија, друштво). И овде се, поред фирмe, може ставити каква је трговина (на пример: Галантеријска радња Косте Николића и друга). Дакле, фирмa јавног трговачког друштва која не садржи породично име свих другара, мора садржавати бар породично име једног другара, са додатком из којега се види да постоји друштво.

Фирма *командитног* друштва носи породична имена свих оних другара који неограничено одговарају, или бар једно такво име другара који лично одговара, и додатак из кога се може закључити да постоји командитно друштво.

Фирма *деоничког* друштва (као и фирма командитног друштва на деонице) треба да гласи према предмету предузећа и месту у коме се друштво налази; у фирмама се мора назначити да је деоничко друштво. Она је dakле стварна, није лична као код јавног и командитног друштва, зато се деоничко друштво зове *безимено друштво*. (Деоничко друштво „Србија“; „Грађевинарска банка“ командитно друштво на акције.)

Фирма ових друштава не сме гласити по имену чланова, али ради разликовања од друштава исте врсте, фирма може носити какво историјско, митолошко или какво име које је везано за само место у коме се налази друштво. У фирмама деоничког друштва може бити име прећашњег власника (на пример: Деонички парни млин, преће Стојановић и Милић). Често се у фирмама узимају и бројеви да би се означило да је акционарско предузеће такве врсте прво на једном тржишту (на пример: Прва ужиčка ткачка радионица). Једном речју, допуштени су додаци у фирмама који служе одређенијем обележавању предузећа или његовог имаоца, но у фирмама се не смеју уносити додаци који би могли стварати обману у погледу врсте или обима предузећа или прилика његовог имаоца.

Фирма *поддружнице* (филијале, посестриме) мора садржати додатак који означава њену везу са главним настаном (са централом).

Власниково грађанско име неће се подударати са именом фирмама у овим случајевима:

1. кад је радња дошла у руке другоме, наслеђем или куповином или трампом. Да би се у овом случају радња могла водити и даље под старом фирмом, потребно је да на то пристану наследници или продавац, и у фирмама ставити додатак из којега се види ко је садашњи ималац предузећа;

2. ако који јавни ортак иступа из друштва, онда онај који је остао (један или више) може и даље да води радњу под старом фирмом (ако је у фирмама име лица које иступа, онда је за горње потребан и његов пристанак);

3. кад нови ортак ступи у трговачко друштво, фирмама остаје стара, не мења се.

Кад се радња са старом фирмом преноси на другога, онда и обавезе прећашњег власника, које су створили послови радње, прелазе на новог власника, ако већ није другојаче уговорено; исто важи и за новог ортака који, улазећи у фирмама, узима на себе јемство за све дотадање обавезе.

2) Мустре, модели, фабрични и трговачки жигови (заштитне марке)

1. *Мустира* је свака слика или цртеж који може да служи за углед и да се пренесе на какав индустриски или занатски производ; на пример напрт на каквој тканини, на штофу, мотиви на пиротском ћилиму, напрт на тапету итд.

2. *Модел* је свако пластично дело које представља какав индустриски или занатски предмет, или који се употребљава на каквом индустриском или занатском предмету и има три димензије: дужину, ширину, и висину, па пример кутија, боца, лађа итд. — уопште сви предмети индустриске или занатске природе.

3. *Фабрички* или *трговачки жигови* (марке) су они знаци који се употребљавају у разним облицима за разликовање производа једне индустрије, заната или земљорадње од других њима подобних производа у трговачком промету.

Марка је средство којим се развија и шири трговачки промет способних и савесних производића и трговца, који се својом добрим и солидном робом препоручују и теку клијенту. Она у исто време заштитијује потрошача, јер му служи као поуздан знак по коме ће распознати добру робу од сумњиве. Због те своје улоге марка је нарочитим знаком заштићена у Краљевини Југославији, као и у другим државама.

По своме спољашњем облику марка може бити врло различита, јер закон по правилу оставља, што се тиче избора марке, нашем трговцу потпуно одрешене руке. Но најчешћи облици марке јесу: каква символична слика (на пример: звезда, сунце, крст, слон, лав итд.); какав цртеж, врста шаре (вињета, француски vignette = шара), какав жиг или печат, какав испупчени цртеж (рељеф, од француског relief = испупченост, рељеф); какав број од неколико цифара, какав особени завој итд. За марку се може узети и нека реч; па пример познате су нам свеће под марком „Аполо“, или прашак „Гром“ итд., а може се за марку узети и сама фирма.

Известан облик који је већ неко узео као своју марку, може и други узети, али само онда кад хоће њоме да обележава какав други производ; не могу двојица, један исти производ или једну исту робу, у исто време, да обележавају једном истом марком. Искључиво право на марку припада само оном који је марку први добио за један производ.

С обзиром на свог сопственика, марка је или фабричка или трговачка. Прва је она коју фабриканти стављају на своје производе, а друга коју трговци стављају на своју робу, да би својим муштеријама показали како кроз њихову радњу пролази само солидна роба, роба за коју они могу да гарантују. Фабричке марке јављају се много чешће. — На једној истој роби може бити и једна и друга марка, али то је већ ређи случај.

У Југославији искључиво право на марку траје највише 10 година од дана уписа у трговачки регистар (од дана протоколације), али се оно може продолжити и даље, ако се по истеку поменутога рока поново региструје код суда.

Код нас постоји нарочита *Управа за заштиту индустиријске својине*, и њој се упућују молбе за пријаву мустре, модела и жига.

Не могу се заштитити као жигови: речи или знаци:

- 1) који претстављају лик Краљев или кога од чланова Краљевског Дома;
- 2) који претстављају државни или јавни грб;
- 3) који означавају искључиво само место, време и начин производње робе, врсту робе, њен квалитет, њено опредељење, тежину, количину;
- 4) који су уопште уобичајени за означавање извесних врста робе у промету, на пример: за рударске производе уобичајени је знак два укрштена чекића, за коњак уобичајени је знак три звезде (*);

5) који имају неморалан карактер или који имају карактер који се противи јавном поретку; затим написи или знаци који не одговарају стварном стању, већ су узети у циљу обмане; на пример ако се стави да је роба француског порекла, а она је у ствари рађена код нас, итд.

Поред напред поменутог права првенства, у земљи постоји и право међународног првенства. Оно се стиче на основу прописа међународних уговора, које је наша држава усвојила.

Свако лице које добије заштиту жига, мустре и модела у земљи порекла, тј. у оној земљи где је његово главно предузеће, може у року од четири месеца, од дана пријаве тога права у земљи порекла, да исто заштити и у осталим земљама које припадају заједници која је основана у циљу да заштити је индустиријску својину (Унија за заштиту индустиријске својине) са правом првенства од давне поднете пријаве у земљи порекла.

Сваки наш поданик или лице које није наш поданик, али стално борави на територији наше државе и у њој има стално и озбиљно предузеће које је заштитило један жиг у нашој држави, има право да региструје тај свој жиг код *Међународног бироа савеза за заштиту индустиријске својине у Берну* (у Швајцарској). Са овим регистровањем заштићено је право у свима земљама, које припадају овом савезу. — Земље које припадају постепеном савезу јесу: Југославија, Мађарска, Белгија, Бразилија, Куба, Француска, Италија, Мексико, Холандија, Португалија, Швајцарска, Чехословачка, Румунија итд.

3) Књиговодство у трговини

Књиговодством се по извесном плану писмено утврђује све што се тиче стања и промене, и то: по времену, начину и вредности.

Сваки трговац мора тако да бележи и обрачунава изведене послове, да би себи могао дати одговор на питања: у каквом се стању и облику налази његова почетна имовина, да ли се она увећала или смањила, да није што нестало, колико још има робе на стоваришту, колико још новаца има у бла-гајни, колико је и коме дужан, колико и од кога потражује. То је међутим могуће само тако ако свако поједино добро, сваки облик своје имовине, тачно надгледа, савесно води рачуна о његовом улазу, излазу и стању, свако потраживање и дуговање са појединим пословним пријатељима уредно обрачунава и с времена на време, скупљајући своја добра, тачно утврђује своју имовину и тачно истражује да ли је она, и за колико, увећана или смањена. Све те послове обухвата појам књиговодство.

Према томе како се поједини случајеви књиже, шта се хоће књижењем да постигне, разликујемо двојако вођење књига: *просто* и *двојно* (талијанско).

Просто (једноставно и комбиновано) књиговодство

Иако ово књиговодство није просто, нити пак заслужује то име, ипак је овај назив уобичајен. Просто књиговодство бави се стањем само при склапању инвентара (при вршењу пописа). Шта бива са чистом имовином за време од једног инвентара до другог наредног, да ли је она увећана или смањена и како, не може да обавести, јер о томе не води никаква рачуна. Просто књиговодство уноси у рачуне (контака) једне позиције двојно (дупло), а друге само једном. Стога ово не пружа господару радње, односно књиговођи, никакву полазну тачку за тачност и поузданост његовог рада, тако да је у томе погледу једино упућен на колационирање (лат. collatio, франц. collation = упоређивање, сравњивање). Просто књиговодство не контролише чисту имовину.

Дакле, ако се хоће да види укупно стање и чиста имовина, укупна добит или укупни губитак, тада ће се водити просто књиговодство. Али ако се хоће, поред овога, да зна која је баш граница трговачког рада показала добит, а која штету, онда ће водити двојно књиговодство.

Двојно (двоствршко, двогубо, систематско, стварно) књиговодство

Двојно књиговодство, у начелу, уноси сваку пословну позицију, у одговарајуће рачуне (контаке), два пута (двојно, двогубо), али оно није добило своје име са тога разлога, већ зато што показује двојно (на два начина) резултат рада; то је управо оно што је битно код овог књиговодства; то чини да је двојно књиговодство данас једино савршен систем књиговодства. Систем двојног књиговодства састављен је из два низа

рачуна који омогућавају поменуто двојно доказивање резултата. Ови рачуни воде се у нарочитој књизи која се зове *Главна књига* двојног књиговодства. Једни од ових рачуна прате и бележе *формалне промене у добрима*; то су рачуни који показују *стапања имовинских саставних делова* (Рн до мањих меница, Рн робе, Рн хартија од вредности итд.). Сума стања ових рачуна имовинских саставних делова, на крају пословне периде, упоређена са сумом стања у почетку пословне периде, показује да ли је, и колики је, постигнут добитак или губитак.

Други пак рачуни бележе поједина *отпадања и рашићења по вредностима*; то су *рачуни главнице* (Рн капитала са својим помоћним рачунима или рачунима који показују резултат или успех рада). Ови рачуни скупљају *добитке и губитке* и суму салда ових рачуна мора се поклапати са горе најеним стањем путем рачуна имовинских саставних делова. На тај начин постигнуто је поменуто двојно доказивање резултата.

Свако књиговодство које се уредно води, бележи све рачунске случајеве прво по реду, по времену како су се дешавали. На основу овог књижења, разводе се поменути случајеви даље, према својој природи, на партије — на рачуне. Прво бележење пословних случајева зове се *хронолошко*, а друго — *систематско*. Књига у којој се пословни случајеви бележе хронолошким редом, како су се дакле дешавали, зове се *Дневник*; а књига у коју се поменути случајеви разводе по партијама, систематски, зове се *Главна књига*. Ако се хронолошко бележење споји са систематским у један Дневник који има облик табеле, прегледа, листа, онда се вођење овог табеларног дневника зове *америчко књиговодство* (мисли се да је прво постало у Америци).

Америчко књиговодство. У овом двојном књиговодству спојен је управо Дневник са Главном књигом. Први део, прави дакле дневник, води се хронолошким редом, а у другом делу, у Главној књизи, за сваки рачун одређене су по две колоне („дугује“ и „потражује“) и суме из Дневника преносе се одмах даље у колоне одговарајућих рачуна. Став у Дневнику показује који рачун треба задужити или коме рачуну треба одобрити извесну суму. Ово практично спајање Дневника и Главне књиге може лако да се изведе у оним радњама где послови собом повлаче мали број рачуна.

Трговачки закон за Југославију не прописује који је од поменутих начина вођења књига обавезан за трговца, али он прописује да трговац мора да води *Пойсник* (инвентар) и да своје књиговодство мора удесити тако да се из њега виде јасно и потпуно послови који су у вези са његовим трговачким радом, као и њихово кретање, и да мора задржати препис или отисак од сваког писма или телеграма које у своме трговачком пословању шаље. Из напред изложеног прописа види се да поред

изреком прописаног пописника, трговац мора водити и *књигу Дневник*, која по својој намени одговара горњем захтеву.

а) *Пойсник*. По § 48 пашег Трговачког закона, трговац треба сваке године да сачини попис (инвентар) својих покретних и непокретних ствари и свега што коме давати и од кога примити има. Осим тога да овај попис сваке године препише у нарочиту књигу, која је за то определена (ова књига зове се Пописник, Инвентар).

Инвентар скупља, уређује, мери и цени све поједиње саставне делове имовине; он, дакле, показује из чега је састављен и колико је имовина извесног тренутка (зато се каже: инвентар је тренутна фотографија). Трговчев неуморан рад као и рад сваког привредног предузетника, управљен је на то да производњом добара или њиховом разменом повећава вредност поменутим добрима и да на тај начин повећа своју имовину, да својим добрима припови нова добра. Али тек инвентаром може рачунски да се покаже резултат овога рада, прираштај или опадање имовине, добитак или губитак. Зато се код простог књиговодства инвентар назива и главна књига. Не само да инвентар пружа трговцу уређену слику његове целокупне имовине, већ и тачан и веран извештај о резултату његовог рада. Без инвентара не може се замислити уређено вођење радње.

Пописивање једне радње врши се увек при оснивању, а доцније крајем сваке године (31. децембра), или кад год се за то укаже потреба; на пример при уортачењу, престанку рада, услед смртног случаја, па и у случају банкротства итд.

б) *Дневник*. Уколико се радња увећава, утолико је све теже и теже непосредно уносити све имовинске промене у одговарајуће књиге, јер услед узајамних односа између поједињих рачуна, један и исти пословни случај тражи многострука књижења. Кад је роба за готово купљена, онда у књиговодству имамо ове појаве: у сконтуру робе (у књизи која бележи улаз и излаз робе) улаз робе, и истовремено у књизи благајне излаз готовог новца. Али ако смо продали разну робу неком пословном пријатељу, који је на име (аконто) продајне вредности дао извесну суму, а остатак износа фактуре остао дужан, онда то повлачи више излаза у сконтуру робе, потом један улаз у књизи благајне (ONO што је примљено аконто) и најзад књижење у партијалнику итд. Овај посао захтева време и размишљање, и стога мора бити одложен за часове када у радњи завлада мир или мора бити прибележен за књиговођу који се налази ван радње. У оваком случају потребно је записати да се не би заборавило или погрешило. Стога се и сви пословни случајеви записују прво у нарочиту дневну или основну књигу, и то по реду како су се и дешавали. — Целокупан материјал за књижење налази се дакле записан у овој књизи, једна пословна позиција ређа се за другом, без обзира на то да ли она долази у књигу благајне,

или партијалник, да ли долази на страну дугује или потражује једног рачуна. Према томе могла би се ова књига назвати и приповедна основна књига. Она се у пракси разно и назива. Стога што из дана у дан бележи послове, зове се махом „дневник“ или „јурнал“. Други је називају *меморијал* (књига потсетник, потсетник) што записују пословне случајеве потсећа, нећа да забораве. Често се чује и име *йриманота*, *йровобележница* (прва белешка), јер се у њу прво бележи. Пошто многи људи при том бележењу често не пазе, већ брзо књижећи погрешно забележе, бришу или крмаче, то се она зове и *брюлон* или *штираца* (brouillon или brouillard од франц. brouiller = разбацати, у нереду водити; Strazze од талијан. strazzare = раскинути); један и други назив значи исто. Пошто добар ред забрањује брљање и дрљање, то би требало одустати једном засвагда од овог последњег имена и не давати називом књиге повод, односно одобравање, да се неуредно и површино књижи. Карактеру књиге најбоље одговара назив *йровобележница* или *дневник*.

Трговачки закон за Краљевину Југославију говори о дужности вођења књига ово:

„Према природи и обиму предузећа трговац мора удејити своје књиговодство тако да се из њега јасно и потпуно види његово имовно стање, послови који су у вези са његовим трговачким радом, као и њихово кретање. Књижења морају се вршити по правилима уредног књиговодства и морају се позивати на списе који књижење правдају, а на крају пословне године морају се закључити у сагласности са инвентаром и билансом“ (§ 47).

У почетку свога рада трговац је дужан да састави попис (инвентар), у који ће тачно уписати све своје непокретнице, сва своја потраживања и дуговања, готов новац, све хартије од вредности (вредносне папире) и све остале своје имовинске предмете. При томе попису трговац је дужан да означи вредност свих појединих састојака имовине и да начини закључак који ће претстављати однос (билианс) имовине (активе) према дугу (пасиви).

По свршетку сваке пословне године трговац је дужан да састави такав попис и биланс у року који одговара уредном извршењу ове дужности. Пословна година не сме прећи два наест месеци (§ 48).

Билианс се мора саставити према опште признатим трговачким начелима тако иссрпно, јасно и прегледно, да заинтересована лица могу потпуно сазнати имовно и привредно стање трговца (§ 49).

При састављању пописа и биланса сви поједини састојци имовине и дуговања морају се означити по вредности коју им уредан трговац треба да да у времену за које се попис и биланс праве. Вредност се мора означити у динарима.

Несигурна потраживања уписаје се по вероватној вредности, а она која се не могу наплатити отписаје се (§ 50).

Поред већ раније поменутог прописа да трговац мора чувати препис или отисак сваког писма или телеграма које шаље, исто тако мора брижљиво чувати примљена писма и телеграме. То вреди и за забелешке, које ће трговац правити о пословним телефонским разговорима, уколико се на томе заснива који упис у трговачким књигама (§ 52).

Уколико се књиговодство врши у књигама, оне морају бити пре почетка књижења повезане и у свакој морају све стране или листови бити означени редним бројевима (§ 53).

Трговачке књиге морају се водити на службеном језику, а преписка се може водити на ма којем од живих језика и словима таквог језика.

У току књижења не смеју се на mestima, која по правилу треба исписати, остављати празнине. Што је једном већ уписано, не сме се преправљати ни брисати тако да се више не може прочитати. Уопште, забрањена је свака измена због које би било неизвесно да ли је она учињена при првобитном књижењу или касније.

Из књига не смеју се листови вадити нити нови додавати (§ 54).

Трговац је дужан да чува своје књиге десет година, рачунајући од дана последњег уписа. Десет година дужан је да чува и преписку, списе и друге пословне забелешке којима се правда увођење у књигама.

E) Помоћно особље у трговачкој радњи

Ако се трговачка радња прошири, ако се рад разграна, онда трговац није у могућности да сам врши све послове у радњи. Њему су тада потребни помоћници или чак и заменик. Сви ови чине трговинско особље или помоћно особље у радњи, а под тим именом подразумевамо све оне који власнику радње — који им је шеф или принципал (франц. chef = глава, управник; латински princeps = први) чине трговинске услуге.

Службени однос између имаоца радње и помоћног особља уређује се нарочитим уговором о служби који се закључује између службодавца — имаоца радње, и службопримца — лица које се узима да обавља рад. Уговор овако о служби треба да каже: коју службу има да врши службопримац, како ће је вршити, за које време и са којом наградом.

1. Трговачки ученик (шегрт, чирак)

Сваки онај који хоће практично да изучи трговину, јесте трговачки ученик; дакле свако лице, било мушки или женско, које је запошљено у радњи да практичним радом (учењем у пракси) стекне знање и оспособи се за даљи положај помоћника

у радњи, јесте трговачки ученик (шегрт, чирак). Иако ученик обавља у радњи неодређене послове, њега Закон о радњама убраја у помоћно особље.

Волонтер (франц. volontaire = вољан, добровољан, драговољан) је онај који бесплатно и својевољно врши извесне послове у радњи, у намери да временом узме какво упражњено место у трговини или просто да се научи пословима радње.

У трговачке радње могу се за ученике примати само они који нису млађи од 14 година. Изузетно могу се примити и они који су навршили 12 година, ако се лекарским прегледом утврди да су довољно развијени.

Ученике може држати само онај власник радње који испуњава све законске услове за самостално обављање радње и ако је у могућности да ученику обезбеди учење.

По нашем закону, шегртовање може да траје 2–4 године. Однос између принципала и ученика утврђује се нарочитим уговором. Тај уговор закључује принципал са родитељима или старатељима ученика, и то пред месним трговачким удружењем. Трговачко удружење потврђује овај уговор код општинског суда.

Принципал не сме употребити ученика за послове који премашају његову снагу или који су на штету његовог обучавања. Ако му даје стан и храну, може га употребити и за кућевне послове; ипак у ком случају не може га употребити на кућевне послове у последњој години учења.

Принципал је дужан да ученика обучава у свима пословима радње, да му даје потребно време за посещивање школе (недељно-празничну трговачку школу) и да контролише да ли овај посещује школу; да му даје довољно и здраве хране и здрав стан, ако се код њега храни и ако код њега станује, и да се брине о чистоћи и понашању ученика.

2. Трговачки намештеник, трговачки помоћник (калфа)

Липе које без формалног пуномоћја обавља, за нарочиту награду, извесне трговачке послове власника радње или фирме, јесте трговачки помоћник; он је дакле самим запошљењем прећутно овлашћен да врши продају робе, да прима новац и др. што се обично врши у дућану или стоваришту. Заједно са приватним чиновницима који као главно занимање врше канцеларијску службу (воде књиге, кореспонденцију, благајну итд.), трговачки помоћници долазе у групу трговачких намештеника (службеника).

Да би помоћник стекао право за отварање радње, ако то није стекао претходним стручним школовањем, он мора да проведе, као помоћник, извесно време на раду у пракси. Да би се видело колико је помоћник провео код послодавца, помоћном особљу, којем нису поверене важније службе, издаје се по Закону о радњама, пословна књижица, у коју се уписује време упошљења.

Према послу који се повераје појединим намештеницима, разликујемо:

а) *књиговођу*, коме се повераје вођење најважнијих трговачких књига;

б) *благајника* (касир) који рукује благајничким пословима радње и кроз чије руке пролазе сва издавања и примања у готовом новцу; ово кретање новца бележи у нарочиту књигу — књигу благајници — из које се може увек сазнати стање благајне;

в) *кореспондента*, који води преписку између своје фирме (куће чији је кореспондент) и других пословних кућа ван места;

Пословни пријатељ који се налази ван места у коме је трговина назива се *кореспондентом* (комитет, муштерија, пословни пријатељ); њему се често повераје да у своме месту заступа поменуту фирму.

г) *магационара*, чија је дужност да прима приспелу робу, да је прегледа и смешта у магацин; тако исто дужност му је да налоге и наредбине, које се тичу робе, врши тачно као што је наређено, и да о свему томе води књигу — књигу магацинску, стоваришну или *књигу робе* (сконтрола робе, сконтрола робе);

д) *контористу* (конторист), коме се повераје вођење појединих (специјалних) књига или други радови у контору, на пример писање рачуна, извештаја итд.

Конторар (франц. comptoir, комптоар) је соба за рад или трговчева канцеларија и његовог особља. *Конторарским радовима* зовемо сва писмени рад који се у трговини јавља, као: књиговодство, трговачку рачуницу, кореспонденцију сваке врсте, рад који добар трговац мора да познаје из основа.

ћ) *диспоненту* (латин. disponere, значи располагати, уредити, наредити), оно лице које је принципал овластио да у његово име управља једним одељењем радње, да какав већи посао подели на више лица и да њихов рад надгледа; каже се да је извесна област под његовом управом (то је његов ресор — франц. ressort, значи делокруг, подручје, надлежност). У принципалово име диспонент може набављати и продавати робу итд., једном речју диспонент може у принципалово име зачључивати трговачке послове.

е) *продавца* (који се често зове „коми“ — франц. commis трговачки помоћник), коме се повераја продаја робе намало;

ж) *прокуристу* (лагин. procurator = опуномоћник), који потпуно неограничено заступа принципала (то је други принципал у радњи). Обично се прокуриста погрешно назива диспонент, фактор, диригент, онај који води радњу. Тачније је рећи да су то принципалови заступници којима није дато прокуристово пуномоћје.

Принципал мора изриком да се изјасни, усмено или писмено, да даје прокуристу. Она се мањом даје на основу нарочитог уговора између принципала и прокуристе; овим се уговором може и ограничити пуномоћје које прокуристи даје закон. Да опет прокуриста не би прешао постављену границу,

или кад би је и прешао да би накнадио штету која би можда услед тога произашла, принципал често тражи да прокуриста да јемство (гаранцију, каузију).

Мало је послова, у вези са радњом, које прокуриста не би био у могућности да изврши без најчешћег овлашћења. Тако, на пример, прокуриста не би могао, без специјалног овлашћења да продаје целу радњу, или да прода или оптерети непокретности које припадају радњи, да мења или брише фирму, да преноси прокуру на треће лице, да се за рачун радње менично обавезује, закључује зајмове итд.

Прокуристе су трговачки чиновници, трговачки помоћници, али нису трговци у законском смислу.

Не мора прокуриста баш бити трговачки помоћник; то може бити свако друго лице, чак и без трговачког образовања, као на пример, трговчева супруга, његов сродник или познаник итд.

з) *трговачког помоћника* (овлашћеника) који изводи послове за принципала рачун, али у границама које му је принципал утврдио најчешћим пуномоћијем; он може потписивати фирму само у границама пуномоћија, а никако као прокуриста. Потписујући фирму, трговачки помоћник ставља испред фирмe реч „рег“ или скраћеницу „р“ (значи за), а испод тога своје име и презиме. И овде је, дакле, потребан својеручни потпис, а друго се може утиснути штамбиљем. Пуномоћије се не уноси у трговачки регистар.

Трговачки закон за Југославију каже (§ 68) да је трговачки пуномоћник онај кога трговац изрично или пређутно овлашћује да води цело његово трговачко предузеће или извесну грану предузећа или да врши само извесну врсту послова његовог предузећа, не дајући му прокуру.

Пуномоћије може бити *генерално, ойшишe или специјално, нарочито*.

Генерално пуномоћије односи се на све послове који се тичу радње.

Трговачки пуномоћник не може оптеретити или отуђити непокретну имовину свога властодавца, менично или чековно га задужити, за њега зајам узети или спорове водити, ако и за то није овлашћен.

Специјално пуномоћије односи се или само на један посао или на групу послова.

Трговачки пуномоћник може бити:

- а) књиговођа, кад за фирму потписује изводе рачуна (контокоренте);
- б) благајник, кад издаје признанице;
- в) кореспондент, кад потписује писма;
- г) диспонент, кад за рачун фирмe узима у службу трговачко особље;
- д) трговачки путник (франц. *commis voyageur*) јесте најчешћа врста трговачких пуномоћника који су у служби имаоца

радње; дакле не ради самостално; он имаоцу трговачког предузећа ради као путник предузимајући послове у местима у којима трговац нема настана (врши наплате, одређује рокове плаћања за послове које је за рачун фирмe сам закључио);

ђ) онај који је постављен у дућану или у стоваришту робе, важи као опуномоћени продавац;

е) онај што донесе салдовани (квитовани, франц. *quitte* = слободан од дуга, ослобођен; *quitter* = ослободити, скинути) рачун (на коме је шеф ставио реч „наплаћено“ или „при-мљено“ и свој потпис) важи као опуномоћени и може примити новац по том рачуну.

Однос између принципала и лица коме се поверају важнији послови (деловође, путника, кореспондента, благајника) утврђује се слободним уговором. Овај уговор закључује се пред месним трговачким удружењем, које је Трговачка комора означила као свога поверилика. Уговор се закључује у три примерка, један је за принципала, други за пуномоћника, а трећи, који обојица потписују, задржава се за архиву удружења. — Ако у једном месту не постоји трговачко удружење, онда се уговор потврђује код општинског суда.

Текући рачун, kontokorenij. Под текућим рачуном (контокорентом), у најширем смислу, подразумева се сваки рачун који се у току извесног одређеног времена води са пословним пријатељем.

У преносном значењу, контокорентом се назива и препис рачуна конта пословног пријатеља из партијалника (ако се води просто књиговодство) или из салда-кonta (ако се води двојно књиговодство; књига салда-кonta зове се и књига контокорената). Овај препис рачуна или извод (текући рачун, талијански *estratto del conto corrente*, француски *extrait de compte*) шаље се у извесном одређеном облику, крајем сваке полугодине (ређе једном годишње или четири пута) пословном пријатељу ради поређења и прегледа.

Ако се текући рачун упореди са контом који му одговара у партијалнику простог књиговодства, или са контом из главне књиге, односно салда-кonta двојног књиговодства, видиће се да текући рачун вије баш препис од речи до речи поменутих конта; разлика је у томе што се понеке речи додају натпису или потпису, и што се скраћује текст. Али у оба се рачуна налазе исте суме и исти салдо. Код неких пак баварских кућа на Западу уобичајено је међутим да се конта фотографски снимају и тако као верне копије шаљу пословним пријатељима.

II. ПОСРЕДНИЦИ ПРИ ТРГОВАЊУ

(Трговачко помоћно особље)

Кад се пословне везе и односи умноже, онда трговачки помоћници и ученици нису у могућности да савлађују нагомилани посао. Између трговца и потрошача ступају онда, као самостални посредници: трговачки заступник (агент), трговачки маклер, комисионар, шпедитер, возар, обезбедилац.

1) Трговачки заступник (агент)

Лице коме принципал послала трајно повераја да у његово име и за његов рачун склапа трговачке послове, јесте трговачки заступник (агент). Ову делатност мора да врши у виду привредног занимања, и не сме бити у службеном односу са пomenutim принципалом.

Трговачки заступник дужан је да се стара и да чува интересе принципала брижљивошћу једног уредног трговца. Он је нарочито дужан да му даје потребна обавештења и да га без одлагања извештава о сваком послу који је за њега закључио (склопио).

Без пристанка принципала трговачки заступник не сме радити за онога који је у утакмици са њим (§ 77).

Ако трговачки заступник није овлашћен да за господара и закључује послове, онда за рачун овога може само посредовати.

Трговачком заступнику припада провизија за сваки посао који је склопљен његовим посредовањем. Ако другојачије није уговорено, висина ове провизије одређује се према ставовима који су уобичајени за ту пословну грану у месту настана, односно преивалишту трговачког заступника (§ 79).

Има случајева да се агенту гарантује извесна годишња провизија, а има и агената са сталном годишњом платом, који поред тога добивају и извесну провизију или награду.

Провизија (лат. *provisio* = награда коју комитетент даје посреднику за уложен труđ); она се обично изражава у %.

Тантијема (франц. *tantième* = толики и толики део, трговачки удео) известан део чисте добити који се обично изражава у процентима.

Готово у свима гранама трговине постоје данас агенције. У трговини робом (агенти за продају) подносе купцима понуде и пробе које су добили од својих трговачких или индустријских кућа, извештавају о страним пијацама и стално нуде своје услуге. Бавећи се стално на једном месту, они познају прилике своје пијаце, а нарочито кредитне прилике купаца.

Радња поједињих агената зове се *агенција* (агенција, немачки *Agentschaft, Agentie*).

2) Трговачки посредник (сензал, мешетар, маклер, брокер, куртије)

Трговачки посредник јесте лице које у виду привредног занимања преузима посредовање за друга лица која му, на основу неког уговореног односа нису то трајно поверила. Ово посредовање може да се односи на склапање уговора о прибављању или отуђивању робе или вредносних папира, о осигурувању, о превозу ствари, о најму брода или о другим предметима трговачког промета.

Сензал (од лат. *censualis* = онај који пропеће, стручно лице; *маклер* од немач. *Macher* или енглески *maker* = онај који ради; *куртије* од франц. *courtier*, од *courir* = трчати, тумарати, онај који због послова трчкара од једног до другог).

Трговачки посредник не заступа једну или другу страну, већ, према изјављеним жељама једне или друге стране, ради на томе да се обе сусретну у ценама и жељама; дакле он тежи да се закључи посао. Маклер, дакле, сам не закључује послове, већ при томе закључује чини услуге.

Према предмету при чијем трговању посредује, разликујемо:

а) *маклере за робу* или *продукције*, који посредују прикуповини и продаји робе; они приређују и јавне аукције за веће количине робе. На великим трговачким и приморским тржиштима, подела маклера изводи се још и даље, и они се називају према роби, при чијој куповини и продаји посредују. Тако, на пример, постоје маклери за продукте, шећер, чај, кафу, индиго, вуну, дрво итд.

Аукција. Аукција је јавна продаја робе надметањем (јавна дражба) — ко да више, уступање или продаја извесног предмета, ономе ко да више (франц. *vente publique, vente à la criée*, енглески *auction* или *public sale*). Суштина је аукције у томе што се продаја врши јавно и гласно, и што је роба за време продаје изложена, дакле може се видети на лицу места продаје, или је недалеко од овога места. Понуђач је везан за своју понуду, све донде док га други повољнијом понудом не ослободи ове обавезе. — Аукција доводи у везу понуду и тражњу, и тако пружа прилику да се утврди правилна цена, дакле која одговара понуди и тражњи. Аукције су прво постале у Холандији, потом су прешле у Енглеску, а одатле даље. Још се јако примењују у Амстердаму: кафа, какао, чај, кинин-кора итд.

Када се јавним надметањем издају под закуп (под кирију) зграде, просторије, онда се то зове *лицитација* (латин. *licitatio* = вућење, понуда на јавној продаји).

б) *маклери за валуту* (страни новац), менице и акције, који посредују при куповини и продаји меница, државних хартија од вредности (фондова), деоница, некованог и кованог злата и сребра итд.

Фондови. Назив фондови (од латинског *fundus* = основа) уобичајен је у значењу нагомилавања, гомилања, и у вези са овим другим појмом говори се о резервном фонду, капитал-фонду, фонду имовине итд. Име фондови пренето је потом на све вредности које носе сталан интерес и које уживају нарочиту сигурност као делови државног или општинског зајма, или као заложнице хипотекарне банке итд.

в) *маклере за пароброде*, који посредују између поморских паробродских друштава, возара (лађара) или капетана (управљача пароброда) и оних који шаљу робу, који посредују при куповању пароброда или при узимању пароброда под закуп;

г) *маклере за фрахи*, који посредују кад возачи или возари и отправљач робе уговарају за пренос робе сувим (пренос железницом, колима, реком);

д) *маклере за обезбеђење*, који посредују при обезбеђивању робе од штете приликом преноса морем (нарочито у Холандији и Енглеској); они издају *полисе* (реч полиса или полица долази од латин. *polliceri*, значи обећати; полиса је писани уговор о обезбеђењу) и оверавају их својим потписом.

Главно место на коме маклери раде јесте берза; то важи нарочито за маклере хартија од вредности, јер се на берзи тргује навелико обвезницама и акцијама. Има маклера који иду од куће до куће и који сваког дана посећују занатлије, трговце и траже налоге или нуде.

Према статуту Београдске берзе посредовања у берзанским пословима могу вршити само заклети берзански сензали.

Као што је већ поменуто, маклер добива за своје посредништво нарочиту награду која се назива *куртажа*, *маклеража*, *мешетарина*, *сензарија*, *брокеража*; висина ове куртаже одређује се обично берзанском уредбом или по обичају који влада на тржишту или према томе како су обе стране уговориле. Ако другојачије није одређена уговором или месним обичајем, посредничка награда износи пола по сто од вредности посла, која не премаша 100 000 динара, а уколико вредност посла премаша 100 000 динара, на ту већу вредност једна четвртина по сто. (Трг. зак. § 98)

Посредничка куртажа за посредовање у берзанским пословима *Београдске берзе* износи:

а) на новцу, чековима (повукама) и боновима 2% (два динара од хиљаде динара, по пола плаћа купац и продавац; некад је била ова куртажа 0,18 дин., па 0,25 дин., па 0,45 дин. од хиљаде);

б) на хартијама од вредности (ефектима): Ратна штета (2½% обвезнице) плаћа 1,50 дин. од хиљаде, све друге хартије од вредности — обвезнице и акције — плаћају 2% (два динара

од хиљаде динара). Хартије које гласе на страну валуту (обvezнице Блериовог зајма и обвезнице Стабилизационог зајма) плаћају 3% (три динара од хиљаде динара). Код девиза и ефекта минимум је куртажа 10 динара, значи даље да куртажа не може ни у ком случају бити мања од 10 динара. Горе поменуту куртажу плаћа, као што је поменуто, по пола купац и продавац. — Код послова робом: 100 цента плаћа 7,50 дин., 1000 цента 30 дин.

Бон, упутница (немач. Anweisung) јесте писмен налог другом лицу да овој извесну суму новаца плати неком трећем. Упутница је слична меници са том разликом што у тексту место речи меница стоји упутница. Она гласи на пример: „При подношењу изволите платити за ову упутницу по наредби госп. Костића једну хиљаду динара“ итд.

Као што смо већ раније казали, чек је упутница на банку и банкарса; чек се пише по нарочитим обрасцима, бланкетима. Ове бланкете дају само банке и банкарси онима који су код њих депоновали готовину којом потом располажу и изузимају чековима.

Пошто је посао закључен, сензал (посредник) је дужан да изда и једној и другој страни (купцу и продавцу) *закључницу* (белешку, ноту, немач. Schlussnote, Schlusszettel, Schlusschein) коју он потписује. Закључнице не даје само у случају ако обе стране не траже то, или је за ту врсту робе обичај у месту да се закључнице не дају, или је обављени посао мали. У закључници мора да буду: имена или фирмe *контарахената* (латин. contraho = нешто с ким уговорити, погодити се), тј. оних који посао закључују; даље, када је посао закључен, какав је предмет посла и услови под којима је закључен посао, нарочито при продаји вредносних папира или робе: врста и количина робе, цена и време испоруке; код вредносних папира треба да су означене јоп и серије и бројеви.

Ако маклер посредује при куповини робе „према мустри“, „према проби“, онда је дужан да чува поменуту пробу све докле год роба не буде примљена без примедбе која би се тицала каквоће њене. Пробу не мора чувати: ако су га пословне стране ослободиле тога или ако је такав обичај у месту за извесну робу.

Код послова који се не испоручују одмах (код тако званих *терминских послова* — од лат. terminus = граница, међа) закључнице потписују обе стране; ону коју потпише купац, ту добија продавац, а ону коју потпише продавац добија купац. — Закључница служи као доказ да је посао обављен.

Ако трговачки сензал треба да врши плаћања или друго, за послове при којима је посредовање потребно је да има нарочито овлашћење за то. За штету коју је причинио погрешком, одговара и једној и другој страни.

У Француској маклери за послове са државним хартијама зову се „agents de change“. Број ових маклера ограничен је законом и њихова су места постала предмет куповине; за таква места нуде се обично велике суме новаца. Ови „agents de

change“ чине на берзи тако звани „паркет“ (parkett). У пословима са акцијама и другим ефектима посредују слободни маклери, тако звани „куртјери“ (франц. courtier). Они чине на берзи тако звану „кулиску“ (франц. coulisse).

У Енглеској посреднике — „брокере“ (broker; у Лондону их називају „dealer“ — значи трговци, или „jobber“, значи спекулант) прима и поставља берзанско удружење — држава се у то не меша.

Особити положај заузимају курсмаклери. То су берзански посредници које за поједиње берзе поставља и отпушта влада; они суделују при званичном утврђивању берзанских курсева за робу и хартије од вредности. Пре него што ступе на дужност, ови сензали положај заклетву да ће испуњавати верно своје обавезе.

Маклерском позиву одају се махом они који немајуовољно материјалних средстава да самостално воде трговачке послове, или их на то упућује друга побуда. Радном и повериљивом човеку, маклерски положај, поштован и награђен, доноси често врло велики приход.

Да би могао одговорити своме позиву како вала, маклер треба да је свакако што је могуће свестранје трговачки образован и да има трговачког знања, да зна нарочито ону врсту послова којима се специјално одаје.

У спорним случајевима, маклер је дужан да као стручно лице прегледа робу, оцењује штету коју је претрпела роба итд. Где нема нарочитих курсмаклера (као на пример на нашој берзи у Београду), обичан сензал суделује при утврђивању званичних курсева и изради службеног курсног листа (при утврђивању курсева, на Београдској берзи, присуствује од стране државе одређени комесар, затим дежурни члан — члан управе берзе — и секретар берзе).

Курсни лист јесте преглед цена (курсева) који издаје берза свакога дана (само не празником и недељом, у Београду и суботом, када се берзански састанци не држе). У овај лист уносе се цене свих предмета којима се тргује на берзи. Курсни лист који доноси или бележи цене меницама и валутама доноси и цене хартијама од вредности, као и друге робе којом се тргује на берзи. Курсни лист Београдске берзе („Службени курсни лист Београдске берзе“) бележи цене за: валуте, девизе, државне папире, акције новчаних завода, индустриских и других друштава, за продукте — за пољопривредне и млиnske производе (пшеницу, кукуруз, овас, раж, јечам, пасуљ, суве шљиве, орахе, брашно итд.).

Обично се у курсном листу бележе двојаки курсеви: *курсеви понуде*, дакле цене по којима су извесни предмети нуђени и *курсеви тражње* — цене по којима су извесни предмети тражени. Курсни лист некојих берза показује и кретање цена онога дана када је курсни лист издан. Службени курсни лист Београдске берзе, под насловом „Данаšnji курс“ има колоне за „последњу понуду“ и „последњу тражњу“. Тако исто службени курсни лист Београдске берзе доноси под насловом „Курс претходног састанка“ последњу понуду и последњу тражњу. Ово се односи на девизе. За валуту курсни лист Београдске берзе доноси, поред поменутих података, још и највиши и најнижи курс дана за који важи курсни лист. За државне папире Службени курсни лист Београдске берзе доноси најнижи и највиши курс дана, као и последњу понуду и последњу тражњу, и средњи курс последњег састанка — све то под насловом „Данаšnji курс“.

Курс понуде зове се често „роба“, тј. то је цена по којој се известаја предмет — роба — може добити (немач. Ware = роба; Geber = давалац).

који даје, нуди; angeboten — скраћено ang. = нуђено; Brief = хартија; Papier = хартија; offert — скраћено O = понуда; lettre = хартија).

Курс тражње зове се и „новац“, тј. то је цена по којој се роба може сигурно уновчiti (немач. Geld — скраћено G — новац; gesucht, скраћено ges. = тражено; Nehmer = узималац. Франц. agent — скраћено A — новац; demande = тражња). У курсном листу понеке берзе налази се обележено и кретање цена онога дана када је издан лист (на пример *најнижи курс*, немач. der niedrigste, франц. le plus bas; *највиши*, немач. der höchste, франц. le plus haut; *последњи курс*, немач. der letzte Kurs, франц. dernier cours).

Курсних листа има двојаких: или су званичне, јавне курсне листе (на пример курсни лист Београдске берзе гласи: „Службени курсни лист“, а на француском пише на курсном листу: „Cours officiels de la bourse de Belgrade“), или су приватне. Прве издаје берза, узимајући од сензала курсеве по којима су послови тога дана закључивани. Званични курсни лист, служи као доказно средство при споровима у пословима с новцем (валутом), меницама и хартијама од вредности. Приватне курсне листе издају приватни банкари и шаљу их својим муштеријама — кореспондентима — у унутрашњост. Ове се разликују од службених курсних листа утолико што показују цену и оних валута, меница и ефеката с којима се само с времена на време тргује на берзи, па се не нотује редовно у службеном листу, или се њима и не тргује на берзи.

3) Комисионар

Комисионар (франц. commission = налог, наруџбина; commissionnaire = посредник) је оно лице које се стално занима закључивањем трговинских послова, и то у своје име а за ту ће рачун (за рачун налогодавца, комитента). Закључени посао обавезује према трећем само комисионару, а не налогодавца. — Комисионарева је дужност:

1) да се при раду строго држи онога што налогодавац захтева;

2) да сваки посао врши онако како то доликује уредном трговцу.

Комитент или одређује комисионару цене по којима може продавати или куповати (лимитује му цене, тј. ставља границе; франц. limite = граница, међа; limiter = ограничити; латин. limes = међа, граница), или продају и куповину потпуно оставља његовој увиђавности, тј. оставља му потпуно одрешене руке. Ако је комитент дао комисионару „лимитум“, дакле ограничену цену, онда овај не сме, без јаког разлога, куповати по вишеј цене или продавати по нижој цене. Ако комисионар купујући прекорачи дати „лимитум“, комитент може да одбије закључени посао. О своме непристанку комитент је дужан да извести одмах комисионара, јер и најкраће ћутање може значити колико и пристајање на закључени посао. Ако је комисионар продао испод постављене му цене,

дужан је да надокнади разлику, изузимајући случај ако докаже да је морао продати и да би одлажући продају вишем оптетио комитента (да би се роба на пример стајањем покварила).

Комитент је дужан да комисионару надокнади све издатке које је учинио овај у готову приликом извођења налога, као: за порто, наднице радника, за маклеражу, кантарину, мерину, царину, подвозе, награду за преглед и поправку завоја (оправку сандука, крпеж цакова итд.). За робу која лежи краће или дуже време у комисионарском магацину, комитент је дужан да плати нарочиту таксусу; то је лежарина (немач. Lagermiete). За уложени труд комисионар добива награду која се обично изражава у процентима, и то или према уговору или према обичају који влада у једном месту; ова награда зове се *комисија* (комисион, лат. *commissio*) или комисиона провизија.

Пошто комисионар изврши посао, дужан је да о томе да рачуна налогодавцу; онда купује робу, онда то бива *рачунаром куповине, фактуром* (немачки *Einkaufsrechnung, Faktur*; пређе је комисионар зват *фактор* — од латин. *factor* = чинилац, онај што извршује, изводи налоге); онда продаје, онда рачуном продаје (нем. *Verkaufsrechnung*).

У фактури (рачуна куповине) обично се провизија рачуна од суме која обухвата вредност робе (колико је плаћена сама роба) и све трошкове који су у вези са том куповином; тако нађена провизија додаје се горе поменутој суми; крајња сума добивена сабирањем јесте износ фактуре. У рачуну продаје пак провизија се рачуна од суме која је добивена за робу (од ове суме не одбијају се дакле трошкови који су у вези са продајом); тако добивена провизија одбија се тек сад, заједно са осталим трошковима, од суме добивене продајом; крајњи износ јесте чист или нето износ (немач. *reiner Ertrag, Nettoerlös, Nettoprodukt*).

Ако је комисионар, који је робу продао, према комитенту „*делкредере*“ (талиј. *delcredere* значи јамчење, јемчење), тј. ако јемчи да ће купац платити робу о року (ако потпише на пример и он купчеву менициу), онда има право да тражи за то и нарочити провизион, тако звани „*делкредере*“ *провизион*, који улази у рачун или оделито (као нарочита позиција), или заједно са обичном провизијом. Пример: комисионар Б, продаје робу трговца А, неком лицу В, под условом да је овај плати после 4 месеца, и уједно јемчи трговцу А да ће, на случај да В не плати узету робу, платити је он сам. Комисионар Б стоји у овом случају према комитенту А „*делкредере*“.

„*Делкредере*“ може бити и кад комисионар купује. Нека на пример комисионар Б купује за рачун лица А извесну робу од лица В; ако комисионар Б јемчи да ће лице В испоручити (излиферовати) робу о уговореном року, онда Б стоји према А „*делкредере*“.

Кад је већ реч о комисионој продаји за прекоморска тржишта, тада се употребљава израз „*конзигнација*“ (латин.

consignatio = писмена исправа, докуменат; франц. *consignation* = остава, депозит, тачно обележени налог). Налогодавац се тада зове „*конзигнант*“, а онај коме је наложено: „*конзигнатор*“ и „*ексторш комисионар*“. Роба која је одређена за продају зове се „*конзигнациона*“ роба, а рачун о тој продаји „*конзигнациона*“ *фактура*. Ова се разликује од рачуна куповине утолико што назначује да се роба шаље на конзигнантову одговорност и опасност.

Махом конзигнатор даје конзигнанту као капару, пре него што робу прими, или пошто је прими, један део њене вредности (обично половину или две трећине) или му даје, што се обично дешава, *акцепт*, тј. обавезује се менично да ће исплатити рачун.

Пријем или *акцепт* (немач. *Annahme*; латин. *acceptio* = примање) јесте писмена трасатова изјава, на самој меници, да ће о року платити меници. Стављање те изјаве то је акцептација (акцептоваше), а сама изјава је акцепт; онај који ставља такву изјаву на меници зове се *акцептанти*, *пријемник* (латин. *acceptio* = примање). Меници се подноси трасату на пријем обично у његовој радњи; ако ове нема, онда у његовом стану. — Пријем се пише на предњој страни менице испод адресе или преко менице. По закону трасат мора пријем да означи речју: *примљена* (или признајем, примам, акцептујем), а испод тога своје име и презиме.

Иако је код комисионог посла главно извођење туђих налога, ипак се комисиони посао не може вршити без капитала и кредита, јер комисионар долази често у такав положај да за робу мора дати извесну капару, као што је то већ и горе поменуто.

Обично комисионар, поред комисионих послова, води и сопствену трговину (за свој рачун). Он има права — ако већ другојачије није уговорено — да се према комитенту јавља као купац или продавац, тј. он може за свој рачун куповати од комитента, а може му и своју робу продајати; при овоме може тражити своју провизију и накнаду за учињене трошкове.

Комисионарева услуга тражи се и у другој прилици, а не само у горе поменутим. Ако каква трговачка кућа жели да набави робу са страног тржишта или да своју робу прода на страном тржишту, па хоће претходно да види да ли вреди подухватити се таквог посла (да ли ће се то „рентирати“), сазнаје то преко комисионара тога тржишта. Од таквог комисионара поменута кућа тражи рачун који ће садржавати цене робе, трошкове, провизион куповине или продаје и све друго, исто онако као што би гласио рачун који обрачунава стварну куповину или продају. Овај рачун који дакле само претпоставља известан посао назива се *уборажени, финтирани рачун* (латин. *fingo* = вештачки што претставити; талиј. *conto finto*; немач. *eingierte Rechnung*). Уосталом комисионар са већег тржишта штампа фингиране рачуне и сам их, с времена на време, шаље трговцима, не би ли тако изазвао какав налог.

4) Шпедитер, отправљач

Отиправљач, шпедитер, експедитор (латин. expeditio = отправљање; талиј. spedire = отправити, одаслати) јесте оно лице које се стално занима отправљањем робе, па било то сувим или водом; све то ради у своје име а за тајућ рачун. Отправљање, шпедиција (експедиција) према томе није ништа друго до налог једном лицу да се постара о одашиљању робе (не да робу сам однесе, јер се то опет тиче само возиоца). По томе многи прописи који важе за комисионаре вреде и за шпедитере.

Комитетов писмени налог шпедитеру о преносу робе јесте *шпедициони налог*. У њему је назначено којим ће се превозним средством отправити роба, која је врста и количина робе коју треба отправити, име лица коме треба предати робу; то је право уговор између комитејта и шпедитера.

Робу коју је шпедитер послao прими адресат (онај коме је роба намењена, *дестинатар* — франц. destinataire = прималац) и то или правце од самог возиоца, железничке управе или бродарског друштва, или је прими преко других шпедитера (посредних шпедитера, шпедитера посредника — немач. Zwischen-spediteur), који се налазе у самом адресатовом месту или између места шиљања и места пријема. На пример: београдски трговац шаље преко шпедитера робу за Александрију трговцу Н. Н.. Шпедитер из Београда шаље робу железницом у Солун другом шпедитеру с налогом да робу попаље лађом у Александрију адресату Н. Н. или другом шпедитеру, који ће је тек предати поменутом адресату. Налог за отправљање може издати и прималац исто као и сам пошиљач робе.

„Шпедициона авиза“ зове се писмено којим се извештава да је роба отправљена и којим се уједно даје упутство где ће се даље отправити.

Шпедитер јемчи за сваку штету, квар и губитак који би се десио услед недовољне пажње при пријему или услед недовољног чувања робе; он одговара за возиоце, бродаре и посредног шпедитера, једном речју одговара за предузето отправљање робе. Да би се дакле сачувао од могуће штете, шпедитер треба да пази, кад робу прими, да ли је све на броју и имали означену тежину. Даље, треба да види у каквом је стању завој, треда да утврди штету која се десила на роби или завоју при преносу, и да о томе извести комитејта, не плаћајући возиоцу одмах пре подвоз. Шпедитер треба добро да чува робу све докле год је даље не попаље, треба врло пажљиво да пре-гледа завој и да га обнови ако је то потребно; треба, даље, да се стара о одашиљању робе у своје време најпробитачнијим путем, ако му овај није већ раније одредио комитејт.

Накнада коју шпедитер добива за уложени труд зове се *шпедитерска провизија*, и она се рачуна или од *колеџа* (талиј. collio, множина colli = завитак, дењак, деме, свежањ, нарамак,

сандук, бала, буре итд.) или од тежине робе. Ова провизија, као и издаци који иду уз пријем и даље одашиљање робе (као фрахт, царина, поправка завитка итд.) подноси се на исплату примаоцу робе или посредном шпедитеру или чак и пошиљачу, ако он мора да поднесе трошкове; то је *рачун експедовања* или *рачун трошкова*.

Ако није другојачије утврђено, шпедитер може отправити робу својим возом (колима, лађом итд.). У таквом случају шпедитер има права и дужности возиоца и може тражити накнаду за подвоз, провизију и остale трошкове, који се јављају при шпедитерском послу.

Ако је пошиљач уговорио са шпедитером колики ће бити трошкови отправљања, тј. ако је шпедитер примио да отправи робу по утврђеном ставу, онда узима на се само права и дужности возиоца. У таквом случају може тражити и шпедитерску провизију само ако је то нарочито уговорено.

Исто то важи и за *посао прикупљања товара* (немач. Sammelladungsdienst). Овај се посао састоји у томе што шпедитер у великим варошима прикупља робу коју појединци хоће да пошаљу у иста места и потом све укупно шаље пуним вагонима. У таквом случају одашиљање робе много је јевтиније него да се роба посебице шаље, јер је тарифа за вагон јевтинија но за део вагона. На пример, пет трговца шаљу пшеницу у исто место и сваки посебице има 2000 килограма; ако појединце дају железници, они ће платити за подвоз на пример по 200 динара. Ако ли се то жито шаље уједно, на пример преко шпедитера који узима цео вагон, онда је подвоз до горе поменутог места мањи, рецимо 800 динара (тако да на сваког пошиљача пада по 160 дин.). На тај начин и пошиљач је у добити, а и железница, јер кад пушта већ вагон у саобраћај, може бар рачунати да ће га пуног возити, и за то ће се побринути шпедитер, који прикупља робу за вагонске товаре. У оваквом случају шпедитер може да наплати подвоз према приликама, али највише онолико колико би се тражило да је роба посебице отправљена; поред тога може тражити и своју провизију. Обично шпедитери рачунају пошиљачу подвоз нешто мањи од онога што би се платило за посебно отправљање (на пример у горњем случају 180 динара) и поред тога узимају и своју провизију.

Слично комисионару и шпедитер шаље појединим трговачким кућама *фингиране рачуне трошкова*, како би виделе колики би трошкови били кад би се при отправљању послужили њиме, односно његовим услугама.

Шпедитер може наплатити своје потраживање на више начина (може *узети ранбурсман*, франц. rembours, remboursement = накнадна наплата, накнада трошкова, наплата потраживања и трошкова):

а) уз *дојлайту трошкова*, то јест роба се предаје пошто се наплати рачун експедовања;

б) меницом *шо виђену* на онога који треба трошкове да поднесе или на кога овај нареди да се вуче (види доцније о комисионој трати);

в) задуживањем *текућег рачуна*; ово може бити само онда ако је шпедитер са пошиљачем или примаоцем робе у таквој пословној вези (у отвореном рачуну, у текућем рачуну), или ако уопште хоће да кредитује.

Шта је *текући рачун* или *контакорент*? Као што је већ напред поменуто, под текућим рачуном, у најширем смислу, подразумева се рачун који се води са пословним пријатељем у току одређеног времена. У ужем смислу, текућим рачуном или контакорентом зове се рачун у коме се, по пристанку обеју страна, поједине позиције не измирују одмах, већ обично крајем извесне периде времена. Услед међусобних послова пословни пријатељ јавља се час као дужник час као поверилац. Да не би овај плаћао целу суму коју дугује, а други опет суму коју потражује, краткоће ради изналази се разлика тих сума — тако звани салдо — па се само измирује она. Реч контакорент постала је од талиј. „conto-corrente“ (значи: рачун који тече, текући рачун).

5) Возач, возар, кириција

Возач, возар, кириција (немач. Frachtführer, онај који вози робу на колима, *возач, рабација, салтиација; возар* је онај који преноси робу водом; немачки Ruderer, Schiffer, *возац*) јесте оно лице или установа која се бави превозом или преносом робе. Ту треба нарочито рачунати железнице и бродове.

Справодно писмо претставља уговор између отправљача и возача (возара) или између отправљача, набављача и возара.

У спроводном писму мора се ставити: датум, какав је еспап, његова тежина, у каквим је колетима, као и рок за који се еспап (роба, купња, трг) мора однети адресату (дестинатору). Даље у спроводном писму мора бити: име и презиме, место становља онога који је робу предао, потом адресатово (дестинаторово) име и презиме, и возичево име и презиме и његово место становља. У њему треба још да је назначено пошто је подвоз погођен, накнада која се мора дати ако роба (купња) не стигне на уречено време, и напослетку мора бити потпис онога који трг (робу) шаље. На спроводном писму треба обележити белегу (марку) и нумеру колета.

Возач јемчи ако се изгуби ствар коју је примио на подвоз, изузимајући неотклоними случај, тј. *више* (јаче) *силе* (латин. vis major — „вис мајор“ = виша сила; франц. force maîtresse — „форс мажер“; то је случај који заинтересоване странке не могу да избегну или отклоне својим снагама, удруженим по свима правилима живота и практичног искуства; то је случај који се десио очигледно без њихове кривице, то је догађај који би се десио и поред њихове најбоље пажње, случај који се никако није могао предвидети и избећи. По правилу такви догађаји веће силе јесу: земљотрес, рат, експлозија, побуна). Он јемчи и за квар, ако овај није проузрокован каквим неотклонљивим случајем или природом самог еспапа.

Ако је подвоз задржан неодољивим случајем, па није стигао на место у уговорено време, онда се од возача, због одоцњеног доласка, не може тражити накнада. Чим се *куйња* прими и подвозни трошак плати, престаје свако тражење накнаде према возару.

Кад се роба шаље железницом или паробродом, спроводно је писмо *товарни лист*; товарни лист садржи: знаке и бројеве, врсту колета, начин паковања и садржину, тежину, вредност итд.

Товарни лист при преносу робе морем, возни лист (немач. Seefrachtbrief) зове се *коносамент*, *коносман* (connossement, од латин. cognoscere = сазнати, познати; талиј. connoscere; франц. connaissance;engl. bill of lading). Њиме капетан брода (лађар, капетан) потврђује пошиљачу пријем извесне робе и обвезује му се да ће је, кад му се плати подвоз, на одређеном месту предати адресату (дестинатору).

Дакле, при отправљању морем, коносамент је исто оно што је при пошиљању сувим или реком спроводно писмо и товарни лист. Обично се коносаменти пишу у више примерака, јер један остаје пошиљачу, други се даје лађару, трећи се шаље примадцу робе, четврти се предаје бродарском (поморском) надлежству, а пети друштву за обезбеђење.

Коносамент је врло важан за трговину навелико. Прималац може путем коносмана продати робу другом, и то док роба путује или док се још утоварује. Преносећи (индосирајући, индосираши) = преносити, од латин. in dorso, тал. in dosso, значи: на полеђини; пренос се првобитно вршио, па и сада се врши, на полеђини исправе) коносамент, дестинатор преноси и робу коју коносамент претставља. И тако роба, пре него што приспе, промени неколико власника.

Власник робе јавља се лађару коносаментом и доказује да је његова роба; пошто исправно прими робу, дужан је да лађару да квитовани коносамент (писмена изјава да је пријмљено и потпис). Коносаменти су обично штампани обрасци.

6) Обезбедилац

У човекову животу има читав низ случајних појава које често, посредно или непосредно, причињавају како за породицу тако и за појединца, неповољне и штетне промене у привредном и материјалном погледу. Узроци таквих штетних појава разнолики су, елементарни (ватра, град, гром, поплава), затим пакост и злоба разних лица (крађа, превара), болест, несрећа, смрт и др., што све штетно задире у приватну имовину и привреду.

Ко се год боји непредвиђене штете, брине се израњије да га немио догођак не застане неспремна, неосигурана; првенствено штеди. Али ако не може сам да уштеди довољно, да измирује изненадну штету, потребна му је помоћ са стране, суделовање осталих суграђана. На пример, кад неко лице, услед неповољног доготка, мора да изгуби 5000 динара, ту ће штету

лакше поднети ако губитак расподели на 1000 недеља. Удружели се 100 лица да тај губитак поднесу заједнички, свако би од њих губило недељно само 5 парара, а то је губитак мали и неосетан.

Има много људи којима прети исти штетни догодак. Ако се сви удруже, и створе удружење против заједничке опасности, биће могућно расподелити на све задругаре штету која задеси појединца. У таквоме удружењу многих лица, против исте опасности, биће могућно расподелити на све задругаре штету која задеси појединца. У таквоме удружењу многих лица против исте опасности и у подели појединачне штете на све удружене чланове и јесте суштина, битност осигурања.

Појединац се осигурава на тај начин што од вредности целокупне заједничке штете прима један део на себе, као малу, одређену и неизоставну штету (уплата за осигурање) и тиме искупујује накнаду (вредност осигуране суме) за случај велике, неодређене и неизвесне штете.

Осигурање, обезбеђење је уговор између две уговорачке стране по коме се једна страна — обезбедилац (осигурач, осигуравајуће друштво) обавезује да за извесну награду у новцу, другој страни (осигуранику) или неком трећем (повлашћенику) исплати уговорену суму новца, ако наступи догодак који је неизвестан у време закључивања уговора, или којим је јако заинтересован осигураник или повлашћеник.

Написено утврђен овакав уговор зове се *полица* (реч полица или полиса долази од латин. *pollicerī*, што значи обећати; франц. *police*).

Све врсте осигурања, можемо поделити у две групе: осигурања против непосредне штете (елементар, осигурање против елементарних штета; то је осигурање накнаде за штете које би произашле услед елементарних непогода, као: ватре, града, олује-непогоде, буре) и лична осигурања (осигурања на живот).

Према томе да ли, код осигурања на живот, сам осигураник прима од осигуравајућег друштва осигурану суму — ако доживи одређену старост, или њу после његове смрти примају наследници његови, разликујемо: осигурања на случај доживљења и осигурања на случај смрти.

Ако се осигуране суме примају периодички, онда је то осигурање ренте, ако се примају одједанпут, онда је то осигурање капитала.

Осигураник својим уплатама задужује осигурача (осигуравајуће друштво), стиче на тај начин право на извесно потраживање. Уплата се врши или одједном, или поступно, периодички — о роковима. Уплата одједном (једна једина суза) зове се *лиза*, а уплате о роковима зову се *премије* (од латин. *præmium* = награда).

Право осигураника на потраживање почиње са првом положеном уплатом, а престаје у тренутку кад се осигуранику или његовим наследницима, односно повлашћенику исплати

последње, уговором стечено потраживање. Сваком даљом уплатом осигуранико потраживање расте, а са сваком даљом исплатом друштво смањује то потраживање. Ово у разна времена различно тј. променљиво осигуранико потраживање од друштва, зове се *премијска резерва*, или просто *резерва*, и претставља вредност полице у датом времену.

Израчунавање премијске резерве један је од најважнијих задатака у рачунима осигурања на живот. Потребно је знати колика је вредност полице кад који осигураник жели да раскине уговор, те му друштво замењује стару полицу новом. Најзад, осигуравајућем друштву потребно је знати колика је целокупна, тотална премијска резерва свих осигураника при склапању годишњег биланса, јер збир свих премијских резерви, тј. целокупно потраживање свих осигурачика, уноси се у биланс као позиција пасиве, и отуда изводи да ли друштво има добит или штете.

Актуар. Актуар (латин. *actuarius* = рачуновођа) је стручно лице — математичар — за животно осигурање; без њега се данас не може ни замислити осигурање живота. Дужност је актуара да, на основу принципа математике осигурања, стално води рачуна да обавезе осигуравајућег друштва у коме је запослен, увек буду покривене једним делом скупљеном имовином, а другим делом очекиваним премијама; даље, да висина премије буде довољна за тај циљ и да буде тако одређена да је способна за конкуренцију са другим друштвима. Сваке године актуар треба дакле да утврди и израчуна потребну висину премијске резерве осигуравајућег друштва тако да њоме буду стално покривене све друштвене обавезе. — Актуарева сарадња показала се потребна и код других врста осигурања и других важних привредних проблема.

Аквизитер (франц. *acquisiteur*, немач. *Vermittler*) је посредник за послове осигурања, то је агент за осигурање; он посредује између осигураника и осигуравајућег друштва, закључује послове за рачун поменутог друштва. Као награду за своје посредовање добива провизију која се обично изражава у проценту осигуране суме. — Име аквизитер чује се данас нарочито у вези са новинарством; то је лице које прикупља анонсе за извесне новине. Улога овога лица или предузећа, које се бави искључиво прикупљањем реклама за извесне журнале, од великог је значаја у привредном животу.

Осигурања против непосредне штете могу бити врло различна (осигурање зграде против пожара, осигурање хартија од вредности, осигурање великих огледала и окана од лома, осигурање од провалне крађе, осигурање усева од града итд.), а тако исто и лична осигурања (разне комбинације).

Осигурање од пожара дели се даље на:

а) осигурање штете од пожара, удара грома и експлозије свећилећег гаса; ово осигурање служи дакле за покриће непосредне штете од пожара. Оно се закључује за зграде, покућанство, робу, радионице, фабрике, стоваришта, аутомобиле, новац у благајни итд.

б) осигурање против посредних штета пожара; то су

α) *губитак стапарине* (кирије) услед удара грома или експлозије светлећег гаса;

β) *шомаж* (франц. *chômage* = незапосленост), осигурање за случај обуставе рада (погона) код фабричких и обртних предузећа, као и осигурање разлике на ценама.

Да једно осигуравајуће друштво не би примило на се цео ризик по закљученим осигурањима, оно једним делом тај ризик преноси на друга друштва, осигуравајући делом сад код њих своја осигурања; таква осигуруја називају се *реосигурања*. Ако се реосигурање опет даље уступа другим друштвима, онда се то зове *репроцесија*.

Наша домаћа осигуравајућа друштва јесу: „Србија“, „Шумадија“, „Југославија“, „Кроација“, „Београдска задруга“ (одељење за осигурање) итд.

Најстарија врста осигурања јесте поморско осигурање; овим се осигуравају, за случај опасности, сви интереси при вожњи морем. Ово осигурање донело је много користи трговини. Код овог осигурања може бити осигурана:

1) *цела лађа* (casco или Kasko јесте израз који се употребљава у поморском или речном осигурању за осигурање трупа брода и свих његових споредних делова, без товара који је на њему);

2) *фрахт*, тј. приход од возарине за време путовања лађе;

3) *роба или добра уопште* (cargo, реч cargo, Karga од шпанског *carga* = товар на теретној животињи, енгл. cargs, талиј. carico, cargo претставља целокупни товар који је на лађи ради преноса — превоза);

4) *очекивана или имагинарна добит* итд.

III. О КАПИТАЛУ И КРЕДИТУ

1. Уопште

За једно предузеће ма кога облика оно било, два чиниоца — капитал и кредит — јесу од великог значаја. Коликим капиталом располаже једно предузеће, колики кредит ужива оно, у каквом је односу сопствени капитал према туђем — позајмљеном капиталу, како оно искоришћује кредит, и под којим условима итд., све је то од велике важности за процену вредности једног предузећа. Капитал и кредит чине дакле једну од важних основа у сваком предузећу; то су чиниоци који, поред других, играју замашну улогу при оцени његовог будућег рада, успеха или неуспеха.

2. Капитал у трговини

Да би се основало једно предузеће, потребан је капитал (реч капитал води порекло од латин. *caput* = глава, старешина — главештина — и реч *capitale* значила је у почетку саставни део једног зајма — *capitalis pars debiti*, позајмљена сума: приход од капитала јесте интерес (латин. *fructus* = род, доходак, ужитак).

Кад је реч о предузећу, о трговачкој радњи или сличноме, под капиталом треба подразумевати уопште не само подузетникова финансиска средства, већ и позајмљена, туђа средства, помоћу којих ће се доћи до оних имовинских делова који су потребни једном предузећу, као: земљиште, зграде, машинерије итд. Дакле, капитал је привредни чинилац којим се може располагати, чинилац који служи привређивању.

Од чега зависи величина или висина капитала?

Величина капитала зависи на првом месту од тога шта управо смера подузетник, какве су његове намере, какав посао хоће да предузме, хоће ли да оснује трговину навелико, трговину намало, или пак хоће да води осредњу трговину.

Величина капитала зависи даље од тога колико ће се брзо обављати промет, којом ће брзином течи он. Ако се промет врши брзо, дакле ако се роба брзо промење, онда и није

потребан велики капитал; новцем који је примљен за једну партију робе набавиће се одмах нова партија коју чекају купци и која ће се исто тако брзо уновчити.

Ако је количина робе, залиха, ограничена, ако су даље потраживања краткорочна, или ако се продаја врши за готово, онда ће бити потребан и довољан мањи основни капитал.

Ствар стоји сасвим другојачије кад је поменути промет мали, спорији. Ако се томе још дода да је роба већим делом дата на неодређени почео, на вересију, подузетник не може никад унапред да одреди кад ће доћи до потребног новца да би набавио нову партију робе; његова залиха мора бити већа, уложени капитал мора бити већи.

3. Врсте капитала

Сопствени и туђи капитал

Ако је капитал уложен у једно предузеће подузетникова лична својина, дакле ако подузетник сам финансира своје предузеће, онда се говори о сопственом капиталу. Ако у предузећу суделује више лица својим капиталима, онда је сопствени капитал састављен из улога другара, ортака.

Сопствени капитал не чини само оно што је уложено у предузеће, њега сачињавају и други додаци капиталу; у сопствени капитал треба рачунати и разне резерве. Резерве су или *отворене* (нескривене), или су пак *скришене* (тихе резерве). У сопствени капитал треба рачунати и пренесену добит из прошле године, као и добит текуће године.

Отворене резерве чине оне свете које се из добити издвајају или по законској одредби или по споразуму самих подузетника у једном предузећу; то је обично резерва која служи за покриће непредвиђених губитака и издатака. Отворене резерве јесу дакле задржани делови чисте добити, они су према томе саставни део сопствене имовине.

Ако се делови једног предузећа процењују по нижој вредности него што они стварно вреде, или се деловима пасиве даје већа вредност него што је они стварно имају, онда се тако добива *скрижена резерва*. Она се ствара или на основу каквог прописа, или је то својевољни поступак подузетника, са извесном намером или без нарочите тенденције.

Редак је случај да се једно предузеће може да води сопственим капиталом, тј. да подузетник има толико финансијских средстава да му туђа помоћ у томе погледу није потребна. У највише случајева у предузеће се мора увући и туђи капитал. Како ће се пак доћи до тога капитала, како ће се добити? Подузетник може доћи до туђег капитала, до зајма, ако или он сам или други јемчи, гарантује за њега да ће о извесним утврђеним роковима вратити позајмљени капитал, и да ће зајмодавац добити, као накнаду, известан утврђени интерес. До поменутог зајма, до туђег капитала подузетник може доћи и залагањем робе (ручном залогом, на основи заложене покретности, ломбард, ломбардни посао = давање зајма на залогу

покретности — овај кредитни посао добио је име по мењачима (сарафима) из Ломбардије, у Италији, који су се први почели бавити овом врстом послом), или пак залагањем непокретности (хипотекарни зајам) — зајам на основу заложене непокретности — хипотеке — латин. *hypotheca* = непокретна добра као залога). Туђи капитал увлачи се у једно предузеће и кад се роба купује на почетку, добива дакле на кредит (онај што даје тако робу зове се поверилац или кредитор). Па и овај кредит може бити покрiven меницом коју би поверилац (онај што испоручује робу) вукao на сопственика предузећа, на онога коме се роба даје на кредит. (Ова меница коју поверилац вуче, трасира — од латин. *trahere* = вући, зове се *трашта*). Дакле, путем кредита једно предузеће искоришћује туђи капитал.

4. Однос између сопственог и туђег капитала

Да би се једно предузеће рентирало, туђи капитал мора бити у извесном вздравом односу према сопственом капиталу. Однос овај изражава се и цени према интересу (накнади, приходу) који капитал доноси (према рентабилитету, рентабилности — латин. *rentabilitas* = уносност).

Нека је на пример једном предузећу које располаже капиталом од 300 хиљада динара, потребан, за почетак рада, и туђи капитал од 150 хиљада динара; нека је овај добијен са 12% интереса и нека би цело предузеће доносило годишњи доходак од 8%, значи приход би био

8% на 450000,— дин. 36000,— дин.
од овога иде на позајмљени капитал 150000,— 12% 18000.— дин.

остаје да сопствени капитал доноси годишње . 18000,— дин.

Према томе, кад 300000,— доносе 18000,— дин., то одговара годишњем приносу 6% (6% од 300000,— дин. чини 18000,— дин.).

Питање је сад да ли се ово предузеће уопште рентира (да ли се исплаћује) кад оно носи сопственом капиталу само 6% интереса годишње.

Другојачије би ствар стојала кад би туђи капитал био добијен са 6%; подела би тада изгледала овако:

укупни приход 8% од 450000,— дин. 36000,— дин.
6% интерес на позајмљених 150000,— дин. . . . 9000,— ”

остаје као приход сопственог капитала 27000,— дин.

Дакле у овом случају сопствени капитал од 300000,— дин. показао би приход од 27000,— дин., а то би било 9% годишње (9% од 300000,— чини 27000,— дин.), што би свакако било повољније од напред узетог случаја.

5. Облици у којима се јавља капитал

Капитал једног предузећа улаже се у предмете и права која су за рад у том предузећу потребна. Поред тога, капитал

једног предузећа претстављају и таква добра која се не могу мерити, немерљива добра (инпондерабилна добра, франц. *inpondérable* = немерљив, који не тежи). Таква добра била би на пример: добар глас предузећа, повољан положај, одлична организација, добра муштерија итд. То су тако зване пословне вредности (немач. *Geschäftswert*, енгл. *goodwill*) које такође улазе у саставни део капитала једног предузећа.

a) Основни капитал

Један део капитала може бити тако уложен у предузеће да стално задржава свој облик, дакле да га не мења; то би био онај део капитала који је уложен у земљиште, зграде, машинерије, справе, превозна средства, као и оне хартије од вредности које се сматрају као хартије у које је новац уложен на приплод (интерес), на пример акције и удеонице предузећа, чији рад треба наше предузеће да прати и контролише. Ови имовински делови, које једно предузеће стално употребљава и искоришћује, чине тако звани *основни кайштал, основну имовину*.

б) Обртни капитал

Добра која долазе у једно предузеће с тим да се у њему обраде или прераде, чине тако звани *обртни кайштал*. Извесна добра промећу се даље опет у онаквом облику и стању као што су доспела у предузеће, дакле непромењена. У вези са њима јавља се једно стално долажење и одлажење, једно доношење и одношење. Овај обртни капитал чини: готов новац, потраживања код банака, менице, роба, дужници итд.

в) Поједини делови имовине

Да би се видело из којих је делова састављена једна имовина, показаћемо групе у које се може расчланити имовина: а) једне трговине робом, б) једног индустриског предузећа и в) банкарског предузећа.

A) ИМОВИНА ТРГОВИНЕ РОБОМ ПОДЕЉЕНА У ГРУПЕ

- 1 { готов новац
потраживање код банке
потраживања по књигама
менице
- 2 { роба
хартије од вредности
- 3 { намештај радње
превозна средства
зграде

Б) ИНДУСТРИЈСКО ПРЕДУЗЕЋЕ

- 1 { готов новац
потраживање код банке
потраживања по књигама
менице
- 2 { сировине
полуфабрикати
фабрикати
споредни производи
- 3 { справе
апарати
машине
намештај
зграде
земљиште

В) БАНКАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ

- 1 { готов новац
потраж. код новчаничне банке
потраживања по књигама
менице
- 2 { потраживања по ломбарду
потраживања по хипотекама
хартије од вредности
- 3 { намештај
зграде

Трговац обрђе свој капитал и тежи да га увећа. Поједини имовински делови омогућују то у разноликој мери и на разнолики начин. Основни капитал (чији су делови у горњим прегледима груписани под 3) служи предузећу, његове поједине делове искоришћује предузеће, они дакле омогућују промет и помажу га. Обртни капитал (делови груписани под 2) или се троши или промеће и тако добит постиже. Вредности пак које су груписане под 1, служе регулисању или плаћању дуговања и потраживања, омогућују глатко извођење пословних случајева и обично не утичу на успех. Највећа продуктивна снага лежи у имовинским саставним деловима који чине групу под 2; затим долазе по реду они имовински делови који чине групу обележену са 3.

Ако се хоће да једно предузеће покаже што је могуће већу корист (лукративност, латин. *lucrativus* = користан, пробитачан; франц. *lucratif*), онда већ при његовом оснивању треба тежити за тим да у њему буду највише заступљени они имовински делови који су промету намењени, делови који омогућују приход.

Висина основног капитала мора да одговара обрту. Ако је капитал мали, недовољан, израда и испорука потребних предмета не може се увек извести о уговореном року. Ако је опет капитал велики, већи но што је потребно, јавља се онако исто штета као кад би једно предузеће, коме је потребна и довољна машина од 25 коњских снага, набавило машину од 50 коњских снага, и тако уложени капитал у машину знатним делом остао неискоришћен. Кад је резултат рада мањи, значи расходи су велики и трошкови производње су већи. Делови основног капитала који чине групу обележену под 1, треба да су што је могуће мањи, али опет увек толики да је предузеће стално

спремно за плаћања, да је **ликвидно** (латин. liquidus; франц. liquide = течан).

6. Организација кредита

При куповању и продаји, трговац мора често да тражи кредит и да га другоме даје. Његови повериоци распитују се о њему, колико је способан као платиша, исто као што се и он распитује о томе колики кредит треба да уживају дужници. Кредит се dakле оснива на поверењу (латин. credere = поверијти, веровати). Дужник се служи добивеним кредитом, уноси га у разном облику у своје предузеће, искоришћује га, а повериоцу даје за то једну накнаду, плаћа интерес.

Онај што даје кредит јесте поверилац или кредитор (лат. creditor = поверилац), а онај што узима кредит, који се користи кредитом, дужник је или дебитор (латин. debtor = дужник).

а) Шта служи као основа за давање кредита?

Као основа кредиту служи:

1. дужникова способност плаћања = он може да плати,
2. дужникова воља плаћања = он хоће да плати,
3. могућност да се дужник примора да плати = он мора да плати.

По себи се разуме да се унапред мора претпоставити да је лице коме се кредит даје способан и сигуран платиша. Да би сазнао са коликом ће сигурношћу дужник одговорити својим обавезама, поверилац се о томе распитује на више страна. Па и о готовости, о вољи да се врати узети зајам, у што не би требало ни сумњати, нити о томе уопште говорити, треба ипак водити рачуна, јер се дешава да дужник није вољан да врати дуг. Против таквих рђавих платиши предузимају се присилне мере; поверилац се служи законском заштитом.

б) Каквих кредита има?

Према томе шта повериоцу, за дати кредит, служи као гаранција (франц. garantie = јемство, јемчење, накнада штете), разликујемо:

1. лични кредит;

2. стварни (реални) кредит, коме као основа служи покретна (ручна) или непокретна залога (хипотека).

Одде где се ова сигурност оснива на дужниковим личним особинама (способност плаћања, часност, вредноћа, љубав ка реду, пословна способност, обазривост, стручност) говори се о **краткорочном личном кредиту**. Насупрот томе стоји понажише **дугорочни стварни кредит** коме као основа служи залога која по вредности одговара позајмљеном капиталу.

Према томе да ли је заложени предмет покретан или не-покретац, стварни кредит дели се на кредит на основу покретне (ручне) залоге и на хипотекарни кредит.

Даљи би кредит био онај који се оснива на јемству трећега лица; ту се јавља dakле лице које узима на се обавезу да ће, у случају ако прави дужник не одговори својим обавезама, оно измирити поменуто дуговање.

Према томе на што ће се употребити кредит, разликујемо:

1. **продуктивни кредит** који ће се употребити за набавку средстава за производњу — производију;

2. **потрошни (консумни) кредит**, који ће се употребити за набавку средстава за потрошњу (консумацију).

Даље разликујемо **приватан и јаван кредит**, према томе да ли је обавезу за исплату дужне свете узело на се приватно лице (физичко или правно), или је пак то узела на се држава или самоуправно тело.

Подела кредита која је напред изложена, изведена је са гледишта народне привреде. Са гледишта пак привредно-пословног разликујемо кредит који служи:

1. да се рок плаћања преброди,
2. да се дефицит појуни и
3. да се рад прошири.

1. Може се десити да дужник није у могућности да баш о раније утврђеним роковима одговори својим обавезама. Можда он и има средстава за то, али она су привремено везана; приходи нису у очекивано време сабрани. Да би пребродио ово привремено и прелазно време за које је неочекивано постао неспособан платиша, дужник узима зајам са кратким роком, он се служи краткорочним кредитом.

2. Ако претпоставимо да су у извесном периоду послови тако обављени да су се појавили губици који су ослабили сопствена средства толико да нису више довољна за даљи успешан рад, онда се мора узети кредит. Овај кредит треба да попуни мањак, треба да попуни дефицит (франц. déficit, deficit = мањак). У јавној, као и у приватној привреди, овај дефицит-кредит редовно је краткорочан, док је у јавној привреди увек дугорочан.

3. Кад једно предузеће не може сопственим средствима да прошири, да увећа свој рад, оно се служи кредитом. За сезонско пословање, за пословање које одговара извесном периоду времена, довољан је и краткорочан кредит. По правилу, кредит који је намењен проширивању рада, обично је дугорочан, јер се употребљава за подизање зграда и других постројења. У овим предметима, овај кредит узима на се карактер кредита за изграђивање, док се код сезонског пословања он више јавља као кредит обрта (обртни кредит).

У данашње време трговина и саобраћај уопште нису могући без кредита, стога трговац има разлога да добије и да задржи кредит за се. Као што трговац као купац полаже право и тражи кредит, исто тако га, као продавалац, мора давати и одобравати другоме, и као што се мора бринути да свој кредит одржи, исто тако мора бити обазрив и при давању кредита.

7. Промет

У једно предузеће добра улазе и опет излазе; она долазе, доносе се са пијаце, и одлазе, односе се на пијаце. Према томе разликујемо и двострано кретање вредности. Онде где вредности излазе, оне морају у ма ком облику опет да уђу. Оно што је само ушло у једно предузеће, то још не значи промет.

Да је у промету, да је продато, сматра се само оно што више није наше, што више не притежавамо, што је дакле прешло преко прага нашег предузећа. То не мора баш стварно и да је изведено тако; доволно је ако се извесна роба, као наша својина, која се налази на транспорту (у жељез. вагону, колима, лађи) или у стоваришту, правилно уступи, пренесе на другога. Свакако да је претходно ова роба припадала нама, да је била део наше својине.

Па и услуге могу бити у промету, на пример у предузећу отправљања (шпедиције) и банкарства. Услуге радника и на mestenika не могу се, као роба, унети и скупити у залиху; њима се користимо од случаја до случаја, оне понајвише прелазе правце у консум, у потрошњу.

Прелажење добара и услуга на трећега чини промет или уступање, то је једно спољашње, видно кретање вредности.

Између улаза и излаза лежи оно унутрашње кретање вредности.

За једно предузеће од велике је важности са којом се брзином врши промет, колики је и колико траје.

Брзина промета може се представити бројем који показује колико се пута, у току једне године, промеће извесна одређена количина залихе. Ако је промет једне радње, која трује пшеницом, био укупно годишње 300 000 кг., и ако ова радња има на стоваришту просечно 30 000 кг. пшенице, брзина промета добиће се кад се укупан промет подели просечним стањем магацина, тј.

$$\begin{aligned} \text{брзина промета} &= \frac{\text{укупан промет}}{\text{просечно стање магацина}} \\ &= \frac{300\,000}{30\,000} \\ &= 10 \end{aligned}$$

дакле за овај случај казаће се да је брзина промета у том предузећу равна десет.

Уколико је брзина обрта већа, утолико је, при нормалном пословању, већа и добит. По правилу, она предузећа која раде већом брзином промета, она не морају имати велике робне залихе. Обратно, она предузећа која раде са мањом брзином промета, морају држати веће робне залихе. Да би предузеће које ради малом брзином промета, постигло исто онолики резултат који постиже предузеће са великим брзином промета, оно мора радити са већим процентом зараде.

Ако брзину промета обележимо са 10, онда је довољан проценат добити 3% па да се постигне рентабилитет од 3%. Ако је пак брзина промета = 5, да би се постигао исти резултат, проценат добити мора бити = 6%.

Ако се промеће велики број неког предмета, додатак цени по комаду, на име добити, може бити мали, па да ипак укупна зарада буде велика. Мали пак обрт тражи велики додатак цени на име добити. Бољи је брзи динар него спора десетица.

Поред личних способности и стварних услова рада, на промет утичу и друге вредности које нису мерљиве али које су од великог значаја по успех једног предузећа. Ове немерљиве вредности, од којих смо неке већ раније поменули и убројали у капитал предузећа, јесу: добар глас фирме, повољан положај радње, сигурна муштерија, организација која је способна за рад, добро школовани радници итд.

IV. ПРЕДМЕТ ТРГОВАЊА

A) Роба, оцењивање робе, вредност робе

1. Роба

Предмети којима се тргује називају се „робом“ (еспап, купња, трг). Ствар постаје робом тек кад се пусти у промет.

Према томе као трговачки артикал или трговачко добро јесте управо онај производ првог производног процеса или заната који је прешао у област трговине. Да би нека ствар била предмет промета, потребно је да је покретна. Овај знак даје роби (трговачкој роби или трговачком добру) љарочиту особину; имобилије, као на пример куће, земљишта, не могу се назвати робом. Исто тако не могу се звати робом сирови производи или фабрикати све док су у рукама својих производија. Они ће постати робом тек пошто дођу у руке трговца. Све што трговац уопште промеће јесте роба. Па и само потраживање или право на какво доцније примање, може бити роба; уверење (документа) којим се доказује право потраживања (државна хартија, облигација, акција, лоз, меница итд.) служи овде као предмет трговине. И производи духа, ствари научне, уметничке садржине, у спољашњем облику своме, као: књиге, слике, карте, музикалије, бакрорез, фотографије итд., постају робом како дођу у трговину.

Шта све може бити предметом трговине, шта је све роба, није ограничено. Непрестано се све нови и нови предмети доносе у трговину. Најплеменитије ствари као и оне које изгледају најнезнантије, и на које човек скоро и не обраћа пажњу, постају често важни предмети трговине, као на пример: крпе, гурано, кости итд.

Наука о трговини дели робу на:

- реалну, истиниту, праву или стварну робу, тј. на предмете који правце подмирују човечије потребе, чија вредност размене лежи у њиховом вештаству, у материји (као: жита, метали, колонијална роба итд.) или у њиховом прераденом облику (то су занатски производи сваке врсте);
- идеалну, уображену робу, која сама по себи нема никакву вредност по вештаству, по материји (највише ако има

малу вредност саме хартије), али њихов власник полаже њима право на реалну робу; идеалну робу претстављају: менице, акције, државне хартије, коносаменти и томе слично. То су средства којима се може доћи до предмета којима ће се опет подмирити потребе.

Између праве, стварне и идеалне робе, између ових двеју врста робе, стоји кован новац који опет, као нарочита врста робе, има и своју вештачвену, материјалну, унутрашњу вредност — вредност племенитог метала од кога је скован. Али новац се ипак не тражи толико због своје стварне вредности (вредности материје), већ због своје унутрашње моћи куповања. Онај који га има, може њиме да набави, да купи стварну робу.

Са разних гледишта идеална роба дели се даље на неколико врста. Према томе на што власник хартије од вредности полаже право, оне се могу поделити на: а) новчане хартије које дају право на примитак готовог новца и б) робне хартије којима се правце добива нека врста робе. Новчане хартије деле се даље на оне са одређеним износом, као: акције, каматни купони и др., и на новчане хартије са неодређеним износом, као: дивиденди купони, лозови Класне лутрије итд.

Робне хартије чине: коносамент (коносман) и складишнице (варанти).

Према томе ко је издао хартије од вредности, делимо их на: јавне и приватне хартије од вредности. Ако је издавалац држава или општина, онда имамо државне, самоуправне — јавне хартије од вредности; ако је издавалац неко приватно лице или друштво, онда говоримо о приватним хартијама од вредности. Јавне хартије од вредности јесу: државне и општинске обвезнице, заложнице Државне хипотекарне банке итд.; приватне пак јесу: деонице (акције), обвезнице деоничких (акционарских) друштава, коносман, варант.

Према начину издавања, разликујемо: хартије на име и хартије на доносионаца. Сам назив првих хартија казује да оне гласе на име једног одређеног лица као овлашћеног; код других пак доносилац исправе јесте уједно и власник, сопственик поменуте хартије од вредности (немач. Inhabergrapier, Schuldschein auf den Inhaber; франц. titre au porteur).

Нарочита наука — познавање робе — проучава стварну робу, тражећи њено порекло, нахођење, њене особине, карактерне знаке, преварно израђивање (имитацију) и средства по којима се то може познати, врсте робе, употребу, проучава како се чува, како се пакује, одакле се набавља и где се троши. Друга наука — технологија — пак учи како се из сировина спровођају, прерађују потребни предмети. Свакако број реалне робе, а то су делом сировине, делом полуфабрикати или потпуни фабрикати, расте утолико више уколико подела занимања (позива) и општа култура напредује у људском друштву, и уколико се усавршава саобраћај. Свака реална роба, била то

сировина, полуфабрикат, или фабрикат, мора бити пре свега по природи таква да се уопште може употребљавати за човечије потребе, да се може лако сачувати и лако преносити, а да тај пренос не буде скуп. Трговање отежава реална роба која се дели у врло много разноликих врста (сорти); реална роба, која се много, а увек подједнако тражи, олакшава трговање.

Наука о трговини, говорећи о роби, бави се само оном робом којом се посредно подмирују потребе, бави се новцем и идеалном робом, јер је то, изузимајући државне хартије од вредности, управо и постало као последица или производ трговачког саобраћаја.

2. Оцењивање робе — мере

Трампа или куповина може бити само онда правилна и поштена ако је могуће оценити робу. Мером се оцењује роба, а новац је средство којим се изражава вредност робе. Вредност робе по јединици изражена у новцу зове се *цена*.

Мере се деле на: а) мере за бројање, б) мере за време, в) мере за простор и г) мере за тежину.

а) Број или мера комада

Ово је најстарија мера и употребљава се код такве робе која већ по свом природном саставу претставља јединицу, као код плодова, јаја и других виктуалија, даље код грађе, на пример кад је реч о даскама, летвама-штафлама, затим код предива код којих комад извесне дужине претставља јединицу мере, на пример једна труба платна итд.

Уобичајене су мере комада: пар 2 комада; тесте или туџе (старо 12 комада, а ново 10 комада); грос 12 туџета 144 комада; велики грос, 12 гросова, или 144 туџета или 1728 комада. У трговини хартијом уобичајена је мера: 1 бала, 10 рисова по 10 књига по 10 свезака по 10 табака; сада преовлађује просто број.

б) Мере за време

Година, месец, дан употребљава се у трговини код оне реалне робе која дужим лежањем или расте по вредности, као на пример вино и друга шпритусна пића или по вредности опада, као на пример плодови, рибе и др., и код извесне идеалне робе, наиме код меница.

в) Мере за простор (и запремину)

Мере за простор могу бити тројаке, јер се свако тело простире у три правца (по дужини, ширини, висини или дубини, дебљини). Према томе разликујемо:

1. дужинске мере, којима се мери дужина или обим тела или отстојање двеју тачака на земљи.

Јединице које се употребљавају за мерење као и друге мере које су из ових изведене, узете су или из природе, и тада се зову природне мере, или су споразумом утврђене и зову се конвенционалне мере. Прве су боље, једно што је лако сложити се у томе да се такве мере уведу и примене, а друго и стога што губитак првих примерака (мустара, еталона) не мења ствар ниуколико, јер се у природи оне могу опет наћи, што већ код оних конвенционалних мера није случај.

Најстарије дужинске мере узете су из природе; понајвише су изведене од разних делова човечијег тела. Тако је *аршин* (лакат) дужина од лакта до врха средњег прста. *Стойа* је дужина стопала одрасла човека. *Хват* је растојање између врхова средњих прстију кад су руке опружене водоравно и устрани. *Цол* је ширина палца. И *корак* служи као дужинска мера. Пошто ове природне мере нису свуда једнаке, то је тражено да се оне утврде тачније. Уколико се трговина ширила, утолико је све више тражено да се утврди мера и тежина. Сложило се у извесним мерама; оне су добивене помоћу дотле употребљаваних природних мера које су нешто увећане или смањене. По њима су начињене „мустре“ од дрвета и метала; то су нормалне мере које су пажљиво чуване. (У Риму су биле у Капитолу, у Атини у Акрополису, међу Јеврејима породица Аарон чувала је мере.) — У Енглеској је Хенрих I, према дужини свога лакта, утврдио нормалну меру дужине; то је стари аршин, који одговара новоме јарду (енгл. јединица мере за дужину), а на њему су и друге мере основане.

Тако се дошло на мисао да се све мере сведу на једну природну и непроменљиву основу. Два најбоља предлога која су тога ради учињена и која вреди поменути баш због тога што су и практично изведена јесу: или да се за јединицу дужине узме један део меридијана, или дужина секундног клатна на извесном степену ширине. Секундно клатно узето је у Енглеској као основ мера које данас постоје, утолико што се дужина нормалног јарда има према лондонском секундном клатну као 36 према 39,1393, тако је дужина секундног клатна у Лондону 39,1393 енглеска цола. На овај је начин првобитна конвенционална енглеска мера постала природном мером.

У Француској је примљен први предлог. Систем мера који је тамо заведен од 1799 године оснива се на мерењу Земљиног квадранта или отстојања од пола до екватора. Пошто је ово растојање врло пажљиво измерено, узет је његов десетомилионити део као јединица дужине и дато му је име метар. За време око 100 година метар и метарски систем примио је скоро цео цивилизовани свет. Прво је године 1816 усвојила нове мере Белгија, потом Холандија, Грчка, Сардинија итд. Законом од 1. децембра 1873 године усвојен је и у Србији систем метарских мера, а године 1928 донесен је Закон о мерама који важи за Краљевину Југославију.

На крају 18. столећа Французи су извршили мерење степена, што је имало искључиво практичан и свеопште користан циљ. Оно је послужило за реформу система мера и тегова. Француска револуција, тежећи да створи и заведе свуда новите, хтела је да измени и целокупни систем мера и тегова коме је тада у ствари у Француској, као и свуда другде, недостајала једнообразност и тачност.

Једна комисија знаменитих научника, изабрата од париске Академије наука, а призната од Народне скупштине, предложила је да се нови систем мера и тегова оснује на подлози једне природне дужинске јединице која би била непроменљива и која би се увек лако могла одредити. У исто време одлучено је да овај систем буде десетични (десимални) — несospорно највећи напредак на полу мерења. Најзад утвђено је да за све дужинске мере, за све мере течности и тежине буде основа одређена јединица дужине, *мешар*, или *десетомилионити део једног Земљиног квадранта*, рачунујући га од пола до полутора. Полазећи од метра као дужинске јединице, утврђен је за јединицу мере тежине килограм или притисак једног кубног десиметра хемијски чисте воде на температури $+4^{\circ}$ С, на географској ширини Париске опсерваторије ($+48^{\circ} 50' 2''$), а као јединица мере течности литар, запремина једног кубног десиметра. При одређивању јединице мере тежине потребно је поменуто утврђивање температуре и географског положаја стога што је вода на $+4^{\circ}$ С најгушћа и што Земљина тежа, дакле и тежина, расте услед Земљиног облика, идући од полутора к полу.

Велики значај метарског система, којим се данас служи скоро две трећине становништва на земљи, у томе је што је то средство за споразумевање за све народе, али не мање у томе што се оснива на декадном систему бројева. Давно је природа упутила човека да за основицу бројева узме број десет прстију. Кад су стваране друге јединице потребне промету, тражено је да се нађе такав основни број који се може делити у више мањих чинитеља. За ово је најподеснији био број 12, који је делив са 2, 3, 4 и 6. Зато налазимо дванаестицу као основу већине пређашњих мера, за поделу стопе у полове, године на месеце, за поделу дана у сате, минуте у секунде (5 пута $12 = 60$) итд. Несумњиво је да ће десетна подела по метарском систему овладати по целом свету. На тај начин избачи се заметно рачунање обичним разломцима, и упростиће се много рачунски саобраћај у свакидашњем животу.

Велики је број и других употребљивих јединица које су доведене у сагласност са метарским системом. Еквивалент којске снаге, мере за електрину: волт, ампер, ом, ват, Целзијев термометар, јединица светlostи, топлоте и многе друге ствари без којих данас једва да можемо бити, оснивају се на метру и килограму и употребљавају се на исти начин у свима насељеним деловима света.

2. мере за површину, које служе за одређивање површине.

3. мере за запремину, којима се мери запремина тела. (У прво време сигурно да су се, при мерењу запремине, служили шупљим предметима разне врсте и то онаквим какве је природа човеку пружала, на пример: празне љуске већих плодова, школске, животињски рогови.)

г) мера за премеравање масе — тегови

И ова се мера може довести у везу са дужинском мером утолико што је тежина кубне јединице извеснога тела (на пример дестиловане воде при извесној температури) узета за јединицу мере масе.

Мера за масу која се употребљава у трговини зове се трговинска мера тежине. Поред тога у неким земљама постоји нарочита апотекарска или медицинска мера тежине (за племените метале и бисер). У међународном саобраћају јувелири рачунају уопште јоп на *карат* (арапска реч карат значи зрно од рошчића) око 0,305, g, а 144 карата чине једну онсу (унцију) или 29,582 грама.

Метарске мере у Југославији

(Закон о мерама, њиховој употреби у јавном саобраћају 1928 године.)

Мере у Краљевини Југославији оснивају се на метру и килограму.

Метар је растојање између крајњих прата међународне прамере метра на температури када се чист лед топи.

Килограм је маса међународне прамере килограма (Чл. 1 Закона о мерама.)

1. Мере за дужину

Мешар је јединица мере за дужину. — Као основна мера за одређивање мере за дужину сматра се у Краљевини Југославији она прамера од платине и иридиума коју је међународна генерална конференција за мере од 1889. године санкционисала као копију број 30 међународне прамере метра. Ова државна прамера метра чува се при Средишњој управи за мере и драгоцене метале у Београду.

Мере за дужине јесу:

метар као јединица за мере дужине, краће се бележи: m
десети део метра, скраћено: dm
центиметар, стоти део метра, скраћено: cm
милиметар, хиљадити део метра, скраћено: mm
микрон, милионити део метра, скраћено: μ
декаметар, десет метара, скраћено: dkm
хектометар, стотину метара, скраћено: hm
километар, хиљаду метара, скраћено: km
миријаметар, десет хиљада метара, скраћено: mrm

2. Мере за површину

Мере за површину нису стварне, већ *рачунске мере*. — Мере за површину јесу уопште квадрати мера за дужину. Јединица им је *квадратни мешар*, скраћено: qm или m^2 .

Као посебне мере за премеравање земље могу се употребљавати:

ар, сто квадратних метара, скраћено a;
хектар, десет хиљада квадратних метара, скраћено: ha.

3. Мере за запремину

И ово су *мере рачунске*. — Мере за запремину су уопште кубови мера за дужину. Јединица им је *кубни мешар*, скраћено: kbm или m^3 .

4. Мере за тежину — тегови

Све мере за премеравање масе јесу *стварне мере*. У јавном саобраћају мере за премеравање масе називају се *шеговима*

Јединица мере за масу јесте **килограм**. — Као основна мера за одређивање мера за масу сматра се у Југославији прамера од платине и иридиума коју је међународна конференција за мере 1889. године санкционисала као копију број 29 међународне прамере килограма.

Тегови су:

килограм, као јединица мере за масу, скраћено: kg
хектограм, десети део килограма, скраћено: hg
декаграм, стоти део килограма, скраћено: dkg
грам, хиљадити део килограма, скраћено: g
дециграм, десети део грама, скраћено: dg
центиграм, стоти део грама, скраћено: cg
милиграм, хиљадити део грама, скраћено: mg
микрограм, милионити део грама, скраћено: γ
цента, сто килограма, скраћено: q
тона, хиљаду килограма, скраћено: t

Као посебна мера за мерење драгог камења и правог бисера може се употребљавати тег од 2 дециграма (200 милиграма), назван **карат мештарског систем** (метрички карат), скраћено: mk (чл. 6).

5. Шупље мере — мере за течности

Мере за течности јесу *стварне мере* и граде се од лима и од дрвета.

Јединица шупљих мера јесте **литар**; скраћено: l. Литар је једнак запремини једнога килограма чисте воде при нормалном атмосферском притиску и температуре коју има вода када је најгушћа. У јавном саобраћају сматра се да је та запремина једнака кубном десиметру.

Делови и множине литра су:

десилитар, десети део литра, скраћено: dl
центилитар, стоти део литра, скраћено: cl. У јавном саобраћају сматра се да му је запремина једнака једном кубном центиметру (скраћено: cm³).

милилитар, хиљадити део литра, скраћено: ml
микролитар, милионити део литра, скраћено: δ
декалитар, десет литара, скраћено: dkl
хектолитар, стотину литара, скраћено: hl
килолитар, хиљаду литара, скраћено: kl. У јавном саобраћају сматра се да му је запремина једнака једном кубном метру.

Члан 8 поменутог Закона о мерама налаже да се све напред побројане мере употребљавају у јавном саобраћају под називима и скраћеним ознакама као што је прописано и напред показано. Скраћене ознаке морају се исписивати као што је показано, малим писменима (словима) и без тачке на

крају. У јавним актима, у *трговачким књигама и регистрима, у огласима и објавама све мере морају се означити својим називима који су прописани напред* *поменутим Законом*.

Најомена. У поморској пловидби употребљава се морска миља, која је једнака 60-ом делу једног степена полутара, и уобичајена бродска тона.

Мере за каквоћу — квалитет

Поред горе побројаних мера, постоје још и тако зване мере за каквоћу — за квалитет, као и мере за квантитет. Ово нису стварне мере којима би се могао измерити квалитет или квантитет неке робе, већ су то комбинације напред поменутих мера, то је спајање двеју мера за количину разних врста, или то је поређење резултата добивених мерењем, на пример, површине и тежине, запремине и тежине, запремине и броја итд.

Ове се мере употребљавају мањом код два артикала: жита и предива (конац, свила).

Жетвени принос можемо утврдити двојако: *квантитеташивно* и *квалитеташивно*. Прво показује колико се добило жита са извесног засејаног простора одређене величине, а друго показује колико тежи извесна количина пожњевеног жита.

Први начин изражавања жетвеног приноса био би, на пример, кад се каже колико је хектолитара пшенице добивено са једнога хектара, или, колико је товара пшенице пожњевено са једнога хектара. Овако се код нас изражава жетвени принос.

Други начин би био кад би се казало, на пример, колико килограма тежи хектолитар пшенице (што је жито теже, то је боље). Ова мера за квалитет (зове се и житна проба) јесте основ за закључке у трgovини житом. Кад се каже, на пример, пшеница је квалитета 76, то значи: 100 литара ове пшенице теже 76 килограма.

Тежина жита (житна проба) одређује се житним теразијама. У појединим државама прописано је које се житне теразије могу употребљавати у трgovини. На продуктним берзама постављене су званичне житне теразије, на којима се у спорним случајевима утврђује тежина жита.

Житне теразије (ж. т. — мера за утврђивање квалитета жита. Шоперове теразије — Шопер).

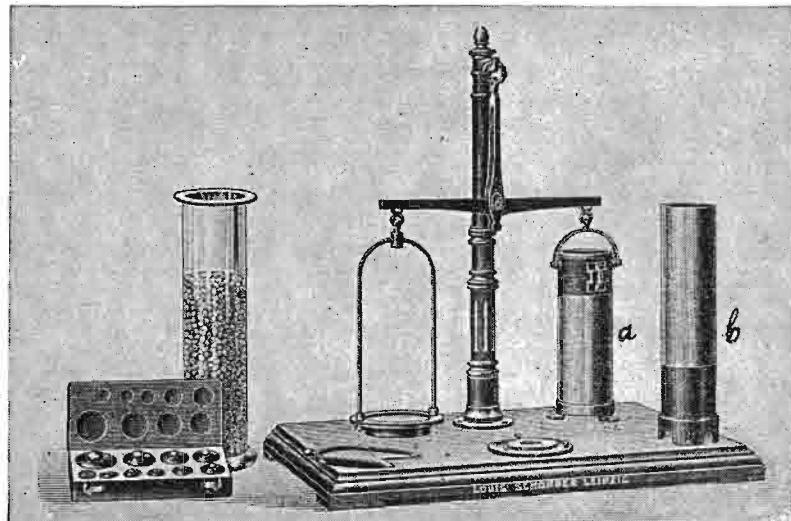
Ове теразије мере обично $\frac{1}{4}$ литра, и 1 литар (а има их и за 100 литара); код сваких од ових теразија принцип је исти. Оне су обично састављене из:

- 1) једног цилиндра (шупље мере) који при врху има прорез — зарез (на слици обележено са a);
- 2) кратког, шупљег цилиндричног тела — добаша;

3) ножа, који се провлачи кроз горе поменути прорез и којим се управо пресеца и утврђује докле је $\frac{1}{4}$ литра, односно 1 литар на пр. пшенице;

4) цеви за пуњење (левка) која се ставља (утврђује) на поменута ваљац у који ће се сасути $\frac{1}{4}$ литра односно 1 литар пшенице (на слици обележено са *a*);

5) двокраке полуге и стубића-теразија, једног обичног таса и тегова.

Житне теразије

Дно (данце) шупље мере има велики број рупица да би кроз њих, при пуњењу, изашао ваздух.

Пре него што се приступи мерењу, врши се проба теразија. Шупље мерило заједно са добошем мора бити у равнотежи са празним тасом.

Да би жито из левка равномерно падало у шупље мерило, нож се увлачи у прорез, на њу се ставља добош (поменут напред под 2), па се онда пуни левак затим извлачи нож. Тек кад је нож из прореза потпуно извучен, добош, који је лежао на њему, пада у цилиндар а за њим жито које га испуњава. Сада се поново увлачи нож у прорез, секу се зрна која су на путу и тачно пуни $\frac{1}{4}$ литра, односно један литар. Жито, које је пре-текло и остало у левку, излучује се, левак се скисда и нож извлачи. Напуњено мерило — цилиндар — веша се затим о теразије; тегови се стављају на тас и утврђује колико тежи $\frac{1}{4}$ литра, односно 1 литар усуге пшенице. Ако теразије мере $\frac{1}{4}$ литра и ако је утврђено колико тежи $\frac{1}{4}$ литра, *мештарицу* или *мештарску* *пробу* (пробу која одговара једном хектолитру) не можемо добити простим множењем са 400, већ помоћу нарочитих таблица које дају онај број килограма који одговара хектолитру. Тако на пр. ако $\frac{1}{4}$ литра пшенице тежи 172 грама, од те исте пшенице 1 литар тежиће 686 g (а не $172 \times 4 = 688$ g), а хектолитар (100 литара) тежиће 67,4 kg (а не 68,8 kg).

На горе показани начин мери се квалитет: пшенице, ражи, овса (зоби), јечма. Као пример да покажемо један део таблица које важе за пшеницу:

Житне теразије од $\frac{1}{4}$ литра показују да	Одговарајућу тежину за 1 литар показују ж.т од 1 литра	Одговарајућа метарска проба
$\frac{1}{4}$ л тежи грамова	1 тежи грамова	1 л тежи килограма
170.0	677.5	66.5
170.5	679.5	66.7
171.0	682.0	67.0
171.5	684.0	67.2
172.0	686.0	67.4
172.5	688.0	67.7
173.0	690.0	67.9
173.5	692.0	68.1
174.0	694.0	68.4
итд.	итд.	итд.

Найпомену. — Проба не сме бити овлађена, нити пак нарочито сушена, већ мора носити знаке околине, тј. мора бити температуре и влаге околног ваздуха; проба не сме бити извађена из дубине велике наслаге жита, нити сме бити извађена из какве топле вреће.

У трговини се употребљавају понајвише ове житне пробе:

1. *мештарска* *проба*, којом се казује колико килограма тежи хектолитар. Ова се мера употребљава у нашој Краљевини, у Француској, Белгији, Италији, Немачкој, Аустрији итд.;

2. *берлинска* *проба*, којом се казује колико грамова тежи једна четвртина литра или колико грамова тежи један литар. Овај начин изражавања финоће употребљава се у северној Немачкој;

3. *енглеска* *проба*, показује колико енглеских фуната тежи империјал квартер или империјал бушел. Ова проба употребљава се онде где се жито продаје по енглеском узајсу.

4. *руска* *проба*, којом се казује колико пуда и руских фуната тежи једна четврт. Пошто је у Русији усвојен метарски систем мера, то се и овај начин изражавања финоће постепено губи.

Финоћа, нумера пређе (памучне, вунене и остале) претставља се обично бројем *мештара* на грам *шежине*, или бројем километара на килограм; то је тако звана интернационална или *грамм-мештничка нумера* пређе. Дакле, овде је за одређивање финоће узета комбинација мере за дужину и мере за тежину. Тања пређа има вишу нумеру, дебља пређа има мању нумеру. У Енглеској се то исказује бројем јарда на енгл. фунту тежине (јард је енгл. мера за дужину и износи 0,9144 m; енгл. фунту тежи 453,6 g).

Пређа се мота у пасма и канура одређене дужине. Из тежине кануре може се утврдити нумера пређе. Број канура (свака канура је дуга 840 јарда) који тежи једну енгл. фунту, показује нумеру пређе. Дакле енглеско нумерисање показује колико јединица дужине од 840 јарда има у једној фунти тежине. Ако на пр. 60 канура теже једну фунту, онда је то пређа нумера 60 (№ 60); 60 канура по 840 јарда чине 50400 јарда, значи пређа дужине 50400 јарда јесте управо финоће № 60. (Ако тежину фунте изражену у грамовима поделимо бројем канура, добићемо колико грамова тежи једна канура — $453,6 : 60 = 7,560$ g.)

Пређа са 2, 3, 4 итд. пута већом нумером мора бити толико пута танча, па да би у једној фунти имала 2, 3, 4 итд. пута већу дужину.

Горе показано енглеско нумерисање данас је највише распрострто.

Како што је већ напред поменуто, квалитет неке робе може се изразити и бројем комада у извесној запремини. У трговини сувом шљивом, на пример, уобичајен је тај начин изражавања квалитета; квалитет сувих шљива изражава се бројем комада у *половини килограма*. Кад се каже, на пример, сува шљива је квалитета 75, то значи да у половина килограма ових шљива има 75 комада.

Б) Трговински обичаји, узанси

Уопште

Обичаји који су у трговинском саобраћају усвојени као закон зову се трговински обичаји или узанси (латин. usus = употреба, употребљавање; франц. usance; немач. Handelsgebräuche). Постоје узанси при увозној и извозној трговини, узанси на берзи, пијаци, при паковању итд.

Неки обичаји утичу на цену посредно, а неки опет непосредно. Тако, посредно утичу на цену уобичајени одбици од тежине. Код робе која се мери по тежини, куповна цена одређује се по чистој тежини робе; то је *нейто шежина* (скраћено Ntto; франц. nette = чист). Тежина робе заједно са завојем — амбалажом (франц. emballage = омот, паковање) зове се *бруто шежина* (скраћено Brto); у јужној Немачкој и Аустрији, бруто тежина или само бруто, зове се и *спорко* (Sporco). Нето тежина добива се кад се од бруто тежине одбије тежина завоја која се зове *тара* или *шара* (талијан. Tara, скраћено Ta).

Изналажење таре зове се *шарирање*.

Тара је *стварна* (реална, франц. réelle) или *уобичајена* (узанс тара, франц. usuelle = обичајан).

Ако се завој свакога колета посебице мери, као: цакови, сандук, буре итд., онда стварно нађена тежина завоја јесте *стварна* или *нейто шара*. Она се назива *просечном* (немач. Durchschnittstara) кад се од више скоро једнаких колета измери известан број, па се просечна тежина узме као тежина и мера других колета. Тако, на пример, ако треба премерити 100 скоро једнаких сандука, да се не би сваки за се морао мерити, измере се рецимо пет и нађени број килограма подели се са 5; тако нађена тежина јесте просечна тежина једног сандука.

Уобичајена, узо, узанс тара јесте она која се одређује по усвојеном обичају; на пример, уобичајено је да се тежина једног цака рачуна по један килограм.

Даље се још разликује: *проценти-шара*, која се добива кад се од бруто тежине рачуна известан проценат; затим *супра* или *ексупра* или *под шара* која се још рачуна и одбија од нето тежине.

1) Други уобичајени одбици од тежине робе

Осим таре од тежине одбија се још:

а) *рефакција* (холанд. реч refactie), то је одбијање од тежине робе због неупотребљивих или оштећених делова робе. Код суве робе ово одбијање зове се *фусчи* (лишће, петељке, гранчице итд.); код течне робе испурели део, сасушени или изветрели део зове се *декало*. Каже се: роба је декалирала због сунчане припеке или због утицаја ваздуха, тј. роба је изгубила од своје тежине.

Овај термин — рефакција — употребљава се и кад је реч о цени подвоза железницом при већим пошиљкама; то је управо попуст од уобичајене тарифе. Рефакција се даје да би се подигла пољопривреда, индустрија или уопште радиност у земљи. Рефакција може бити двојака: општа, стална, која важи за све, или посебна која важи само за појединце или поједина предузећа.

Рефакција се обично односи на подвоз, али она се може простирати и на манипулационе таксе.

Како се рачуна рефакција? Подвоз се наплаћује по уобичајеној тарифи и на крају полугодине или године израчуна се колики је био укупан број вагона, и за све се рачуна подвоз по једној сниженој тарифи. Разлика између већ плаћеног подвоза и овога по спуштеној цени враћа се лицу коме је одобрена рефакција, као више плаћени подвоз.

б) *Лекаж* (франц. leckage = губитак; талиј. calo = кало, decalo = декало) зове се накнада за губитак у тежини или мери код течности (на пример за испурели део при транспорту).

в) *Беземишон* (Besemschon, од холанд. bezemschoon = чисто сасвим) јесте одбијање за оне делове робе који при испражњивању (на пр. сандука, цакова, буради) заостану и не могу се употребити или извадити. Тако на пр. онај део петролеума који при истакању заостане у бурадима, или брашно у цаковима итд.

2) Одбици од куповне цене

Уобичајено је опет да се извесна одбијања чине непосредно (директно) од цене стајања (копштања); тако на пример:

а) *сконти*, *шконти* (талиј. sconto, франц. escompte) јесте одбитак (шконт) интереса од куповне цене због раније плаћене обавезе; купац је дакле раније платио робу него што је био обавезан и продавац му зато одобрава известан попуст. — Код меница, *есконти* је одбитак при куповини менице пре њених рока; интерес од дана када је меница купљена па до рока те менице јесте *есконти* или *дисконти*. Стопа по којој се рачуна тај одбитак зове се *есконтина споја*.

б) *декорти*, *бонификација* је уопште драговољно или уобичајено одбијање од вредности (или тежине) робе. Овај попуст

даје се ако роба није испоручена (лиферована) како је уговорено.

в) *рабат* (од талиј. *rabatt* = одбитак који се обично изражава у процентима) је попуст који продавац даје купцу као старом и сталном муштерији, или зато што је роба лошијега квалитета, или што рачуна да ће продавац намало имати известан растур при продаји (продаја на размјерке, отишло на размјерке; при продаји намало обично се, за муштерију, помало и домаће, да тас претегне; дometak, демјерак, неколико грама што се више додаје при продаји намало).

3) Трошкови који се рачунају по тежини робе

а) *накнада за подвоз робе* (фрахт, немач. *die Fracht*) коју велика предузећа, која се баве превозом робе, наплаћују по нарочитој унапред утврђеној тарифи. Код железнице разликујемо још споровозну и брезовозну тарифу, према томе да ли ће роба ићи спорим (обичним) или брзим возом.

Код прекоморске трговине обичај је у многим пристаништима да се поред цене робе додају и трошкови до места определење, и у том се случају уз цену пишу слова „*cif*“ (што значи *cost* — „с“ трошкови око преноса до лађе или жељезнице и *freight* — „f“ — подвоз). Дакле „*cif*“ цена јесте цена робе заједно са преносом и подвозом. Ако је поред поменутих трошкова урачунато још и обезбеђење (обезбеђење за случај штете приликом превоза морем), онда се уз цену пишу слова „*cif & i*“ (што значи *cost, freight* и *insurance* — „i“ — обезбеђење, осигурање). Ако цена обухвата и интерес за време протекло у вожњи морем, онда се уместо клаузуле „*cif*“ употребљава клаузула „*cif & i*“ (*cif and interest*); а ако поред овога цена треба да обухвата и посредниковски комисион, онда се употребљава клаузула „*cifcif*“ или „*cifci*“. Услов *fob* (скраћено од енгл. *free on board* = слободно од трошкова преноса до пароброда) значи продавац или комисионар сноси све трошкове преноса до пароброда.

б) *каилакен, кайлакен, примаж* (*kappaken, primag*, реч је постала од холандског „*Kap*“ = капа, калпак, шубара и „*Laken*“ = марама која иде уз тај калпак).

Осим редовног фрахта — подвоза, уобичајено је још да онај који робу шаље, доплати извесну одређену суму која се обично изражава у постотку (у процентима) и која се зове *каилакен*. То је додатак који се некада давао капетану лађе да би себи купио какву топлу одећу коју би он употребио за пут морем.

Процент (од латин. *pro centum* = за сто), *постојашак*, значи од сто (од 100), а *промил* (од латин. *pro mille* = за хиљаду), значи од хиљаде (од 1000). Ако је реч о динарима, па се каже да се провизија рачуна на пример 5 од 100, значи, да се на сваких 100 динара рачуна 5 динара на име провизије. Или, ако се каже да су трошкови

рачунати на пример 2 промил (2 од хиљаде), значи, на сваких 1000 динара рачунато је 2 динара на име трошкова. Проценат се скраћено бележи %, а промил ‰.

в) *лежарина*, то је накнада која се плаћа предузећу које туђу робу чува, то је накнада за смештаје — лежање — робе у туђем магацину (општински, државни, акционарски итд.).

г) *ситни трошкови* (разни трошкови, diverse Spesen, франц. diverse значи разнолик, разан, разноврстан, различан; немач. Spesen, значи трошкови) за кантарину или мерину, утовар или претовар, подвоз колима итд.

4) Трошкови који се рачунају по вредности робе

Трошкови који се рачунају по вредности или од вредности робе јесу: посредничка награда — маклеража, провизија или провизион (обичан или делкредере), затим премија осигурања итд.

Од тежине или вредности робе рачунају се даље ови трошкови: царина или ћумручина, а то је такса коју наплаћује држава за ону робу која се из иностранства довози у земљу.

Најомена. Свака грана трговине има тако рећи своје узансе који се односе или на начин изражавања цене, или на изражавање квалитета робе, или на паковање итд. На пример, у трговини сувом шљивом говори се о „малој гарнитури“ и о „великој гарнитури“. Под „малом гарнитуром“ подразумева се 300 метар. центи и то по 100 метар. центи квалитета 95/100; 115/120 и 125/130. Под „великом гарнитуром“ подразумева се 400 метар. центи и то по 100 метар. центи квалитета 70/75; 80/85; 95/100 и 115/120.

Сува шљива испоручује се у егализованим (франц. égaliser = изједначити, поравнати; егализован — једнак, подједнак) новим, сувим цаковима од јуте од по 90 или 100 kg бруто тежине, и њих прибавља продајац.

У трговини јајима, на пример, познати су ови узанси: у малопродаји знамо да се говори колико се комада добива за 10 динара (пређе за 2 динара, још раније за 40 пара), а у продаји навелико казује се цена једног *гроса* (Gross), а то је 12 туцета или 144 комада. Тако се и јаја пакују у нарочите сандуке по 144 или по 1728 комада — то је велики грос = 12 гросова (немач. das grosse Gross = 12 гросова, зове се још *оригинални сандук*).

У трговини хартијама од вредности, меницама, валутом, постоје такођер нарочити узанси који се односе на начин изражавања цене, на обрачунавање куртаже итд.

Још неколико узанса. Под речју „вагон“ подразумева се 10 000 килогр. бруто, а под речју „пистерна“ 10 000 килогр. нето. Ако је количина продате, односно купљене робе означена са „око“, онда отступање од уговорене количине може

бити највише од 5%. У случајевима где „око“ није означено, дозвољава се отступање највише до 2%.

Израз: „испорука почетком месеца“ означава време од првог до петог дана у месецу закључно; „испорука прве половине месеца“ означава време од 1 до 15 дана у месецу закључно; „испорука друге половине месеца“ време од 16 дана у месецу до последњег дана у месецу закључно; „испорука средином месеца“ време од 13 до 17 у месецу закључно, а „испорука крајем месеца“ означава време од последњих пет дана у месецу.

Неколико речи о узансима на берзи. У ширем смислу узансима се називају и уобичајени називи поједињих предмета којима се трује и уобичајено изражавање цена, које често није званично усвојено, али којим се практика служи и које је тако рећи одомаћено. Ово се нарочито лепо види при посети берзе приликом берзанског састанка, где се хартије од вредности називају другим — уобичајеним — именима, и цене казују обично деловима једне цене. Тако на пр. $2\frac{1}{2}\%$ обвезница ратне штете тражи се питањем: „пошто штета?“, Државне 6% обвезнице беглучке: „пошто Бенглуди?“ итд. То би били узанси који нису званично уведени, али које практика редовно употребљава. — Девиза која гласи на пр. на талијанските лире и на Милано и која се плаћа по 231 динар, а нуди по 232 динара (за 100 лира), тражи се и нуди овим речима: „примам Милано по један, дајем га по два“.

Кад се баци на пр. поглед на берзанску листу Београдске берзе, примиће се одмах уобичајено изражавање које нестручњаку мора, на први поглед, изгледати чудно и несхватљиво. Тако на пр. под насловом *Пиешница (Продуктнији — берзански лист од 18 новембра 1938 год.)* пише „Србијански Дунав 77—78, 2—3%, понуда 152“ значи да је место испоруке на десној обали Дунава, а бројеви 77—78 показују квалитет (по хектолитру), бројеви пак 2—3% претстављају допуштену количину уродице; цена 152 динар односи се на 100 килограма. Под насловом *Пасуљ* пише: Србијански 2% 1938 главна пруга са врећама, понуда 290“ значи, бели пасуљ пореклом (превенијенце) из крајева предратне Србије, под 1938 године, испорука на једној од станица главне пруге, паковање у врећама (брuto за нето), цена 290 динар за 100 килограма. Процентна стопа 2% претставља количину кварних и шарених зрина.

V. СРЕДСТВА ТРГОВИНЕ И КРЕДИТНЕ ИСПРАВЕ

1. Новац

а) Уопште

Новац је средство за размену добара; његов је задатак тројак, он је: 1) опште средство размене, 2) општа мера вредности и 3) опште средство плаћања.

Новац је посредник који у сваком периоду може дати извесну количину добара и услуга. Свако може новцем да прибави добра која су му потребна. Новац дакле није роба; да бисмо за њу у замену добили друга добра, није нужно (као код трампе) тражити онога коме је новац потребан да бисмо за њу добили нама потребна добра.

Док су се људи бавили пољопривредом, једна добра могла су се добити разменом за друга. Сав промет добара био је ограничен једино на трампу. У овој размени било је подесно то што су поменута добра, која су одмах употребљавана или трошена, добијена непосредно, а не преко трећег лица; таква добра могли су уживати само они који су их сами и израђивали. Тешко је и било да се појави разлика између богаташа који не ради, и сиромаха који ради. С друге стране размена добара и саобраћај људи, као и све оно што собом доноси развитак човечанства, нису се могли ширити. Трговина трампом задржала се у уским границама и била је опет под извесним тешкоћама. Тако, оцена колико вреди извесно добро, с погледом на његову потрошњу и реткост, била је код људи врло разнолика. Стога је тешко и било тачно утврдити колико од једнога добра треба дати за друго. Тако се и могло десити да је често скупоцена слонова kost размењивана за материје мале вредности. Друго, често један баш нема онај предмет који би други желео да узме у размену за своје добро. Стога је размена између народа могла бити само ограничена.

Треће, ретко да вишак и мањак може једно другом тачно да одговара, тако на пример онај који би хтео да узме краву у размену, тешко да би нашао сточара коме ће требати баш толико од других добара колико је вредност краве. Овде смета нарочито то што се многа добра не могу делити а да им се не умањи или не уништи вредност, а друга се добра опет не

могу лако сачувати, подложна су квару или нису потребна у већој количини.

Ове су се тешкоће могле отклонити једино једним општим средством размене, а то је новац. Првобитна прста размена сада је тиме подељена у двоје: у куповину и продају.

У разним земљама и у разна времена врло су разнолики предмети употребљавани као новац, па и данданас употребљавају се понегде. Углавноме неразвијени народи употребљавају за средства размене поглавито таква добра којима се подмирују преке потребе.

У неким планинским селима и данас се одржао тај стари обичај трампе; сељаци купују разне ствари и потребе од сеоских газда за вуну, овас, масло, мед, восак, коже итд.

Ловачка племена употребљавала су као новац животињске коже. Код сточарских илиnomadskih племена гајена стока претстављала је новац. Такав „марвенски новац“ имали су Римљани у најстарије доба, што се види из латинске речи *pecunia* = новац, имање, иметак, одакле је постала и реч *pecuniarius* = новчан, а све изведено од речи *pecus* = марвинче, говече, крава (крава даје млеко, у телади даје неку врсту интереса, њено се месо може јести, она се употребљава за вучу, сама себе преноси с једног места на друго — транспортује).

Земљорадничким народима жито је служило као новац.

Начин живота других народа учинио је да се као средство размене употребе још и разна друга добра. Индијски претставници Америке употребљавали су као новац морске школјке и животињске коже. У енглеској западној Индији употребљавали су шећер за мерило вредности, а на острвима Тихог Океана употребљавали су првено перје. Со је обичан новац Абисиније, каурис (школјке које се налазе на обалама Маледивских Острва) и стаклене ћинђуве биле су популарно средство плањања код становника острва Јужног Кинеског Мора и пространих афричких области. У Вирџинији и Мериленду одређивала се вредност робе према дувану, у Централној Азији према чају, на Новом Фундленду, Исланду итд. према осушеним бакаларима (осушене морске рибе, треске).

Са напретком у образсвању народи су прелазили на таква средства размене која су служила за подмиривање финих и луксузних потреба, поглавито за накит. У најстарија времена племенитим металима који су служили у сврху размене, даван је и нарочити облик. Они су ношени као гривне око руке, око врата или ногу. При размени ломљени су делови са прстенова и они су давани. (Име руске рубље постало је од речи *рубий* = одрубити; до 14 века средство плаћања у Русији било је сребро у полуугама. Трговци у Нижњем Новгороду почели су први у Русији да отсецају — да одрубљују — парчад са ових полуугама и да њима врше плаћања; тако је постало и име отсечка полуугама: *рубља*).

Сва ова средства размене нису се показала као згодан новац. Она су разнолика и променљива, тако да им је неједнака и материјална вредност. Нека од њих имала су врло малу трајност и нису се могла делити тако да је сума вредности тих делова управо толика количина је вредност целине.

Да би добро могло потпуно служити за новац, мора имати ове особине:

1) мора бити омиљено у широким круговима код свих културних народа, дакле мора имати општу вредност размене;

2) његова вредност размене не сме се мењати, или се може мењати само незнатно;

3) мора бити такво да се може дugo сачувati, да се не квари и не умањује;

4) мора бити дељиво у ситне делове, тако да се њиме могу размењивати разне вредности. Сума вредности делова мора бити једнака вредности јединице (целине).

Не сме бити ни врло тешко ни врло крупно, како би се могло лако преносити.

6) *О мешалном новцу* (тврд новац, звучећи новац). Све горе побројане погодбе најбоље испуњавају племенити метали злато и сребро, и то: 1) због своје растегљивости, 2) због своје постојаности у ваздуху, огњу и води, 3) због своје лепе боје, 4) због своје употребе за предмете накита, 5) због своје реткости.

У почетку ови метали били су у комадима неодређене величине и облика; кад су прелазили из руке у руку, мерени су.

Многе јединице новца европских држава које и данас циркулишу, указују на првобитно вагање. Ове јединице nose управо некадаје име јединице тежине; тако *марка* у Немачкој, *фунша* *штерлинга* у Енглеској — тј. једна фунта новца остерлинга („Osterlinge“), новца немачких трговаца. Грчка драхма добила је име од грчке речи „*драхма*“, што значи шака, или боље рећи оно што стаје у једну шаку — драхма се делила на шест обола, а шест обола тачно је испуњавало шаку.

Тешкоће око тога мерења, па и тешкоћа да се брзо и тачно одреди финоћа или степен чистоте злата и сребра, учињила је да се известан број већих и мањих комада ових метала измери једном засвагда. Да би се пак знала њихова тежина и финоћа, утиснут је на њима трајан знак (жиг, запис) који сваки може распознати. Тако је постао ковани новац (немачки *die Münze*, „минац“). *Ковани новац је* *жигосано мешално комаде одређене тежине и одређене финоће*.

Некован метал, злато и сребро у шипкама које мора бити нарочито мерено и пробано, употребљава се сада при плаћањима у међународном саобраћају и за покриће новчаница (банкнота) код емисионих (новчаничних) банака.

Покриће, подлога. Кад је реч о новчаницама, покрићем се обично зове метална подлога на основу које емисиона банка издаје новчанице. Законом је нарочито прописано колико емисиона банка мора имати подлоге и каква та подлога мора бити: у злату, сребру, у страним меницима, хартијама од вредности.

Да би сви комади новца били истог облика и да се не би могло сумњати у правилност ковања (чистоту, финоћу ковања), државе узимају у своје руке право ковања новца (немач. Münzrecht, Münzhöheit, Münzregal). Новци се кују у нарочитим ковницама.

Име новца, као што је горе поменуто, или носи некадање име јединице тежине, или је изведен по месту ковања, на пр. талир (Taler) од Јоахимстала (Joachimsthal), флорин од Флоренције, хелер од Халајн. Име новца постало је, даље, од имена господара чији је лик био на њему, на пр. назив дукат (од тал. duca, „дука“ = дужд), лујдор, наполеондор, миландор и александор (златници наши са ликом пок. краља Милана Обреновића и Александра Карађорђевића Уједињитеља), алфонсдор. По величини добио је новац име грош — од grossus = дебео; по једном нарочитом делу жига, на пр. круна, орлаш, крсташ (енгл. eagle, „игл“ = орао, орао на новцу Сједињених Амер. Држава); по самом металу, на пр. златник.

За успомену на важне догађаје кују се новци са знаком жига који претставља или потсећа на поменути догађај. (Пошто овакви новци постају омиљени предмети нумизматичара, то и њихова улога као новца брзо престаје.)

Готово код свих цивилизованих народа новац има облик округле плочице. На обема странама налази се испупчени жиг (знак).

Знак треба:

1) потпуно и јасно да означује колика је вредност новца. Вредност која је обележена у жигу зове се *номинална вредност* или *номинала* (именована вредност);

2) да означава државно јемство за номиналну вредност. То бива на тај начин што се на једној страни (франц. revers; немач. die Schrift, наличје, „јазија“, круна, венак) утискује државни грб. Код монархија на новцима веће вредности утискује се још и владаочево попрсје, и то на другој страни (франц. avers, немач. die Kopfseite, глава, лице, „тура“). Код републиканских држава новац носи символне ликове (на француском златнику на пр. петао).

3) да покаже колико је новац стар и где је кован; то се види по години и знаку ковања (слову, писмену).

4) да је тако вештачки изведен да је тешко патворити га (лажан ковати). Ово се односи на глачину и оштрину слика и записа. Запис унаоколо око грба или лица зове се *зайис* или *легенда*, а онај управни зове се *уйис* или *инскрипција*.

Метални новац треба да је тако израђен (слика и слова треба да су рељефна) да се по њему може лако познати ако је нарезиван, бушен, струган, или ако је племенити метал са њега скидан хемијским путем. Обод је обично (нарочито код сребрних примерака) нарецкан (зупчаст, „чарак“), или је на њему урезан какав запис (на пр. на комадима од 50 дин. по ободу пише: „Бог ћува Jugoslaviju“; на новцу Бугарске: „Боже пази Блга-

рија“. На неким новцима Немачке по ободу пише: „Gott mit uns“, што ће рећи: „С нама је Бог“. На неким опет новцима Француске по ободу пише: „Dieu protège la France“ = Бог чува Француску итд.*).

Новац се не кује од чистога злата или сребра; злато и сребро меша се са бакром (легура, тал. legare = мешати; легатура, тал. legatura = мешање, мешавина два или више метала путем стапања; легирање, франц. alliage = смеса; алигација = мешавина метала, латин. alligatio; слитина) и таква смеса употребљава се за ковање новца.

У првој половини 17 века леговано је само добити ради. Сада се пак узима смеса метала да би новац био трајнији и да би се теже топио. Кад се новцу одређује вредност, онда се вредност бакра у смеши, као сразмерно незнатна, и не узима урачуна.

Злато и сребро без додатака зове се *чисто* или *суво злато* или *сребро* („фине“); леговано — зове се *сирово*. Тежина новца зове се *брuto шејсина* (немач. Schrot, збој). Тежина финог или чистог метала који је у новцу зове се *нейто шејсина* или *чиста шејсина* (немач. Korn, зрно). Однос између једне и друге тежине зове се *чистота* или *финота*. Бруто тежина изражава се махом у хиљадама делова тежине; да бисмо означили чистоћу, довољно је према томе означити нето тежину, која ће такођер важити за хиљаду делова тежине. Тако на пр. кад се каже „сребро је фине 750“ значи: у 1000 делова укупне тежине (тежине сировог метала) има 750 делова чистога сребра и 250 делова додатка.

У Енглеској финота злата одређује се каратима (стара енглеска јединица мере за тежину делила се на 24 карата, а сваки карат на 4 грејнса), а сребра пенивејс-има (друга јединица мере тежине, трои-фунта, која се употребљава за мерење златних предмета и за мерење у апотеци, дели се на 12 унција по 20 пенивејса по 24 грејнса. Према томе трои-фунта има 240 пенивејса који се деле на 24 грејнса; трои-фунта 374,242 грама). Па ипак у Енглеској не казује се директно колико има делова чистога метала у 24 или 240 делова бруто, већ се бележи број карата и грејнса или пенивејса и грејнса за колико је дата метална смеса боља, финија (better, скра. B) или лошија (worse, скраћено W) од тако званог *стандард мешавина*. — Стандард (енгл. standard) значи оно што је узето као мера, што је законом утврђено као основица, образац, мерило, узорак (тип) неке robe коме мора да одговара и испоручена роба. *Стандард злато* јесте злато од 22 карата, тј. оно које у 24 дела бруто има 22 дела чистога злата (то је легура из које су кованы златни енгл. ливрстерлинзи). *Стандард сребро* 222 пенивејса, тј. то је таква сребрна смеша која у 240 делова укупне тежине има 222 дела чистога сребра (то је легура из које се кују енгл. сребрни шилинзи).

У Русији је пређе изражавана финота злата и сребра бројем золотника чистога метала на 96 златнога бруто метала. Прећашња руска јединица мере за тежину — руска фунта 409,5 грама — дели се у 96 златнога, а сваки златник на 96 долеј. Кад се на златном предмету који је рађен у Русији види на пр. жиг 80, то значи предмет је израђен од златне смеше у којој на 96 делова укупне тежине има 80 делова чистога метала — злата.

* Види: Бран. Б. Тодоровић: „Метални новац европских и североамеричких држава“, Београд, 1936.

Под стопом ковања подразумевају се законске одредбе којима се утврђује колико се једнаких комада неког новца мора исковати из јединице тежине чистога метала (на пр. из једног килограма), каква мора бити смеша и колико треба бруто да тежи известан број комада некога новца.

Из једног килограма чистога злата ковано је преће 172,2222 наполеондора (златника) или 3444,444 динара у злату; један златник од 20 динара морао је имати чистога злата 5,806 грама, а 100 динара у злату 29,032 грама, или један динар у злату морао је имати 290,32 милиграма чистога злата; из једног килограма златне смеше (финоће 900) ковано је 155 наполеондора (сваки по 6,45161 g). Ово је била стопа такозване „Латинске новчане уније“ којој су припадале: Француска, Белгија, Швајцарска, Италија, Грчка (године 1873 и Србија је усвојила ову стопу ковања). Тада монетарни споразум садржавао је: једнообразност тежине, финоће и поделе новчаних јединица.

Приликом закључивања међународног 7% стабилизационог зајма 1931 године, прописан је и проглашен „Закон о новцу Краљевине Југославије“. Члан први овога Закона гласи: „Новчана јединица Краљевине Југославије јесте динар. Вредност динара одговара тежини двадесет шест и по милиграма чистога злата.“ По овој стопи ковања из једног килограма чистога злата може се исковати 37735,85 динара, или у 100 динара у злату мора бити 2,650 грама чистога злата. Златник који би се сад ковао и који би глесио на 200 динара имао би у себи тек 5,300 грама чистога злата, дакле чак нешто мање од предратних 20 дин. у злату.

Комад новца који не би тачно одговарао свима законским захтевима не би смео бити пуштен у саобраћај. Сваки искован комад мора бити пажљиво испиган, и ако се нађе да је лакши или тежи, тј. ако се нађе да нема законску или нормалну бруто или нето тежину, враћа се да се претопи. Али како ни са најсавршенијим машинама за ковање новца није могуће постићи да сви комади новца једне вредности буду једнаки до најситнијих тежина, то закони о ковању новца допуштају да може поменута бруто и нето тежина отступати до извесне границе од одређене тежине, а да се такав новац пушта у саобраћај. Ово отступање од нормалне тежине за новосковане комаде новца зове се: *ремедиум* или *толеранција* (латин. *remedium* = лек, средство; латин. *tolerantia* = трпеж, трпљење). На пример, *ремедиум* финоће код наполеондора био је 1 од хиљаде, а *ремедиум* тежине 2 од хиљаде.

Како се новац употребом лиже, то се обично одређује до које границе сме новац бити излизан. Та најмања тежина која може још да прође у саобраћају зове се *дойуштена тежина*.

Онај новац који је постао лакши и од најмање прописне тежине, држава повлачи из саобраћаја и исплаћује га по номинали, тј. замењује га новим новцем.

На унутрашњој вредности оснива се *паришет* новца („пари“ значи једнако, од латин. *par*, *paris* = једнак, раван). Паритетом се зове онај број који казује у колико новаца једне врсте има исто толико чистога метала као у извесном одре-

ђеном броју друге врсте. Тако на пр. у раније кованих 3444,444 зл. динара или у 2790 немачких марака било је један килограм чистога злата; дакле ови бројеви су пари (једнаки; или једна немачка марка имала је у себи злата колико златан 1,24 динар). Како је данас стопа ковања за динар друга (37735,85 дин. из једног килограма чистога злата), а како је стопа ковања за марке остала иста (2790 марака из једног килограма злата), то је и однос између немачке марке и зл. динара сада и другаји. Сада једна златна марка има злата колико 13,52 $\frac{1}{2}$ зл. динара (док је преће однос био 1,24 зл. дин.) или 100 зл. марака треба да вреде 1352,50 дин.

Извесна отступања у неколико динара могу се десити због велике тражње и мале понуде, и обратно, због велике понуде и мале тражње; на пр. да 100 немачких марака стају 1358.— динара. Кад погледамо пак у курсни лист београдске берзе (на пр. јануар 1937 године), наћи ћемо да је цена за 100 марака у меници (девиза) стварно 1745,03 дин. Цени 1358 динара додат је један вишак од 387,03 дин. (што износи 28,5%), а то је тако звани „*пријом*“ (франц. *prise* = вишак, додатак, плус). Под *пријомом* треба дакле разумети у процентима изражено умањење вредности динара у иностранству од његовог златног паритета. „*Пријом*“ је у процентима изражена неједнакост куповне моћи динара у земљи и иностранству; то је вишак који наш купац мора да доплати паритетној цени у динарима, да би могао добити на пр. немачке марке (или коју другу страну валуту). Према напред изнетом купац динара на пр. у Берлину неће за 100 динара дати онај број марака који одговара златном паритету (7,39 марака за 100 динара), већ мање; у овом случају каже се да динар има *пјерш* према марки (франц. *perte* = губитак, мањак, одбитак).

Трговачка вредност или курс новца јесте променљива цена (курс) коју страни новац (или онај домаћи новац који није усвојен за законско средство плаћања, тако звани трговачки новац, на пр. дукат) има у трговачком саобраћају.

Дукат тежи 3,4909 грама, чистоте је 986 $\frac{1}{2}\%$. Дукат је најчистији (најфинији) новац на свету; радо се прима још у нашем народу и служи мањом као накит.

Ако се законом или трговачком употребом одреди страном новцу стална (тарифира, валвира) вредност размене у домаћем новцу, онда се добива *валвациона* вредност. Тако на пр. при израчунавању такса за стране менице и ефекте, у новчаном саобраћају пошта и железница.

Разлака у вредности између разних врста новаца исте номинале зове се *ажија* (франц. *agio* = доплата, вишак, разлика између номиналне и курсне вредности); на пр. наполеондор (златник) стаје сада (год. 1937) 320 динара — вишак је 300 дин. — значи, да бисмо добили 20 динара у злату, треба да платимо 320 дин. у банкнотама, тј. треба да додамо један вишак од 300.— дин. На 5 наполеондора или 100 зл. динара овај би вишак изнео 1500 динара; ажија је дакле сада 1500%. Пре светског рата, када је пена наполеондору била 20,30 дин., ажија је износила 1 $\frac{1}{2}\%$ ($0.30 \times 5 = 1.50$).

Дисагија (тал. *disagio*; дамно, од латин. *damno*, *damnum* = губитак, штета) јесте мањак који једна врста новца

има према другој: на пр. наполеондору пре светског рата била је и цена 19,96 динара, дакле испод номинале; разлика 0,04 дин. јесте мањак, дисажија, што у процентима (за 100 зл. динара, односно 5 наполеондора, износи 0,20 дин. или $\frac{1}{5}\%$).

Курс новца је или једнак унутарњој вредности, и тада се каже: *стоји ѡари (ал ѡари)*; или је нижи или виши од ове вредности. Кад је нижи, каже се: курс стоји *истод ѡари*, а кад је виши: *изнад* или *преко ѡари*.

Кад држава смањује номиналну вредност новцу, онда се то побијање назива *девалвација* (од латин. *devalvatio* = смањивање); *депресијација* (латин. *deprimere*; *deprimo*, *pressi*, *pressum* = умањити, притиснути) значи обарање валуте. Депресијацијом се хоће да повећа тражња а тиме и цена готове robe.

Демонетизација јесте управо повлачење новца из саобраћаја; државна власт повлачи новац ако хоће сасвим да га избаци из промета, да га претопи или прекује.

Поред стварног кованог новца било је пређе и *фингираног* или *идеалног* новца, који се зове *рачунски новац*. То је новац који постоји само по имену, а не у ствари (на пр. код нас се до пре неког времена рачунало на талире, пванцике и дукате, иако тих новаца није ни било виште у промету).

Инфлација (латин. *inflatio* = надимање). Кад држава увећава количину новца који је у оптицају, и тиме смањује вредност новцу, а све то без нарочите потребе народне привреде, онда се каже да је извршена инфлација. — (Овај назив води своје порекло још из америчког грађанског рата, када је сељак намерно хранио своје краве посоењеном храном, потом водио на појило како би се надимале — *inflated* — и при продаји показало већу тежину.)

Дефлација је смањивање сувишно пораслог новчаног промета, дакле супротно инфлацији, понајвише у вези са девалвацијом. Дефлација је по правилу у вези са појавом кризе; на пр. због смањене производње која је наступила услед ограничених средстава и кредита за рад, односно због смањивања или обарања цена, због незапослености, обарања надница итд. Тако по завршеној дефлацији за новчарство настају опет нормалне прилике.

в) *Валута* (важење, немач. *Währung*). Законом утврђени метал из којега ће се ковати новац, којим се могу вршити плаћања у неограниченом износу, зове се валута или важење.

Важење се дели према томе који се метал употребљава за новац: злато, сребро или оба метала.

Златно важење (валута) је онда кад је као законско средство плаћања усвојен само златан новац, тј. кад се само златан новац може употребљавати за плаћања у неограниченом износу и кад свако има право да у одређеним ковницама даје злато, а добива за њу златан новац.

Сребрно важење каже се да је онда кад се плаћања у неограниченом износу могу да врште сребрним новцем, и кад

је и појединцима допуштено да могу давати сребро у одређеним ковницама и примити за то одговарајуће суме сребрног новца.

Двојно важење је кад се златним и сребрним новцем могу да врште плаћања у неограниченом износу.

Хромо важење је кад се за плаћања у неограниченом износу, поред златног новца, употребљавају и неки комади сребрног новца.

в) *Папирном новцу* (државна новчаница)

Уместо металног новца држава може пустити у саобраћај новац од папира. Држава, као издавалац, не обавезује се да ће доносиоцу исплатити означену суму металним новцем, већ је прима по означену вредности, на пр. при наплати порезе, царине и томе слично. Држава даје тој хартији принудну цену, тј. она, силом своје власти, принуђава грађане да је морају примати за извесну вредност. Папирни новац који држава издаје није ништа друго до силом створени државни зајам или капитал. Мисли се да је папирни новац употребљен прво у Кинеза.

Неко време прављене су у Кини новчанице од коже. Још и давас примају се у извесним крајевима Кине, као новац, кожни комади извесне величине.

За владе једнога кинеског цара био је обичај да принчеви и велико-достојници, кад ступају у коју царску одају, скривају лице парчетом коже. Пошто је тај цар био у великој новчаној оскудици, то се његов министар финансија користи тим обичајем и пропише да је при примавању у царском двору забрањена употреба сваке друге врсте коже до кога белих јелена из царских ловачких шума. Природно да је одмах настала жива тражњака ових кожа и наскоро се царска благајна опет напуни. То је тако препшло у обичај да је после свуда у Кини примана кожа уместо металног новца.

У Европи употреба папирнег новца ишла је напоредо са развитком банкарства. Државе су радиле на томе да се уреди новчани саобраћај у земљи, па су или саме издавале папирно средство плаћања са пуним или делимичним важењем, или су то право издавања уступиле једној банци или већем броју банака, а издатим папирним новчаницама давале силу важења.

Где стварно има папирног новца, ту има и *папирног важења*. Ако је емитентив кредит уздрман, и ако у оптицају има више папирног новца но што је стварно потребно, онда папирно важење изазива у земљи трајно таласање новчаног система. За трговину и промет папирни новац врло је незгодан јер, у слободном саобраћају са металним новцем, изазива *ажију*; тако постаје *паралелно важење* (симултано важење, од лат. *simultaneus* = истовремено, заједнички). Тада у земљи једновремено постоје две валуте: метал и папир, једна поред друге (паралелно).

Године 1919 Министарство финансија код нас издало је новчанице од $\frac{1}{2}$, 1, 5, 10, 100 и 1000 динара. Комаде од 5, 10, 100 и 1000 динара узела је Народна банка као своје, а они од $\frac{1}{2}$ и 1 динара остали су и даље у промету као државне новчанице, све док нису сасвим повучене из оптицаја.

ЈЕДИНИЦЕ НОВЦА ПОЈЕДИНИХ ЗЕМАЉА

(Прво ћемо узети новац Југославије, а потом других држава азбучним редом.)

1. ЈУГОСЛАВИЈА

Динар (Дн., дн.) дели се у 100 *пара* (п.).

Име динара потиче од латин. *denarius*; то је сребрни новац који су Римљани ковали још 268 година пре Христа. Реч пара потиче од персијске речи „парех“, што значи комад. У 17. веку пара била је турски сребрни новац, а од 1844. најмања јединица турског новца.

У саобраћају је: металан новац од сребра од 10, 20 и 50 дин., од никла од 2, 1, $\frac{1}{2}$ и $\frac{1}{4}$ динара (25 парара), новчанице Народне банке од 100, 500 и 1000 динара. (Сребрни новац од 10 дн. тежи 7 грама, од 20 дн. 14 грама, а комади од 50 дн. 23 грама. Раније кован златан новац од 20 и 10 зл. није више у оптицају; 20 зл. дн. тежи 6,452 грама, а 10 зл. дн. 3,2258 грама. Златан дукат, који сада служи као украс, тежи 3,490 грама; има комада и од 4 дуката, они теже 13,964 грама.)

Све до године 1868. Србија није имала свога новца; у њој је циркулисао разни страни новац; поред турског новца, био је у саобраћају: руски, француски и нарочито аустријски новац. — Године 1868 и 1869. кован је први пут у Србији бакарни новац од једне даре, од пет и 10 парара. Тада је забрањено уношење у земљу страног бакарног новца. — Године 1873. исковано је шест милиона сребрних динара, и то: у дводинаркама, у комадима од једног динара и од пола динара.

Законом од 10. децембра 1878. год. Србија је добила и златан новац. По томе закону исковано је 250 000 ком. по 20 зл. динара и 500 000 ком. по 10 зл. динара.

Године 1883. кован је никлени новац.

Доцније је сасвим повучен из промета бакарни новац. Црна гора имала је перпер од 100 парара (паритет 1,05 зл. дн.). Ковање новца почето 1906. год.; пре тога приман је свуда аустријски метални новац. Прво је 1906. год. искован никлени и бронзани новац од 20, 10, 2 и 1 парар. Год. 1909. први пут је кован сребрни перпер, а год. 1910. први пут је кован златан новац од 10, 20 и 100 перпера.

2. АЛБАНИЈА (Shqipni Albania)

Албански франак (Franc Alb.) = 5 лека (Lek); лек се дели на 100 киндар-лека (Qindar-Leku). Један албански франак има 500 киндар-лека.

3. АУСТРИЈА (пре спајања са немачком)

Шилинг = 100 гроша (Schilling = 100 Groschen). (Пре 10. априла 1938. год., када је спојена са Немачком.)

4. БЕЛГИЈА

Белга = 5 франака; франак = 100 сантима (Belga = 5 Francs; Franc = 100 Centimes)

5. БУГАРСКА

Лев = 100 стотинки

6. ГРЧКА

Драхма = 100 лейша

7. ДАНСКА

Круна = 100 ера (Krone = 100 Öre)

8. ДАНЦИГ (Freie Stadt Danzig)

Гулден = 100 јфенига (Gulden = 100 Pfennige)

9. ЕНГЛЕСКА

Фунта-стерилинг (соверен) = 20 шилинга; шилинг = 12 пенса (Pound Sterling = Sovereign (£) = 20 Shillings; Shilling (sh) = 12 Pence; Penny (d) = 4 Farthings; гвинеја = 21 шилинг)

10. ЕСТОНИЈА

Круна = 100 сентса (Kroon = 100 Senti)

11. ИТАЛИЈА

Лира = 100 чентезима (Lira = 100 Centesimi)

ВАТИКАНСКА ДРЖАВА

Лира = 100 чентезима

12. ЛАТВИЈА

Лаћс = 100 сантима (Lats = 100 Santimu)

13. ЛИТВАНИЈА

Литас = 100 ценита (Litas = 100 Centu)

14. МАЂАРСКА

Пенге = 100 филера (Pengö = 100 Fillér)

15. НЕМАЧКА

Рајхсмарка = 100 рајхс јфенига (Reichs-Mark = 100 Reichspfennig)

16. НОРВЕШКА

Круна = 100 ера (Krone = 100 Öre)

17. ПОЉСКА

Злоти = 100 *гроши* (Zloty = 100 Groszy)

18. ПОРТУГАЛИЈА

Ескудо = 100 *центавоса* (Escudo = 100 Centavos)

19. РУМУНИЈА

Леи = 100 *бани* (Leu = 100 Bani)

20. РУСИЈА (Сојуз Социјалистичких Совјетских Република; С.С.Р.)

Червонец = 10 *рубља*; *рубља* = 100 *копјена*

21. ТУРСКА

Турска лира = 100 *гроши* (куруш-а); *грош* = 40 *шара*

22. ФИНСКА (Суоми)

Марка = 100 *пениса* (Markka = 100 Penniä)

23. ФРАНЦУСКА

Франак = 100 *санитима* (Franc = 100 Centimes)

24. ШВАЈЦАРСКА (Хелвенија)

Франак = 100 *санитима* (Franc = 100 Centimes)

25. ШВЕДСКА

Круна = 100 *ера* (Krona = 100 Öre)

26. ШПАНИЈА

Пезета = 100 *центимоса* (Peseta = 100 Centimos)

27. ХОЛАНДИЈА

Гулден = 100 *центиса* (Gulden, Guilder, Florin)

28. ЧЕХОСЛОВАЧКА

Чехословачка круна (корун) = 100 *халерје*.

Да поменемо јединице новца неких земаља ван Европе:

29. АРГЕНТИНА

Пезо = 100 *центавоса* (Peso = 100 Centavos), 5 пезеса чине један *аргентино* (5 Pesos = un Argentino)

30. БРАЗИЛИЈА

Милрајс = 1000 *рејса* (Milréis = 1000 Réis)

31. ЕГИПАТ

Египатска фунтна = 100 *шасијера* (гроша); *шасијер* = 10 *милјема*; *шасијер* = 40 *шара*. (Pfund Eg. = 100 Piaster; Piaster = 10 Millièmes)

32. ЈАПАН

Јен = 100 *сена*; *сен* = 10 *рина* (Yen = 100 Sen; Sen = 10 Rin.)

33. КИНА

Кинески долар = 7 *маса* по 2 *кандарена*.

Таел (тег, вредност по тежини) = 10 *маса*; *мас* = 10 *кандарена*; *кандарен* = 10 *каша* (Tael = 10 Mace; Mace = 10 Candareens à 10 Cash; Таел 38,246 грама чистога сребра)

34. СЈЕДИЊЕНЕ АМЕРИЧКЕ ДРЖАВЕ

Долар = 100 *центис* (Dollar = 100 Cents)

35. УРУГВАЈ

Пезо = 100 *центизимоса* (Peso = 100 Centésimos)

36. ЧИЛЕ

Пезо = 100 *центавос* (Peso = 100 Centavos)

Пеїн *шезоса* = *ескудо* (Escudo).

2. Заменица (сурогат) металног новца

Кад је промет већи, онда метални новац није подесан за измиривање дуга или за наплату потраживања, јер је тежак и пренашање је скupo. Тада се употребљавају хартије од вредности на којима запис одређује вредност, а које саме по себи немају стварну (материјалну) вредност. Саобраћај усваја ове хартије ако је поуздан да се могу и даље прометати по оној вредности по којој су и примљене. Ова поузданост зависи простио од тога колико је сигуран и колико јемчи онај који издаје (емитује, од латин. emittere = издавати, испуштати; реч emisija од emissio = издавање, пуштање; emittent = издавалац, онај који издаје). Дакле, између онога који даје ову заменицу металног новца и онога који је прима, постоји кредитни

однос. Као заменице новца служе: банкнота (новчаница), меница, чек, упутница итд.

Народна банка Краљевине Југославије (Београд)

1) Банкнота

Банкноту (немачки *Banknote* = новчаница, новчаница коју је издала банка) створио је депозитни посао. Депозитни посао (од лат. *deponere* = положити, оставити) састоји се у чувању и управљању туђим новцем, хартијама од вредности итд. — депозитима.

Депозитне банке давале су депоненту (ономе који је нешто депоновао, остављачу) *депозитне утрупнице* које су претстављале или замењивале депоновани новац. У прво време ове су упутнице гласиле на име; доцније су издаване и на доносиоца и из њих је постала банкнота.

Уколико је депозитни посао узимао маха и уколико се усавршавао, утолико се и новчани посао развијао.

Данашњом банкнотом банка се вишне не обавезује да ће код себе чувати новац на који гласи банкнота, већ се само обавезује да ће исплатити суму која је обележена на банкноти (суму на коју гласи банкнота) у законској металној монети. *Банкнота је утрупница коју банка утврђује на себе саму и коју исплаћује у свако доба доносиоцу.* Или, *банкнота је обећање да ће се извесна сума исплатити доносиоцу по виђењу.*

Банкнота од сто динара Народне банке Краљевине Југославије гласи: *Народна банка Краљевине Југославије јлаћа доносиоцу стото динара у металној законској монети.*

Банке које издају новчанице називају се *емисионе* (емиција, лат. *emissio* = пуштање, издавање), *новчаничне* банке (привилеговане; немач. *Zettelbank, Notenbank*; франц. *banque d'émission*).

Постоје три система емисије новчаница: а) *систем монопола*, тј. систем по коме држава уступа концесију искључиво једној банди; б) *систем плуралистички* (лат. *pluralis* = множина), по коме концесију за издавање новчаница ужива више банака које се налазе на државној територији; в) *систем државне банке*, по коме право емисије новчаница држава задржава сама за себе.

Најважнији задатак новчаничне банке јесте да своју новчаницу у свако доба исплати по номинали у готовом новцу. Банка води рачуна о томе да је она дужник коме се сваког тренутка може обратити поверилац с тражњом да буде исплаћен; дакле, банкнота није новац, већ она претставља потраживање.

Сигурност новчанице лежи у *покрићу*; то је јемство да ће се исплатити при презентацији (при подношењу). Покриће је управо подлога коју банка мора имати у резерви као суму која одговара вредности издатих новчаница. Колико ће бити то покриће и какво ће бити оно, то прописује закон; оно није истоветно код свих емисионах банака.

Данас постоје три система одржавања покрића код емисионах банака, и то: *систем сразмере, енглески и северо-амерички систем.*

а) *Систем сразмере.* По овом систему емисиона банка одржава један минимум у злату и девизама; овај се минимум обично изражава у процентима, тј. колико мора бити покриће у злату, односно у злату и девизама, за сваких сто новчаних јединица у новчаницама које су пуштене у оптицај; на пр. каже се: покриће је 40%. Овај систем сразмере заступљен је у свима европским државама (он се стога зове и *контингентним*).

б) *Енглески систем.* По овом систему емисиона банка не мора имати покриће у злату за извесну суму издатих новчаница; за један утврђени максимум банка је ослобођена обавезе покрића. Поменуто покриће може бити у државним хартијама од вредности. Ради подмирења државних потреба, овај је максимум мењан у току времена, а нарочито у току светског рата. Овај систем *контингенцијовања* новчаница (лат. *contingere* = граничити, допирати до) усвојен је у Великој Британији — законом од 1844 год. — па се зато и зове *енглески*.

в) *Северо-амерички систем* (федерални резервни систем). Дванаест федералних резервних банака Северо-америчких Сједињених Држава стоје под надзором једне централе у Вашингтону; ова централа одређује контингенте новчаница (лат. *contingens* = ограничен број) свакој од поменутих банака. Према закону од 1913 год. свака федерална резервна банка мора за издате новчанице одржавати покриће 40% у злату; целокупан износ мора бити за 100% покрiven сигурним трговачким портфељем.

Ранији северо-амерички систем трајио је од емисионих банака да у висини издатих новчаница морају депоновати код државног трезора (франц. *trésor* = благајница, каса, ризница) као покриће државне хартије од вредности.

Код извесних држава (као у Аустрији (бившој), Мађарској, Немачкој, Чехословачкој итд.), постоји извесна комбинација напред поменутих система покрића. Једна количина издатих новчаница осигурана је металном подлогом и ограничен је део који може бити без покрића. Ако емисиона банка пусти у оптицај новчаница преко одређеног контингента, онда је она дужна да за тај вишак плати држави нарочиту порезу.

Код емисионих банака извесних држава (као Польске, Норвешке итд.) постоје нарочите комбинације плаћања државне порезе.

Новчаница ће бити само онда путпуно обезбеђена када се у банчним касама налази управо онолико готовог новца колико је вредност издатих новчаница. То би било *покриће у готову*. Пракса, а и само законодавство, нашло је да није потребно пуно или потпуно покриће. Искуство је показало да се банци никад не враћају све банкноте, и да стога није потребно потпуно покриће. Увидело се да је сасвим довољно да се новчанице делом покрију готовином, а делом потражи-вањима које банка може лако наплатити. Банка мора имати

само толико готовине да може исплатити банкноте које се поднесу на исплату.

Колика треба да је готовина која ће одговарати извесној суми банкнота, не може се утврдити једном за свагда. То се више одређује према кредитним приликама у земљи, према томе колики је капитал потребан трговини и привреди. Обично се законом одређује сума до које банка може издати новчанице; та утврђена граница, то је *контингент новчаница*.

По Закону о новцу Краљевине Југославије (од 11 маја 1931 године, члан 2) Народна банка има привилегију за издавање новчаница у Краљевини Југославији под условима утврђеним законом.

Новчанице издате од Народне банке имају својство законског средства плаћања (чл. 2).

Народна банка је обавезна да одржава покриће у злату или у девизама; износ овог покрића мора бити најмање у висини 35% од укупног износа свих њених обавеза по виђењу, с тим да најмање 25% од износа банчних обавеза по виђењу буде покривено златом у трезору, или депонованим у иностранству с могућношћу слободног извоза (чл. 5).

Једном доцнијом Уредбом (год. 1935), коју је прописао Министарски савет на предлог Министра финансија, дозвољено је да Народна банка може, привремено, изузетно од горе поменутог чл. 5 Закона о новцу, одржавати покриће у злату и девизама у висини од најмање 25% свих својих обавеза по виђењу, с тим да најмање 20% бандничих обавеза буде покривено златом у трезорима Народне банке.

Банкноте Народне банке Краљевине Југославије гласе на: 100, 500 и 1000 динара.

Корист од новчаница. Издавање новчаница корисно је по народну привреду већ и стога што замењују ћи метални новац чува га од хабања (употребом металан новац лиже се, троши се); то увек далеко надмаша трошкове око израде (штампања) новчаница. Ово није незнатна корист, јер по мерењима која су чињена у Енглеској, златан новац губи у промету, у току 20 година, близу $\frac{2}{3}$ од своје тежине.

Међутим далеко су важније оне користи које има народна привреда од употребе банкнота. Пре свега, велика уштеда у времену и трошковима која се постиже тиме што се не мора плаћати металним новцем. Затим велика услуга земаљској привреди лежи у томе што се, вештим руковањем емисијом, може много да помогне земаљској привреди, у извесним приликама, одобравањем већих кредита.

2) Меница

а) Уопште

У привредном саобраћају већина послова обавља се на почек (вересију). Дужникова писмена изјава да ће о утврђеном

року вратити позајмљено добро или позајмљени новац јесте кредитна исхрава. У привредном промету кредитна исправа игра важну улогу.

Једна од најважнијих кредитних исправа, која се, због своје велике сигурности, најчешће јавља у привредном саобраћају, јесте без сумње меница.

Као што је већ раније помињано, меница је *шисмена исхрава која је издана у законски прописаном облику. Њоме се једно лице обавезује, или оно њоме издаје налог неком другом лицу, да у одређено време и на одређеном месту исхлапи ушерђену своту новаца лицу које је именовано у том шисмену* (или по наредби овога лица некоме другоме). Лице које издаје налог обавезује се уједно да ће исплатити меницу ако то не учини лице коме је то наложено (ако то не учини лице на које је вучена меница — трасат).

Дакле, издавалац менице може или сам да се обавеже да ће исплатити меничну своту или може другом лицу издати налог да то изврши.

Меница по којој се једно лице само обавезује да ће о року исплатити меницу зове се *сопствена* (властита) меница; меница по којој једно лице издаје налог неком другом лицу (трасату) да оно исплати меницу, зове се *израсирана* меница (вучена меница — трата).

Пример за сопствену меницу: Милан Петровић из Београда обавезује се 20 августа да ће 20 новембра исплатити Боривоју Станићу, трговцу из Београда, 5000.— динара, колико вреди роба коју је узео од њега на почек.

Образац за сопствену меницу:

Београд, 20 августа 1938 год.

Дин. 5000.—

Новембра 20 ове год. платићу за ову сопствену меницу господ. Боривоју Станићу, трговцу из Београда суму од

Динара *шест хиљада*

Вредност у роби

Милан Петровић

Плаќање у Београду

Пример за вучену меницу: Милан Петровић из Београда који је 20 августа 1938 год. узео од Боривоја Станића, трг. из Београда, робу на почек у вредности 5000.— дин., издаје писмени налог (вуче меницу) Кости Катанићу, трговцу из Београда, да 20 новембра (дакле после три месеца) исплати 5000.— динара његовом повериоцу Боривоју Станићу.

Оразац за вучену меницу:

Београд, 20 августа 1938 год.

Дин. 5000.—

За три месеца од данас платите за ову прву меницу господ. Боривоју Станићу, трговцу из Београда, суму од

Динара *шест хиљада*

Господину Кости Катанићу,
трговцу из Београда

Милан Петровић

Плаќање у Београду

Код сопствене менице трасант и трасат је једно исто лице; код вучене менице (трате) онај који вуче меницу (трасант), и онај на кога се вуће меница (трасат) није једно исто лице.

Опште је мишљење да је Италија колевка менице. Најстарије менице нађене су у Италији; најстарији писци о меничном праву јесу талијански; најважнији менични изрази, као: трата, жиро, валута итд. талијански су.

У средњем веку цветала је трговина у земљама око Средоземнога Мора; центри трговине били су талијански градови: Венеција (Млечи), Ђенова, Флоренција итд. Они су били посредници у трговини између Истока и Запада, и свакако да се у то доба у њима јавља и прва меница која корисно служи трговинском промету. Друштвене и политичке прилике у средњем веку биле су врло несрћене; о некој личној и имовинској безбедности у то доба није могло бити ни говора. Трговци, путници и њихови каравани, који су преносили робу, нападани су и пљачкани. Морао се наћи пут и начин како ће се обезбедити пошиљке готовог новца, и за ту сврху меница је корисно послужила.

Трговац који је на пр. из Ђенове ишао у Лион да набави извесну робу, узимао је од банкара (мењача, сарафа, кампсора — tal. cambiare, cambiare = мењати, трампити) упутнилу (меницу) која би гласила на извесну суму новаца који важи у Лиону, и уместо готовог новца понео би је са собом. Таквим писменим упутницама и централе су издавале налоге својим филијалама да доносиоцима упутница исплате извесне суме у новцу њиховог места.

Кроз најнесигурније пределе преношene су на тај начин, из једног места у друго, велике суме новаца; тако је вршена и размена домаћег новца за страни. Сада нападачи — пљачкаши нису више могли одузимати трговцима готов новац, јер га они са собом нису ни носили; упутницу и њену улогу отмичири нису ни познавали, нити су се њоме могли користити.

Тако је и употреба упутница корисно послужила живљем развоју трговачког промета између разних градова и разних држава.

Најглавнији трговачки послови свршавани су у средњем веку на вашарима (сајмовима); ови су одржавани у већим центрима и у богатијим крајевима. Трајали су недељама, па и месецима; из разних крајева и држава долазили су трговци ради продаје или куповине робе. Ту су се мењачи много бавили меничним пословима; они су исплаћивали менице које су на њих вукли кампсори других места. Тако исто, они су трговцима, за новац који су добили за продату робу, издавали менице, а ови су их са вашара носили у своја места пребивања и ту их опет наплаћивали од кампсора на које су вучене. То су тако зване вашарске менице које су издаване дакле још у средњем веку, а чија употреба постоји понегде и данас.

Одмах после свога постанка, меница је постала и међународни кредитни папир и све је више и више употребљавана у међународним трговачким пословима. Она је од огромног значаја за међународне трговачке односе, служи као подесно средство плаћања између лица која стапају у разним државама, па чак и у најудаљенијим крајевима света.

(Менични закон Краљевине Југославије донет је новембра 1928 год., а добио је обавезну снагу децембра 1929 год.)

б) Улога и значај менице у трговачком промету

Меница је од врло велике важности како за домаћу тако и за спољњу или међународну трговину. Она служи: 1) као средство кредита, 2) као средство плаћања (сурогат новца) и 3) као роба.

1) Меница као средство кредита

Пошто је меница једна од најсигурунијих кредитних исправа, која се може лако на другога преносити (индосирати), која се може пре рока претворити у новац (уновчити, дисконтовати), она може зато згодно да послужи као подлога за добијену робу на почек (на вересију). Помоћу менице долази се дакле до кредита.

Да није кредита, трговина би била мала, слаба, неразвијена. Гросиста махом нема толико готовог новца да свуколику робу коју промеће, одмах плати произвођачу — фабриканту; он је узима на кредит — узима је на меницу. Гросиста опет даје даље малопродајцу робу на кредит — на меници. Фабрикант који је од осигураног гросисте добио меницу за робу дату на почек (кредит), преноси је пре њезинога рока на банку, долази до новца који даље улаже у израду предмета. Менице које је великопродајац (гросиста) добио од осигураних муштерија — трговаца малопродајаца, исто тако преноси (индосује) на банке у своме месту становља и долази до новца којим фабриканту отплаћује своје дуговање, односно откупљује своју меницу. Малопродајац продаје даље робу потрошачима, нешто

за готово, а нешто на вересију. Тако сеiju и везују прстенови у непрекидан ланац који прати и користи трговини, а у коме главну улогу игра, као што је то већ казано, кредитна исправа — меница.

Дисконтиваши или *есконтиваши* меницу значи куповати је пре њезиног рока. Банка која узима меницу пре рока (која меницу дисконтује) мора за наплату да чека до њезиног рока и због тога одбија интерес за време од дана дисконтивања па до рока менице. Тај одбитак интереса зове се *есконти* или *дисконти*; он се изналази простим интересним рачуном од 100. Стопа по којој се обрачунава тај интерес (одбитак) зове се *дисконтином* или *есконтином стойом*.

2) Меница као средство плаћања

Меницом се врши плаћање, меница замењује новац; њоме се замењује пренос металног новца из једног места у друго.

У свакој држави законски прописи о меници јемче меничном повериоцу да ће меницу наплатити сигурно и брзо. Меница коју је потписала каква познатија трговачка фирма прима се у трговачком саобраћају као готов новац, те се она стога често назива и трговачки новац.

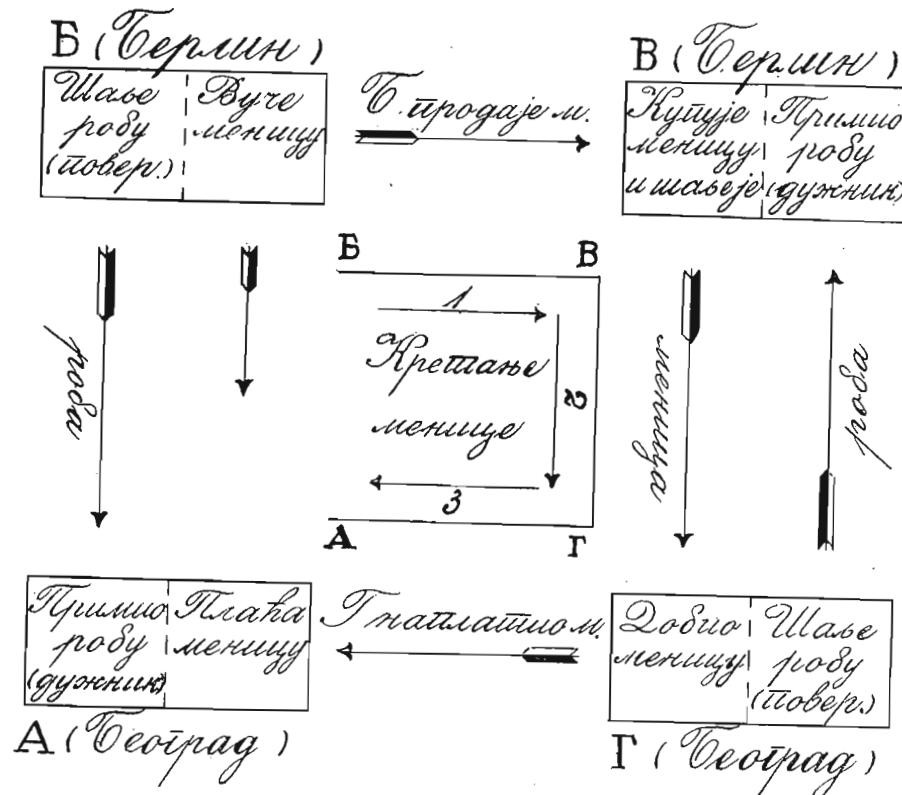
Метални, а нарочито папирни новац, ограничава се врло често само на унутрашњи промет једне државе. Меници пак не сметају ни државне границе ни географске препреке. Она се може лако преносити на друго лице, тако да до рока исплате прође многе земље и градове.

Иако су се данас саобраћајне прилике у многоме измениле, ипак меница и данас још, поред толиких других трговачких папира, врши врло често огромну услугу како домаћем — унутрашњем, тако и спољњем саобраћају, баш тиме што замењује стварни пренос металног новца из једног места у друго.

Пример. Неки трговац *A* из Београда купио је за 200 000,— дин. извесну машинерију од трговца *B* из Берлина; други опет трговац *B* из Берлина купио је за 200 000.— динар дрво — узрађу од неког трговца *C* из Београда. Да би измирили узајамна дуговања и наплатили узајамна потраживања, послужиће се меницом овако: трговац *B* из Берлина вући ће меницу од 200 000,— дин. (трату) на трговца *A* из Београда и продаће је на берзи на пр. трговцу *B* из Берлина (пренеће је на њега, индосоваће је) коме је она потребна да трговцу *C* из Београда измири своје дуговање за узету грађу. Трговац *B*, који је у Берлину купио поменуту меницу од 200 000,— динара, послаће је у Београд трговцу *C* (на кога је сад он пренео даље поменуту меницу), а овај ће је о року поднети за наплату трговцу *A* из Београда који је на њој означен као *шрасаш*. Трговац *B* из Берлина, продајом трате наплатио је своје потраживање од 200 000,— дин., а трговац *C* наплатом менице дошао је опет до свога потраживања.

Трговац *A* из Београда измирио је тако своје дуговање за узету робу, а трговац *B* из Берлина измирио је опет своје дуговање у Београду. Тако су једном меницом измириена оба потраживања, односно оба дуговања, а избегнуто је скупо и незгодно слање готовог новца.

Графички би се то могло представити овако: (скраћеница *повор.* значи поверилац; *м.* значи меница).

3) Меница је роба

Меница се продаје и купује као свака друга роба. У горњем примеру показано је како трговац *B* у Берлину продаје меницу, која гласи на динаре, трговцу *B*; овај је купује по извесној цени и плаћа је немачким маркама.

Кад су два трговачка места у редовном, сталном саобранају, онда се у сваком од њих свршавају многобројни и разноврсни трговински послови; трговци једнога места или потраживачи једнога места или пак овима дугују. Ова узајамна потраживања и дуговања међу трговцима проистичу

поглавито од извоза домаћих производа и од увоза страних производа и она се измирују обично најлакше меницама (као што је показано већ у горњем примеру).

Меница која гласи на страну валуту и која треба да се исплати у иностранству, зове се *страна меница* или *девиза*; тако је за Београд девиза: меница која гласи на марке, лире, пенге итд. Меница која гласи на домаћу валуту и исплаћује се на домаћим тржиштима зове се *домаћа меница* или *римеса*; тако је на пр. за Београд римеса: меница која гласи за динаре; за Берлин: меница која гласи на марке итд.

Трговина девизама — страним меницима — од великог је злачја за међународну трговину. Стране менице имају на берзи своју цену; то је *девизни курс, менични течај, курс, течај, кошта*.

в) Менични састојци — битни састојци

Менични закон одређује које састојке мора имати свака меница, па да она важи; казује дакле који су главни, битни састојци менице.

1) Трасирана меница (вучена меница, трата)

По Меничном закону (§ 1) вучена меница мора имати ове састојке (како се ређају у меници):

- 1) означење дана и места издавања менице;
- 2) означење доспелости;
- 3) означење меница да је написано у самом слогу исправе и на језику на коме је она састављена;
- 4) име онога коме, или по чијој наредби, треба платити (ремитентово име);
- 5) безусловни упут да се плати одређена свата новца;
- 6) име онога који треба да плати меницу (трасат);
- 7) место где треба платити;
- 8) потпис онога који је издао меницу (трасант).

Пример. Јован Симић из Загреба вуче 30 новембра 1938 меницу од 5000,— дин. на Боривоја Динића из Београда и издаје му налог да је за два месеца, од дана издавања, плати у Београду Костију Костићу, трговцу. У овој меници Јован Симић је издавалац (трасант), Боривоје Динић је трасат, а Коста Костић ремитент. Ова вучена меница, само са *битним* (законским) састојцима, гласила би овако:

Загреб, 30 новембра 1938 год.¹⁾

Два месеца од данас²⁾ платите за ову меницу³⁾ Костију Костићу⁴⁾

Пет хиљада динара⁵⁾

Господ. Боривоју Динићу⁶⁾

Плаћање у Београду⁷⁾

Јован Симић⁸⁾

1) *Означење дана и месета издања менице.* Само географско место може се означити као место издавања менице. Место, дан, месец и година издања менице ставља се при врху менице и с леве стране.

2) *Означење доспелости.* На меници се мора ставити рок када ће се она платити. Ако на вученој меници није означен рок, таква се меница сматра као меница која треба да се исплати по виђењу (чим се поднесе — презентира — за исплату).

Према начину како је стављен рок на меници, менице делимо на:

а) *дневне менице*, код којих је рок плаћања утврђен неким одређеним даном, на пр. „платите за ову меницу 1 децембра 1938 године...“; или, кад је на њој стављено: *почећком, средином или крајем* месеца (лат. primo, medio, ultimo), или о неком сталном празнику, на пр.: „платите на Видовдан“ (то су тако зване празничне менице).

б) *дато (датумске) менице*, код којих је рок плаћања утврђен на неодређено време после дана издавања. Оне гласе на пр. „за три месеца од данас платите за ову меницу...“ итд. (дан када доспева меница рачуна се од идућег дана по издавању, дакле дан издавања не рачуна се).

в) *менице по виђењу*; код ових меница доспелост се рачуна од дана када је меница примљена (акцептована); на пр. „за два месеца по виђењу платите за ову меницу...“ Ово су тако зване *рочне менице по виђењу* (менице на одређено време по виђењу); да би им се од дана пријема могао одредити рок плаћања, оне се морају поднети (презентирати) на пријем (акцепт).

Ако менипа гласи: „платите по виђењу за ову меницу“, онда је то тако звана меница *одмах по виђењу* и она се мора исплатити како се презентује (поднесе на исплату).

3) *Означење да је меница.* Кад се једно лице потпише на меници, оно се, као менични дужник, пуноважно обавезује. Менична обавеза врло је строга, зато је потребно да се меница може лако и брзо распознати од других кредитних исправа, и зато се означење да је меница и мора унети у сам менични слог, и то на језику на коме је она састављена.

4) *Име ремитента*, тј. име онога лица или фирме по чијој наредби треба платити меницу; на пр. „платите за ову прву меницу Кости Костићу“. Поред ремитентовог имениа није потребно стављати његово занимање и место становаша (домицил). Уобичајено је још да се испред имениа стављају речи „по наредби“, иако то закон не тражи („платите за ову прву меницу по наредби Косте Костића“).

5) *Назначење меничне своте.* Меница је кредитна исправа која гласи само на новац; она не може да гласи на извесну количину робе или хартија од вредности или на што друго, до једино на одређену своту новада.

Закон не налаже како треба писати меничну своту, да ли бројевима или словима, значи, пуноважно је и једно и друго. Уобичајено је пак да се менична свота пише бројевима и словима, и то тако да се бројеви исписују при врху, с десне стране, изван меничног слога, а словима у самом меничном тексту.

6) *Трасатово име.* Трасат је оно лице на које се вуче меница, лице које о року треба меници да исплати. Трасатова адреса, име и презиме (или фирма) пише се испод меничног текста и с леве стране. Ради сигурности може се означити и трасатово занимање, као и место његовог сталног пребивалишта, ма да то Менични закон изриком не захтева.

Трасатова адреса пише се као и адреса на писму (на пр. Господину Боривоју Динићу, трговцу у Београду).

Приликом издања менице трасат није менично обавезан. Да би онај који има у рукама меницу знао да ће је трасат заиста о року исплатити, потребна му је његова писмена изјава о томе. Зато је пре рока ради *пријема* ремитент и подноси трасату, тј. тражи да он писмено изјави, на самој меници, да ће је о року исплатити (тражи од трасата да меницу *прими*, да меницу *акцептује*). Ово *подношење на пријем* (*презентација* менице ради пријема) може да изврши сопственик менице, дакле сваки онај у чијим се рукама налази она, а не само ремитент.

Лице које меницу подноси на пријем зове се *презентант*, а лице коме се меница подноси на пријем зове се *презентат*.

Пријем (акцепт) ставља се на првој страни менице, и то или испод трасатове адресе, или преко меничног текста. Да је мениција примио, да ће је дакле о року исплатити, довољно је да трасат стави свој потпис. Испод овог потписа може ставити реч *примљена*, *примам*, *признајем* или томе слично.

Ако трасат одбије пријем менице, ремитент може тражити од надлежне власти нарочиту исправу у којој се утврђује да трасат није хтео да прими меницу. Тражење те исправе назива се: *протес* због *нейријема менице*. На основи овог протеста, ремитент може тражити од трасанта да му обезбеди исплату менице.

О року меница се подноси трасату на исплату, па била она акцептована или не. Ако трасат неће да исплати меницу, онда ремитент тражи да то утврди надлежна власт: то је *протес* због *нейсилаше*. На основи овог протеста, ремитент може тражити од трасанта да му исплати меничну суму и да му накнади штету.

7) *Месец плаћања* (место где ће се платити меница)

Менични поверилац не може очекивати да му дужник лично дође и дуг плати, јер ће се често десити да баш трасат, као дужник, и не зна у чијим се рукама налази меница по којој он дугује. Зато на меници мора бити означено место где ће се меница о року исплатити. Иако Менични закон то не тражи,

поред географског места, може се означити улица и број куће, нарочито ако је реч о неком великом граду.

Како то да дужник (трасат) који је меницу акцептовао не зна у чијим је рукама она?

Као што се друге тражбине могу преносити, исто тако и сва права по меници могу се преносити на друга лица.

Овај пренос назива се менично-правни или својински пренос. Пренос (*индосаменай*, од лат. *indorso*, тал. *indosso*, што значи на полеђини; *жиро*, од лат. *gūrus*, тал. *gīgo*, значи: круг) пише се на полеђини менице. Онај који преноси (индосује, жирира) менипу на другога, зове се *индосани*, преноситељ, преносилац, *жирашар*, а онај на кога се меница преноси: *индосашар* или *жирашар*.

Сваки индосатар може опет даље преносити меницу на другога; ти се преноси могу толико поређати да полеђина менице буде потпуно исписана. Тада се меница продужује, наставља на тај начин што се на крају менице прилепљује чист комад хартије исте дужине и ширине као што је меница, па се даљи преноси исписују на том наставку (наставак, алонж од франц. *allonge* = продужетак).

Пример. Ремитент Марко Ристић из Београда преноси меницу 15 јануара 1939 године на Јована Поповића. Овај пренос гласиће:

За мене плашиће ћо наредби госп. Јована Поповића.
Вредност ће имљена.

Београд, 15 јануара 1939 год.

Марко Ристић

Овај пренос исписан је потпуно; то је тако звани *шуни* (потпуни) пренос.

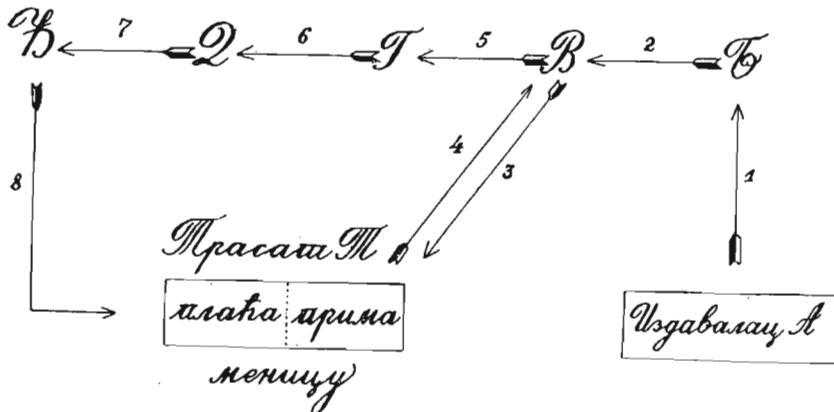
Меница се препоси и пренос важи ако се ремитент или индосант просто потпише на полеђини менице не пишући пре тога никакву изјаву или текст, остављајући индосатару на вољу да он сам попуни, ако хоће, текст преноса; то је *бланко* пренос (бјанко, од тал. *bianco* = бело, чисто).

Пошто преносом меница мења власника и пошто се ти преноси, до рока менице, могу понављати толико пута да и сама полеђина менице за то није довољна, лако је увидети да трасат (дужник) није у могућности да прати кретање менице и да зна у чијим се рукама налази, па стога и чека да му сопственик менице поднесе меницу на исплату (презентира је на исплату).

Да би дакле сопственик менице лако нашао трасата те наплатио меницу, потребно је да се на меници стави тачна и потпуна трасатова адреса.

Понекад ће се меница платити у неком другом месту, а не у оном у коме трасат стално борави; тада се поред места у коме трасат живи означава још и то друго место у коме ће се платити меница. То место зове се *домицил менице*, а вучена меница назива се *домицилирана меница* (трака).

Да бисмо графички претставили кретање једне менице која индосаментима иде из руке у руку, претпоставићемо да је издавалац (трасант) менице Александар Јовић (А), дужник (трасат) нека је Тодор Митровић (Т), први индосатар Боривоје Илић (Б), који затим преноси меницу на Владету Поповића (В), који меницу подноси на пријем (акцепт) дужнику Тодору Митровићу, па је затим акцептовану даље преноси на Градимира Петровића (Г), овај на Димитрија Марића (Д), а Марић на Ђорђа Петровића (Ђ), који је о року подноси акцептанту и наплаћује. Поменуто кретање менице могло би се претставити овако:

Трасат Т исплатио је последњем меничном власнику Ђ. Петровићу меничну суму (каже се акцептант је *хонорисао* меницу, лат. *honorare* = хонорисати, платити, новчано наградити).

8) *Издаваочев* (трасантов) *попшиц*. Закон захтева да се трасант својеручно потпише. На коме ће баш месту ставити свој потпис, Менични закон не каже, али аналого потписивању других уговора, тај потпис треба да буде на лицу same менице, испод меничног текста и с десне стране.

Ако је трасант неписмен или не може да пише, он ће место потписа ставити на меници свој печат, мухур или рукоznак, који на самој меници мора да овери надлежни суд или јавни бележник.

Трасант не мора сам својом руком да испише менични текст, то може и неко друго лице да уради, али он мора својеручно да се потпише.

Трасант одговара да ће меница бити акцептована и исплаћена; он јемчи да ће трасат исплатити меницу, а ако овај то не учини, он ће морати сам да је исплати. Све док меница не буде акцептована или индосована, трасант је једини менични обавезник.

2) Сопствена меница

Као што је већ напред казано, сопственом меницом трасант се сам обавезује да ће о року исплатити меницу, изјављујући то у самој меници речју *плаћићу*. Дакле код ове менице трасант и трасат једно је исто лице.

По нашем меничном закону сопствена меница мора да садржи ове битне састојке (по реду како се пишу):

- 1) означење дана и места где је сопствена меница издата;
- 2) означење доспелости;
- 3) означење да је меница (речју меница), написано у самом слогу исправе и на језику на коме је она састављена;
- 4) име онога коме или по чијој наредби треба платити (ремитентово име);
- 5) безусловно обећање да ће одређена свота новаца бити плаћена;
- 6) место где треба платити;
- 7) потпис онога који меницу издаје (издаваочев потпис).

Дакле, менични закон предвиђа за сопствену меницу седам главних састојака, али сматра да сопствена меница важи и онда кад на њој није обележено ни место издавања ни место плаћања, дакле кад носи само *шест битних састојака*, и то:

- 1) означење датума издања, 2) означење да је меница (тако звана менична клаузула), 3) ремитентово име, 4) меничну своту, 5) издаваочево име.

Код сопствене менице место плаћања рачуна се као споредни састојак, јер се сматра, ако на меници баш није обележено место плаћања, да ће се она платити у месту издања. Таква сопствена меница има шест битних састојака.

Пример. Јован Симић из Загреба вуче 4 децембра 1938 год. сопствену меницу од 5000,— дин. и обавезује се њоме да ће је за два месеца, од дана издања, платити Марину Светелу, трговцу из Загреба. Ова сопствена меница, само са битним састојцима, гласила би:

Загреб, 4 децембра 1938 год.¹⁾

За два месеца²⁾ од данас платићу за ову сопствену меницу³⁾ Марину Светелу⁴⁾

Динара *шест хиљада*⁵⁾

Јован Симић⁶⁾

г) Споредни менични састојци

Поред састојака које меница мора да има па да она важи, пракса је усвојила извесне састојке који се уносе у меницу, али које менични закон не тражи; то су споредни менични састојци или менични уметци. Споредних меничних састојака има више, али овде ћемо изнети само неке од оних који се најчешће јављају.

1) *Означење меничне суме изнад меничног текста*. Менични закон тражи да менична свота буде назначена у самом меничном тексту; међутим пракса је уобичајила да се менична свота исписује и бројевима, и то изнад меничног текста с десне стране.

2) *Напомена „са извештајем“ или „без извештаја“*. Налог плаћања завршава се обично речима: „без извештаја“ или „са извештајем“. Овим се додатком хоће да обрати пажња трасату да ли треба или не треба да сачека трасантов извештај (писмо) пре него што прими или плати меницу (ово је тако звано *авизно писмо* или *авиза*). Ако меница садржи напомену „са извештајем“, значи да трасат треба да сачека трасантов извештај којим ће га овај обавестити за чији је рачун вукао на њу меницу, под којим условима, са каквим покрићем.

Ако је у меници напомена „без извештаја“, или је уопште нема, онда значи да трасат не треба да чека трасантово нарочито писмо, обавештење, већ треба меницу одмах да прими и исплати (да хонорише меницу).

Додатком „са извештајем“ хоће да се спречи подношење фалсификованих меница на пријем и исплату; дакле тиме се трасат чува од могуће штете.

3) *Адреса по потреби*. У случају да трасат неће да прими меницу или је не може примити, трасант или било који индосант, да би обезбедио пријем и исплату менице, ставља испод меничног текста (обично испод трасатове адресе) напомену: „у случају потребе код Н. Н.“ (са Н. Н. обележено је име пословног пријатеља који ће у случају потребе примити и исплатити меницу).

Дакле, ако трасат неће да прими, односно да исплати меницу, ималац менице обраћа се „адресату по потреби“. Кад овај прими меницу, назива се *пријемник за час* (хонорант), а лице које је ставило адресу зове се *хонорант*.

д) Менични бланкет и меничне таксе

Менице се издају само на хартији, на тако званом меничном бланкету (на таксираном бланкету), које штампа Управа монопола и продаје их као монополски артикал; бланкети се купују код овлашћених продаваца.

Менични закон уопште вишта не говори о материјалу на коме треба писати меницу, то значи да би меница вредела и да је писана на перга-

менту, на кожи или другом чему, само ако садржи састојке које, по Закону, меница мора да има.

У случају да се у месту издања не може добити одговарајући бланкет, меница се може издати и на бланкету који одговара мањој вредности, али тако да се потребна такса додели у таксеним маркама које надлежна власт треба да поништи. Ако се у једном месту не може уопште наћи никакав менични бланкет, меница се може писати и на обичној хартији, само на њој мора бити стављена одговарајућа такса у таксеним маркама које морају бити прописно попиштene. Ако издата меница нема потребне таксе, издавалац и прималац менице морају, на име казне, солидарно да плате, поред прописане таксе, још двадесет пута већу таксу.

Према Закону о таксама, за менице се употребљавају следећи таксирани бланкети:

За менице до 300,— дин.	бланкет од 1,— дин.
" " преко 300,— " до 600,— дин.	" " 1,50 "
" " 600,— " 1200,— " " 2,— "	" " 4,— "
" " 1200,— " 2000,— " " 6,50 "	" " 10,— "
" " 2000,— " 3200,— " " 13,50 "	" " 13,50 "
" " 3200,— " 5000,— " " " " итд.	" " " " " " " итд.

ћ) Менична цена — курс

Стране менице — девизе имају на берзи своју цену, курс, течај (девизни курс или менични течај).

За одређивање цене девизи као основица служи стопа ковања (паритет), тј. однос који постоји између валуте оне земље у којој се девиза продаје и оне у којој ће се исплатити. Тако на пр. раније смо поредили стопу ковања динара (из једног килограма чистога злата кује се 37735,85 зл. динара) и стопу ковања немачке марке (2790 зл. марака кује се из једног килограма чистога злата) и нашли смо да у једној зл. марци мора бити чистога злата колико у $13,52\frac{1}{2}$ златних динара. То је дакле сада менични паритет за менице на марке (које се исплаћују по виђењу), и цена — курс — за марке треба да буде $13,52\frac{1}{2}$ дин. па да одговара односу који постоји између нашег и немачког златног новца.

Али курс девизе зависи и од других чинилаца; тако на пр. курс зависи и од односа који постоји између тражње и понуде (тј. зависи од конјуктуре — од лат. conjunctura = околност, прилика), а тражња и понуда зависи опет од међусобног потраживања и дуговања двају места.

Цена меница зависи и од места плаћања као и од камате која је у њему уобичајена. Сва тржишта не дисконтују истом стопом, тј. на свима тржиштима није новац подједнако скуп, и

то утиче на цену менице. Где је дисконтна стопа већа, ту је и новац скупљи, и обрнуто. Кад купујемо меницу, морамо водити рачуна о дисконтној стопи онога тржишта на којем ће се исплатити меница.

Кад се казује цена страној меници, обично се означује на који се рок односи, и поред тога ставља се и есконтна стопа нотованог тржишта. На пр. (за 25 фебр. 1937) кад се каже Београд нотује Париз (каже се и: Париз у Београду) 204, — по виђењу (франц. à vue), 4%, значи: 100 француских франака у меници која ће се исплатити у Паризу по виђењу, стају у Београду 204, — дин. у готову; стопа 4% јесте стопа којом Париз есконтује.

Цена страним меницима (девизама) казује се обично на два начина:

а) *непосредно* (правце, директно, у домаћој — берзанској валути);

б) *посредно* (индијектно, у страној — меничној валути).

1. *Непосредно нотовање* (нотовање у домаћој валути). Кад се ценом казује колико се јединица *у домаћој валути* и *у готову* плаћа 100 (или једна) јединица *стране валуте у меници*, онда је такво нотовање *непосредно* или нотовање у домаћој валути. Овде је дакле број јединица у страној валути и у меници сталан, а број домаћих јединица у готову променљив.

Тако на пр. Београд уопште нотује све девизе, а тако и многе иностране берзе нотују девизе, као: Беч, Берлин, Париз, Цирих, Милано, Брисел итд.

2. *Посредно нотовање* (нотовање у меничној валути). Кад се ценом казује колико се јединица *стране валуте у меници* добива за једну *сталину јединицу домаће валуте у готову*, онда је то нотовање *посредно*, или нотовање *у меничној валути*. Овде је број јединица домаће валуте у готову сталан, а број јединица стране валуте у меници променљив.

Посредно нотује девизе Лондонска берза; кад се каже: Лондон нотује Париз 105,13 (24 фебр. 1937), значи: за једну фунту стерлинга у готову, може се добити у Лондону меница на Париз која гласи на 105,13 фр. франака. Овде је број франака променљив, а једна фунта стерлинга, којом се купује којом се плаћа у готову, стална.

Београдска берза (као и Загребачка и друге наше берзе) нотује све девизе *по виђењу* (a vista) и непосредно, тј. казује шта стају 100 јединица стране валуте у меници која ће се платити по виђењу, а само изузетак чини курс за енглеске фунте стерлинга за које казује колико динара стаје једна фунта стерлинга у меници која ће се платити по виђењу.

До 1 октобра 1909 год. Београд је посредно нотовао аустријске форинте (валута бив. царевине Аустрије; форинта се дели у 100 крајцара), тј. берза је бележила колико се форината у меници добива за 12 динара у готову. Овде је број динара у готову и у сребру био сталан (12 дин.

остало од рачунања на дукате), а број форината у меници мењао се. Што је курс био виши, или што је број форината који се добивао за 12 дин. био већи, то су форинте биле јевтиније, и обрнуто. Тако је тада цена за форинте, на пр. 5,20, значила да се за 12 дин. у готову добива пет форината и 20 крајпара у меници.

е) Арбитражни посао

Кад се тражи пут и начин како ће се најбоље измиристи дуг у иностранству или како ће се најповољније наплатити потраживање, онда је то *арбитражни посао* (избор; лат. arbitrium = опредељење, решење). Арбитражом меница изналази се којом ће се меницом најповољније измиристи дуг или наплатити потраживање у иностранству; то је *арбитражска меница* (арбитража девиза) ради измиривања дуга или најлашће *по-артигаживања*.

Ако се арбитражом изналази где се најјевтиније може купити извесна меница (девиза) и где се затим најповољније може продати па да се из разлике у ценама извуче добит, онда је то *арбитражка разлика* (диференц арбитража).

Ако се при арбитражи узме за посредника какво *шреће посреднице* чији су менични курсеви повољни за једну операцију, онда је то *посредна арбитражка*, за разлику од *нейосредне арбитраже* при којој се обрачун врши правце између два тржишта.

Примери. Ако би банкар (арбитражер, лице које арбитрира) у Београду истраживао да ли би било повољно (да ли би имао добити), кад би на пр. немачке марке куповао у Бечу па их продавао у Београду, онда би то била *нейосредна арбитражка*.

Кад би пак арбитражер у Београду ценио да ли би повољно било кад би пословном пријатељу у Бечу издао налог да купи на пр. немачке марке, па да их пошаље у Букурешт за продају, онда би то био предмет *посредне арбитраже*.

У оба горња примера ишло се за тим да се искористи разлика у ценама (курсевима); оба су примера дакле предмет *арбитраже разлике*.

3) Трговачке упутнице (асигнација), акредитив и облигације

Упутница (асигнација, мандат, бон) је налог који издавалац (асигнант, мандант) упућује на другога (асигнату, мандату). Њоме издавалац налаже мандату да неком трећем (ремитенту, асигнатору, мандатору) ређе њему самом, плати извесну суму новаца или изда известан број хартија од вредности или друге предмете од вредности. Ремитент (или овлашћени) мора ићи мандату да прими новац или друго.

Упутница код које је мандат (дакле онај на кога се вуче упутница) трговац и која гласи по ремитентовој наредби, јесте

трговачка упутница. Упутница по ремитентовој наредби може се индосаментом преносити на другога.

Што се облика тиче (па и индосамента и акцепта), трговачке упутнице подударају се готово са вученим меницима, само што је у њима речју „упутница“ замењена реч „меница“.

Пример за упутницу. (Душан Томић, Београд, издаје налог Исаку Мевораху, Ниш, да Ђорђу Ђорђевићу исплати пет хиљада дин.

Београд, 14. децембра 1938 год

Дин. 5000,—

Четрнаест дана од данас платите за ову упутницу по наредби госп. Ђорђа Ђорђевића суму од

Пет хиљада динара

Вредност у рачуну, и ставите исту у рачун без извештава.

Господину Исаку Мевораху
из Ниша

Душан Томић

Акредитив (лат. accreditivum = пуномоћије; немач. Kreditbrief, франц. Lettre de crédit, енгл. Letter of credit) је отворено писмо (кредитно писмо) којим једно лице налаже банци да из његовог потраживања, или одобреног кредита, исплати извесну суму, одједном или у ратама, неком трећем лицу (акредитованом или повлашћеном). Истога дана када се акредитованом издаје акредитив, извештава се о томе и банка на коју је упућен поменути налог (код које је акредитованом отворен кредит). Да се не би десила злоупотреба, овој авизи прилаже се потпис акредитованог.

Акредитив гласи на пример: „Господ. Симу Илића акредитујемо код Вас до износа пет хиљада динара; на његов захтев изволите исплатити ову суму уз дуплу признаницу. У нашем авизном писму од данас приложен је потпис акредитованог, итд.

Циркуларни акредитив. Ако се хоће новац да подиже у различним местима, акредитовани добија писмо које се упућује на банке у поменутим местима; то је тако звано *циркуларно кредитни писмо*. Њиме се позивају банке да до једне висине утврђене суме врше исплате овлашћеном лицу. Адреса овог писма садржи имена свих оних банака код којих се акредитованом отвара кредит. Банка која је издала акредитив, шаље о томе свакој банци напосе писмени извештав и прилаже оригинални потпис акредитованог. На полеђини кредитног писма свака банка бележи колико је исплатила; банка која је исплатила последњи остатак, задржава акредитив и враћа га издаваоцу.

Облигација. Док је упутница слична трати, трговачка облигација слична је сопственој меници. Лице које облигацију

издаје обавезује се њоме да ће вратити добивени новац или друго што добивено на позајмицу. Ако је облигација издана по наредби, и она се може на другога пренети — индосарати.

Овакву облигацију треба опет разликовати од облигације која представља на пример део државног, бановинског или општинског зајма (дуга; о тој хартији од вредности биће допније више гсвора).

Облигација којој као јемство служи још и непокретно имање гласи на пр.:

ОБЛИГАЦИЈА

на *педесет хиљада динара* које у готову узех на зајам од господ. Косте Костића, пензионера из Београда, са интересом 8 од сто годишње, који ћу плаћати месечно.

Зајам ћу вратити по отказу на два месеца.

За сигурност овога дуга и интереса, одобравам интабулацију на моје имање у књ. XX стр. 150 интабулационог протокола.

Ово је трећа обавеза, јер по двема ранијим дугујем овоме повериоцу 6000,- динара.

14. децембра 1938. год.
У Београду

Дужник и платач,
Милан Петровић, с. р.
трговац из Београда

Интабулација (од лат. intabulatio = уписивање; tabula = таблица, плоча, рачунска књига) је стављање прибелешке на имање ради обезбеђења потраживања. — Скраћеница с. р. значи својеручно.

4) Чек

(немач. Scheck, франц. chèque, шек)

a) Уочишиће

Чек је платежно средство, једна нарочита врста трговачких упутница које се исплаћују по виђењу. Њоме располажемо готовином коју смо депоновали код банке и банкара (ређе кредитом). Дакле лице које хоће да се служи чековима (да издаје чекове) мора претходно да положи (да депонује) извесну суму новаца код банке или банкара; па основу овако створеног потраживања депонент повлачи чекове. Сума на коју би гласио један чек не може ни у ком случају бити већа од депоноване суме.

Издавалац чека располаже дакле својим новцем, па стога се чек, по правилу, и не подноси на пријем (на акцепт).

Пређе се употребљавао само у Енглеској; сада се употребљава у многим државама. Реч „чек“ постала је од француске речи „eschac“ или „eschec“, која је некада, са игром

шаха, пренета из Персије; ова реч значи „краљ“, у преносном смислу значи шаховска табла, сто који је имао облик шаховске табле на којем се плаћало (благајна, ризница). „To check“ (чек) значи обратити неком пажњу на његове интересе, контролисати га.

(Закон о чеку Краљевине Југославије донесен је 29. новембра 1928. године, а дебио је обавезну снагу 19. децембра 1929. године.)

Чек је дакле писмена исправа која је издана у законом прописаном облику; њоме трасант издаје налог трасату да из новца који је депоновао код њега, исплати извесну суму неком трећем лицу, или да са његовог рачуна пренесе, пребаци, вирманише на рачун трећега лица (вирман од франц. viement = преношење с једне партије на другу, преношење простим књижењем, узајамно одобравање; то је тако звани жиро посао; реч жиро од лат. girum = круг, обрт, течај — преношење извесне суме с рачуна једног лица на рачун другог лица; оба ова лица морају имати отворен рачун — жиро рачун — код једне исте банке; то су жирокомитенти; клиринг од енгл. clearing = преношење са једног рачуна на други).

Обично чек гласи на доносиоца, док се менџера не може издати на доносиоца, већ само по наредби или на име; то би била једна од разлика између чека и менице. Тако исто једна од разлика између чека, као платежног средства, и новчанице била би у томе што су код чека трасант и трасат два разна лица, док је код новчанице издавалац и трасат једно исто лице.

По чл. 1 Чековног закона чек треба да садржи ове главне (битне) састојке па да буде пуноважан:

1. означење да је чек, написано у самом слогу исправе, или ако је ова издана на страном језику, израз који на томе језику одговара појму чека;

2. безусловни упут да се плати одређена свата новаца из трасантовог покрића;

3. име онога који треба да плати (трасатово име);

4. место где треба платити;

5. означење места где је чек издан и дан, месец и годину кад је издан;

6. потпис онога који је чек издао (трасантов потпис).

Чековни закон не прописује какав треба да је материјал на коме ће се писати чекови, али практика је усвојила да се чекови издају на хартији облика месичног обрасца — правоугаоног, дугуљастог облика.

У нашем чековном закону није изриком казано да у тексту мора бити баш реч чек, те се може употребити и реч: чековна исправа, чековни налог, чековно писмено итд.

Уобичајено је да се чекна свата два пута назначује, и то словима у чековном тексту, а бројевима испод текста, у левом крају чековног обрасца. Камата се у чеку не сме означити. — Ако се у чеку уместо одређене свете назначи извесна коли-

чина робе или хартија од вредности, онда тај чек (по нашем закону) не вреди. По нашем закону чек мора да гласи само на одређену суму новца.

Налог за плаћање изражава се речју: „платите“ или „исплатите“ итд. Чек се плаћа по виђењу; исправа у којој би доспелост другојачије била означена није чек.

Ако трасант не означи нарочито место плаћања, онда се као место плаћања сматра оно место које је стављено поред трасантовог имена.

Трасант се својеручно потписује на лицу чековне исправе, испод чековног теста, при дну и с десне стране.

б) Врсте чекова

Према начину издавања разликујемо три основне врсте чекова: чек *на име*, чек *што наредби* и чек *на доносиоца*.

Чек *на име* (номинативни чек, лат. *nomēn* = име) јесте чек који је издан у корист једног одређеног лица (ремитента). По нашем чековном закону овај се чек може пренети (индосирати) на другога.

Чек *што наредби* гласи по наредби известног лица и може се индосирати.

Чек *на доносиоца* плаћа се оном који га подноси на исплату; на њему пише: „платите доносиоцу“. На овом чеку није dakле стављено ремитентово име. Чек на доносиоца не може се пренети индосаментом.

Чек се исплаћује или у месту у коме је вучен (франц. *chèque sur place*) или у ком другом месту или иностранству (франц. *chèque de place à place*).

аа) Чек *плаћив у нашој земљи*

По нашем чековном закону чек се може издати само на оне фирме које су протоколисане (регистроване) код суда и које се ради сталне добити баве банкарским пословима. По овом закону (§ 2) чековни трасат може бити:

- 1) Поштанска штедионица Краљевине Југославије и Државна хипотекарна банка;
- 2) Народна банка Краљевине Југославије, Привилегована аграрна банка итд.;
- 3) банке и штедионице општина, срезова и бановина;
- 4) заводи који су по својим статутима овлашћени за преузимање туђег новца.

Лице које ступа у чекну везу са горе поменутим установама добија чекну *књижницу* (немачки *Scheckbuch*, франц. *carnet de chèques*) са извесним бројем (25, 50, 100 итд.) чековних образаца (примерака, листића — слично књизи признаница). Сваки чековни листић састоји се из два дела: лево је узани део — *талон* (исечак, немачки *Ausschnitt*, франц. *souche* — суш, лат. *juxta* = јукста) који као контрола остаје у књижици, а десно, дужи део јесте чек који се на перфорованом делу

одваја (откида) од талона (перфорован, перфориран — од лат. *perforare* = избушен рупицама).

Чекна књижица носи број комитетовог рачуна, а на талону, и чеку који му одговара, наштампан је један исти број (ако књижица има 50 листића и ако бројеви почивају на пр. од 150, онда ће први талон и његов чек носити број 151, други 152 итд. до 200 закључно).

Чек је делом отштампан образац; кад се издаје, исписује се ремитентово име, сума, време кад је издан (каже се: испунити чек, исписати чек). Исти подаци уносе се и у талон који издаваоцу остаје ради контроле. Потом се чек на перфорованом делу одваја од талона и предаје ремитенту или лицу које ће га уновчiti (наплатити).

Када исплати чек, трасат може захтевати да му се преда са потврdom на њему да је исплаћен. На полеђини самога чека доносилац пише: „примио“, или „наплатио“ и ставља свој потпис.

Иако чек гласи по виђењу, ипак Закон прописује одређени рок у коме се мора поднети на исплату.

Чек који треба наплатити у нашој земљи, треба поднети трасату на исплату (ратујући од дана издања):

1) у року од *шест дана* ако је место издања и место плаћања у нашој земљи једно исто; а ако је различито, онда у року од *шестнаест дана*.

2) у року од *двадесет дана*, ако је чек издат у другој којој европској земљи:

3) у року од *четрдесет дана*, ако је чек издат у којој земљи изван Европе, и то на обалама Средоземног Мора или на острвима на њима;

4) у року од *шездесет дана*, ако је чек издат у којој другој вакевропској земљи.

Пример. Стеван Јовановић из Београда, издаје 5. децембра 1938 год. чек од 2000 дин. на Народну банку Краљевине Југославије, у корист Милана Петровића, Београд. (Оно што је штампано обичним словима то се већ налази у чековном обрасцу; курзијом отштампано је оно што је накнадно рукописно попуњено.)

№ 1130

У Београду, *шестог децембра 1938 год.*
Датум словима

Народна банка Краљевине Југославије
у Београду

нека плати по овом чеку из мага (нашега) потраживања
по жиро рачуну господу *Милану Петровићу* или доносиоцу

Динара две хиљаде

Потпис

Динара 2000,—

Стеван Јовановић

Банка не плаћа чек на коме би биле препртане речи „или доносиоцу“.

Најомена. Пошто Стеван Јовановић, као једно лице, издаје чек, то ће реч „нашега“ препртати.

Да би се стало на пут злоупотреби, ставља се на предњој страни чека, између две паралелне линије, име банке којој се може исплатити чек; то је тако звани *прециршани чек* (чек преко чијег су текста превучене две паралелне линије), чек са *посебним прециршајем* (прециртани чек, чек „кроазе“, франц. chèque croisé или barré, енгл. crossing check).

Ако у међупростору паралелних линија није ништа назначено или ако је написана сама реч „банка“, односно какав други израз који значи то исто, или само речи „и друштво“, онда је то *ошићи прециршај* и такав се чек може исплатити ма којој банци или банкару.

Дакле чек са *посебним прециршајем* може да се исплати само одређеној банци. Забрањено је избрисати прециртај као и име означене банке.

У случају да је прециртани чек украден или изгубљен други га не може наплатити, јер је то могла да изврши само означена банка или банкар. *Посебно прециршане чекове* обично трасат не исплаћује у готову, већ их одобрава рачуну банке која је означена у међупростору паралелних линија. Износ *ошићеног прециршаног чека* трасат одобрава рачуну оне банке која је чек презентирала на исплату.

Трасант, као и сваки ималац чека, може забранити да се чек исплати у готовом новцу. То чини на тај начин што преко чековног слога ставља примедбу „само за обрачун“ или други какав сличан израз. У том случају чек се може измирити само путем обрачуна са трасатом или са лицем које има код трасата рачун (кonto). Ако не поступи по том назначењу, трасат одговара за проузроковану штету,

Неке банке дају својим комитетима двојаке чекове: беле и обојене (првене). Белим чековима власник жиро рачуна наређује исплату у готову, а првеним чековима налаже да се извесне суме са његовог рачуна пренесу на рачун пословног пријатеља. Пословни пријатељ коме се даје првени чек мора у том случају и сам да има чек-кonto код банке на коју је вучен чек. Дакле, првеним чеком издавалац налаже банци да са његовог кonta (рачуна) скине (отпише, задужи његов рачун) извесну суму и да је одобри рачуну пословног пријатеља. Дакле, првеним чековима преносе се суме са једног рачуна на други (то је дакле жиро посао).

Пример. Стеван Јовановић вуче петог децембра првени чек на Народну банку и налаже да се са његовог жиро рачуна скине 2.000,— дин. и одобри Р-ну Милана Петровића.

Бр. 649

У Београду, јећијог децембра 1938
Датум словима

Народна банка Краљевине Југославије
у Београду

нека одобри по овом чеку жиро рачуну господ. Милана
Петровића из Београда

Динара две хиљаде
на терет мога (нашега) потраживања по жиро рачуну.

Динара 2.000,—

Потпис

Стеван Јовановић

Найомена. На сваком чек-обрасцу Народне банке текст који се не мења (који је унапред отштампан) сложен је ћирилицом и латиницом; дакле све што у горњим чековима није отштампано курсивом, сложено је једном и другом азбуком, па чак и сам назив банке.

Чековима се може располагати и хартијама од вредности депонованим код банке (ову улогу чека не предвиђа наш чековни закон). То обично раде нарочите установе које служе за посредовање при трговању ефеката. Таквим чековима издавалац налаже депозитару да доносиоцу чека изда известан број хартија од вредности (на пр. акција, облигација) и да њима задужи његов рачун ефеката (његов депо). Таквим чековима може се издати и налог да поменута установа прими у нашу корист (у корист нашег рачуна ефеката) од извесног лица неки број хартија од вредности. Или, ако је и пословни пријатељ у таквој вези са истом установом, онда се могу вршити преноси (вирмани) са рачуна ефеката и рачуна готовог новца.

У Енглеској, као и у Сједињеним Америчким Државама чек служи као обично средство за исплату; чек заступа већим делом звучећи новац, те је стога у тим државама и много мање готовог новца потребно но у ма којој држави на свету. У трговини навелико, од целокупног обрта скоро 100 од сто измирује се чековима.

бб) Чек *платив у иностранству* (Чековни саобраћај са иностранством)

Што важи за једно лице, кад је реч о чеку који се исплаћује у месту, то важи за банку кад је реч о чеку који се исплаћује у иностранству.

Пошто појединци нису у могућности да депонују новац код банака које се налазе у иностранству у појединим трговачким центрима, они се, за плаћање у иностранству, користе домаћим банкама које, располажући и већим капиталом, могу имати и депонованог новца код разних банака у иностранству.

И као што појединач — депонент, у унутрашњем чековном саобраћају, добива од банке — депозитара чекну књижницу, тако исто банка — депонент добива чекну књижницу од банке-депозитара у иностранству. Домаћа банка која је тако дошла до чекне књижице иностране банке исписује, према потреби, чекове и продаје их (уступа им) онима који имају плаћања у иностранству. Лице које је купило чек шаље га у препорученом писму пословном пријатељу (повериоцу) који ће га презентирати на исплату трасату (банци на коју гласи).

Налог плаћања код чека са немачким текстом гласио би (на пр. па Credit Anstalt für Handel und Gewerbe у Бечу): zahlte gegen diesen Scheck aus meinem (unserem) Guthaben an die Ordre . . . oder Überbringer Reichs-Mark итд.

На француском гласио би такав налог (на пр. па Crédit Lyonnais у Паризу): payez contre ce chèque de mon (notre) avoir chez vous à . . . ou porteur la somme de Francs итд.

Пример. Милан Јовановић, трговац из Београда, дугује Јохану Коломану из Берлина 1000 марака; како ће Јовановић чеком измпрати свој дуг у Берлину? Чек од 1000 марака Јовановић може купити рецимо код Народне банке која има на пр. новац депонован (који има чек-контакт) код Deutsche Bank у Берлину, од које је добила чекну књижницу са чековима који гласе на Берлин. Према захтеву купца Јовановића Народна банка испуниће чек и ставиће на чеку име његовог повериоца Јохана Коломана. Јовановић ће чек од 1000 марака платити Народној банци, на пр. по курсу 1735.— дина. (за сваких 100 марака), и у препорученом писму послате га пословном пријатељу Јохану Коломану, који ће га презентирати на исплату Берлинској банци Deutsche Bank; по исплати чека, банка у Берлину задужиће чекни рачун Народне банке Краљевине Југославије.

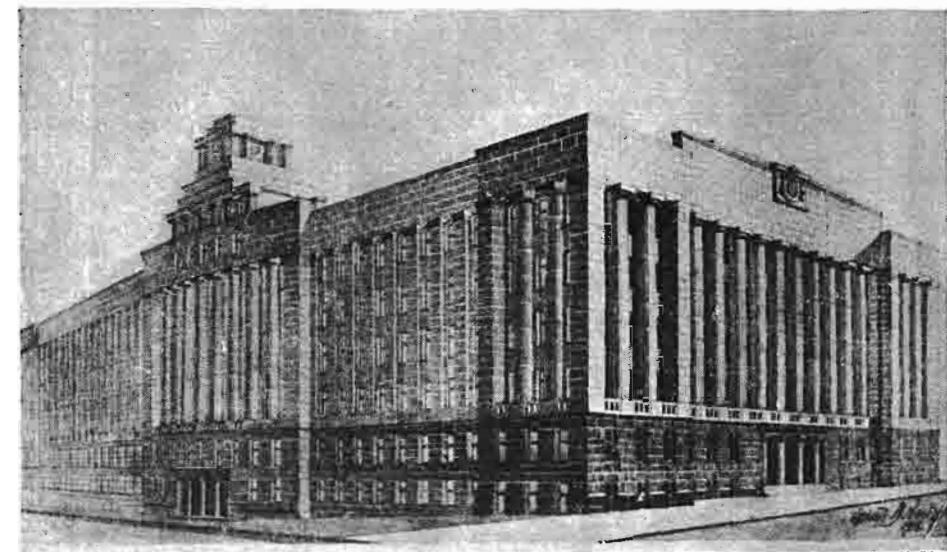
Чек који је плаћив ван земље треба да се поднесе на исклапшу у року одређеном по закону месета плаћања.

вв) Чек Поштанске штедионице

Поштанска штедионица отвара депоненту чек-контакт исто опако како то и друга банка врши.

(Поштанска штедионица Краљевине Југославије јесте самостална државна установа. Основана Законом о поштанско-штедном чековном и вирманском промету од 30 новембра 1921 године).

Пошто су услови рада са Поштанском штедионицом обично повољнији од услова код приватних бапака, и пошто за уложени новац држава гарантује, велики број лица отвара текуће рачуне (чековне рачуне) код Поштанске штедионице. Ова наслоњена на поште, прима за своје клијенте уплате и врши исплате на свакој пошти. Централа и филијале обављају плаћања по жељи: готовим новцем или преносом с једног рачуна на други (вирман, клиринг).

Поштанска штедионица у Београду

Свако физичко лице које самостално и слободно распољаже својом имовином (и правно лице јавнopravног или приватноправног карактера) може себи отворити један или више чековних рачуна код Поштанске штедионице, и то код Централе у Београду или код њених филијала у Сарајеву, Љубљани, Загребу, Скопљу, Подгорици, Сушаку, Сплиту и Дубровнику.

Чековни рачун може се отворити само на име једног физичког или правног лица или на име штампаног списка. На туђе или измишљено име не може се отворити чековни рачун.

Чековни рачун отвара се једино на основу *приспушћнице* која се предаје у пријавници Поштанске штедионице у Београду, или у пријавницима њених филијала, а у свима осталим местима приступница се предаје и потпис оверава у месним поштама.

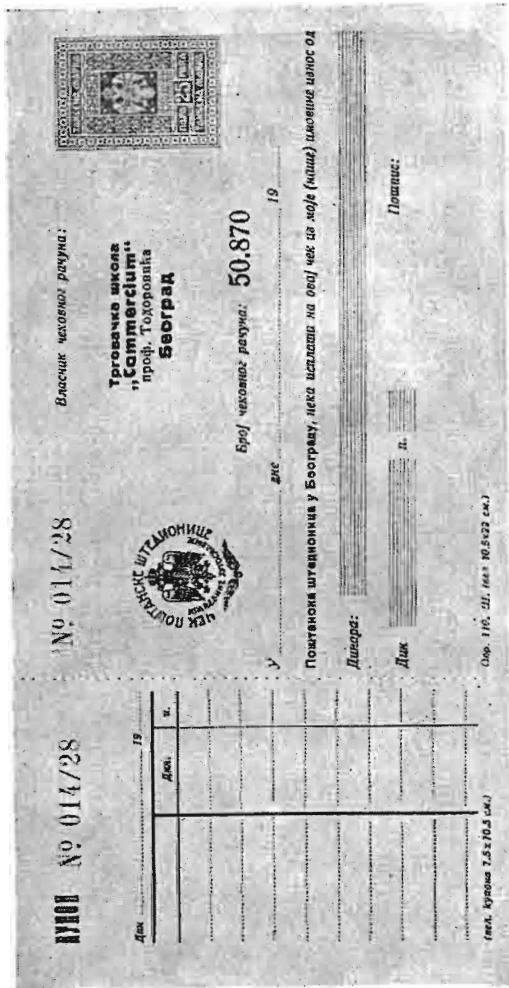
За отварање чековног рачуна приступник је дужан:

- да уреди попуну и потпише приступнику;
- да пријави потписе и
- уплати новац за основни улог и поручене обрасце.

Приликом подношења приступнице за отварање чековног рачуна треба, на прописаним обрасцима, пријавити потписе лица која су власници расподелјене имовине по дотичном чековном рачуну. Њихови потписи морају бити својеручни и мастилом написани у три једнообразна примерка.

Приликом предаје приступнице треба положити Поштанској штедионици, као основни улог, 100 динара и новац за обрасце који су потребни за пословање по чековном рачуну. Основним улогом на чековном рачуну не може се располагати; ако се улог на ком рачуну смањи испод 100 динара, Поштанска штедионица затвара тај рачун.

Чекни образац Поштанске штедионице:

Напомена. У овај чекни образац треба унети место, дан, месец и годину издања, суму динара словима и цифром, и потпис.

Чековима Поштанске штедионице располаже се имовином по чековном рачуну, исто као и са чековима код других банака. Сваки власник чековног рачуна дужан је да се служи искључиво обрасцима службеног издања Поштанске штедионице (изузев коверата).

Чек се мора јасно и читко попунити (исписати) према штампаном тексту, и то мастилом или писаћом машином, а потписати се може само мастилом. На талону — купону издавалац чини, као и код других чекова, за се прибелешку.

На чеку Поштанске штедионице отштампана је власникова адреса и број његовог чековног рачуна. Ову адресу и број штампа сама Поштанска штедионица приликом поруџбине чекова.

Чек треба поднети на исплату у законском року (о овоме року било је већ раније говора). Ипак се сви чекови могу наплатити код Поштанске штедионице у року од 6 месеци од дана издања.

Обрасци чекова морају се брижљиво чувати, јер власник рачуна сам сноси штету ако ови обрасци дођу у неовлашћене руке и буду ма на који начин злоупотребљени (фалзификовањем потписа, печата и износа, крађом испуњених чекова и томе слично).

Књижица од 50 чекова стаје 27,50 динара. У ову суму урачуната је и такса од 0,25 дин. по комаду, која је на сваком чеку утиснута у виду таксene марке.

Код Поштанске штедионице разликујемо; а) чек на доносиоца, б) чек на име, в) трајан чек и г) скупни чек.

а) Чек на доносиоца. Овај чек исплаћује се на благајни Поштанске штедионице или на благајни оне филијале где се води одговарајући чековни рачун.

Чеком на доносиоца може подизати новац или сам власник рачуна за себе лично, или га може предати на наплату коме било без индосамента. Такве чекове исплаћује благајна Поштанске штедионице и њених филијала онаме ко их поднесе на исплату не тражећи од њега никакву легитимацију. Исто тако поступа са чековима који имају бланко индосамент.

б) Чек на име. Издавалац чека може наредити да се suma означена на чеку исплати само извесном одређеном лицу или лицу које оно одреди (по његовој наредби). Ова изјава пише се на полеђини чека и потпис мора бити исти као и на предњој страни чека. Лице које је означено да чек наплати мора се легитимисати приликом подношења чека на исплату. Овакви чекови исплаћују се као и чекови на доносиоца на благајни Поштанске штедионице (односно на благајнама њених филијала).

Кад власник чековног рачуна наређује Поштанској штедионици или њеној филијали да се одређена suma новца пошаље преко поште њему или неком трећем лицу, односно да се пренесе на други чековни рачун, мора издати чек, исписати своју

наредбу на полеђини чека и потписати је исто онако као што је и чек потписао на предњој страни.

в) Трајан чек. Ако власник чековног рачуна има стално (повремено) да плаћа извесне суме новца (на пр. кирију, претплату, издржавање деце итд.) може издати само један чек који ће бити *трајан*. На полеђини таквог чека пише се на пр.: „дозначите сваког првог у месецу“, или: „дозначите на дан . . . свакога месеца“, и ставља се тачна адреса корисника. Да не би било забуне, треба видно означити на чеку, према горњој ивици: „Трајан чек“.

Власник чековног рачуна мора се бринути да трајан чек има увек довољно покрића (новаца).

г) Скујни чек. Једним чеком може се истовремено наредити више исплате или преноса; такав чек зове се *скујни чек*. На полеђини једног чека може се написати до 10 наредаба; испод последње наредбе ставља се исто онако потпис као и на предњој страни чека.

б) Добре стваре чека Поштанске штедионице

Чек Поштанске штедионице (поштански чек) има све добре стране модерног средства плаћања. Њиме се штеди време и новац, њиме се упрошљава рачуноводство, њиме је пренос и употреба готовог новца сведена на минимум. У томе и лежи велики економски значај поштанског чека.

а) Штедња у времену. Заиста је добит у времену, нарочито за трговца који води сам своје послове, кад не мора да вади новац из касе, да га преbroјавa, затим, попуњава упутницу, иде на пошту и стрпљиво и дugo чека на ред док дође до шалтера (немач. Schalter, франц. guichet = прозорче кроз које чиновник свршава послове са муштеријама) и све то преда пошти. Ако употреби обичан чек, може да измири свој дуг, а да не оставља и прекида свој посао; треба да испуни чек и да га преда или, у обичној коверти, пошаље пословном пријатељу који ће га наплатити, или ће се износ просто одобрити његовом рачуну (ако је и он чек-комитетент Поштанске штедионице).

б) Штедња у новцу. Преко поште новац може да се пошаље поштанској упутници, вредносним писмом (франц. Lettre de valeur, писмо с вредностју) или чековном уплатници Поштанске штедионице.

Од сва три начина најповољнији је и најјевтинiji је слање новца чековном уплатници, као што се види из ниже изнетог прегледа. Ако се на пр. 2000 дин. пошаље поштанској упутници, плаћа се 8 динара на име таксе (пристојбе); ако се та сума пошаље вредносним писмом, поред таксе за препоруку (скраћено пр.) плаћа се такса од 10 динара; ако се пак пошаље чековном уплатници, платило би се 2 динара. Ако се чеком издаје налог за вирманизање, онда би се за послатих

2000 динара платило 0,50 дин. на име таксе. (Ово вирманизање може да врши само сопственик чековног рачуна).

Преглед таксе:

Кад се новац шаље:	Плаћа се:		
	за 1000 дин.	за 2000 дин.	за 5000 дин.
1. поштанском упутници	6,—	8,—	12,—
2. вредносним писмом	5,— (+пр.)	10,— (+пр.)	10,— (+пр.)
3. чек. уплатници Пошт. штед.	1,50	2,—	2,50
4. чек-вирман Поштанске штед.	0,50	0,50	0,50

в) Ујроишавање рачуноводства. Чим се деси каква рачунска промена, сопственик рачуна добива о томе од Поштанске штедионице извештај; Поштанска штедионица шаље му дакле одмах, и бесплатно, извод чековног рачуна. У овом случају сасвим је излишна свака кореспонденција и рачуноводство.

г) Пренос и употреба готовог новца сведена је на минимум. Пословање поштанским чеком организовано је тако да се слободно може рећи да је идеално. Употребом поштанског чека смањена је исплата звечејим новцем. Слање новца поштанској упутници и вредносним писмом данубрно је и покаткад може бити скончано са непријатностима.

Уредност је велика трговачка врлина; употреба чека у многоме помаже да се уредност успешно развије и трајно држи.

е) Контролни бројеви

Да се не би цифре у чекној суми могле злонамерно мењати (повећавати), употребљавају се извесне предохране. Као једно од тех средстава јесу контролни бројеви. На крају чека, обично с десне стране, наштампане су цифре (контролни бројеви) од 500 до 500 000, и то у окружлим сумама, на пр. 500, 1 000, 2 000 итд. Сви бројеви који прелазе чекнују суму отсецају се и на тај начин показује се граница коју чекна сума не прелази. Како се дакле преправком иде за тим да се увећа сума, то је овим потпуно онемогућена злоупотреба.

Поменути бројеви поређани су усправно на десној ивици чека, на пр. овим редом (овде су водоравно изложени):

500 000	450 000	400 000	350 000	300 000	250 000	200 000	150 000	100 000	50 000	30 000	20 000	15 000	10 000	5 000
500 000	450 000	400 000	350 000	300 000	250 000	200 000	150 000	100 000	50 000	30 000	20 000	15 000	10 000	5 000

Ако чек гласи на пр. на 100 000, дин., све цифре преко 100 000 отсећи ће се (дакле од 150 000 до 500 000), тако да као највећи контролни број остаје 100 000 који чекна сума не прелази (такаастом линијом испод броја 150 000 обележено је докле ће се ножицама отсећи низ бројева).

Друга слична заштита од злоупотребе јесте она која се употребљава у чековном саобраћају неких поштанских штедионица. На десном крају чека наштампане су, у четири реда, цифре: 1, 2, 3, ...9. Први ред претставља хиљаде, други стотине, трећи десетице, а четврти јединице (види образац *a*). Све цифре које су веће од оних у чекној суми отсецају се из поједињих редова тако да остаје само онај број хиљада, стотина, десетица и јединица који фигурише у чекној своти. Ако чек гласи на пр. на 2465, дин., морале би се отсећи, из низа контролних бројева, ове цифре:

Хиљаде	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Стотине	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Десетице	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Јединице	1 2 3 4 5 6 7 8 9

a)

Хиљаде	1 2
Стотине	1 2 3 4
Десетице	1 2 3 4 5 6
Јединице	1 2 3 4 5

b)

- 1) У првом реду од 3 — 9;
- 2) У другом реду од 5 — 9;
- 3) У трећем реду од 7 — 9;
- 4) У четвртом реду од 6 — 9.

У првом реду, као последња цифра, остаје двојка (2), значи 2000 (2 пута по 1000); у другом реду, као последња цифра, остаје четворка (4), значи 400 (4 пута по 100) итд., све заједно чини суму 2465 на коју гласи поменути чек (види образац *b*).

Као предохрана од злоупотребе, у Енглеској се јако употребљавају чекови „кроазе“ или „баре“ (франц. chèque croisé, barré; енгл. crossing chek); то су такозвани прециркани чекови о којима је већ раније било говора. Овакав чек може да наплати само онај банкар или банка чије је име написано на самом чеку (у међупростору двеју паралелних линија).

5) Завод за обрачунавање — клирингхаус

Завод за обрачунавање (завод за пребијање, компензацију — од лат. compensatio = изравнање; clearinghouse; франц. chambre de compensation; нем. Abrechnungsstelle) то је место (установа) на коме се банкари скупљају сваког дана и у одређено време поглавито ради обрачунавања чекова.

У великим трговачким центрима у којима је чекни саобраћај велики (као на пр. у Лондону), многи лично не наплаћују примљене чекове, већ то, као и друге сличне послове (наплату меница, исплате итд.), поверају нарочитом банкарку (у Лондону то је „local banker“.)

Енглески банкар („local banker“) то је у правом смислу речи благајник својих муштерија. Он прима новац на чување (депозит), на основу овог улога врши исплате за рачуна својих комитената итд. Њиме се служи не само трговац већ сваки бољи занатлија, научник, уметник, племић, учитељ итд., једном речју сваки онај који ужива известан приход. Готов се новац чува за мање и обичне потребе, а све друго оставља се код банкара (благајника). На тај начин банкар познаје не само комитентово имовину стање већ и карактер, уредност, тачност итд. Кад ко у Лондону тражи стан, газда ће га питати за име његовог банкара, који ће га обавестити о будућем станару. Зато је и разумљиво што се комитенти труде да послове са банкарем отправљају лепо, јер ће у случају потребе, овај дати о њима повољно мишљење.

Пошто ови банкари свакодневно добивају велики број чекова које треба да наплате од различних банака, за њих би био врло тежак и готово немогућ посао да сваког дана обиђу све те банке и банкаре. Зато се сви они скупљају на једно место (у клирингхаусу) и ту наплаћују, односно обрачунавају чекове. Чекови се ови тако обрачунавају да се стварно ни пара звучећег новца не употреби, иако свакодневно кроз клирингхаус прође чекова у вредности више стотина милиона динара. Салда која при обрачуни остају измирују се опет чековима.

Да бисмо објаснили ово пребијање чекова, претпоставићемо да у Београду већ постоји завод за обрачунавање (клирингхаус) и да обрачун чекова треба да изврше: Извозна банка, Есконтна и Трговачка банка.

a) Извозна банка добила је од својих комитената чекове које треба да наплати од Есконтне и Трговачке банке; суме првих износи 35000 дин., а других 15000 дин.

b) Есконтна банка добила је од својих комитената чекове који гласе на Извозну и Трговачку банку; укупна вредност првих чекова јесте 35000 дин. а других 12000 дин.

c) Трговачка банка треба да наплати чекове од Извозне и Есконтне банке; код прве има да наплати чекове у суми 14700 дин., а код друге 12600 дин.

У једном прегледу то би изгледало овако:

a)
Извозна банка
од Есконтне банке
Дн. 35000,—
од Трговачке банке
Дн. 15000,—

b)
Есконтна банка
од Извозне банке
Дн. 35000,—
од Трговачке банке
Дн. 12000,—

c)
Трговачка банка
од Извозне банке
Дн. 14700,—
од Есконтне банке
Дн. 12600,—

Обрачун (пребијање, компензација) извршиће се на овај начин. Извозна банка потражује од Есконтне банке 35000 дин., а Есконтна банка потражује опет од Извозне банке 35000 дин.; пошто су те суме исте, оне ће просто изменјати чекове.

Извозна банка потражује још и од Трговачке банке 15000 дин., а Трговачка банка потражује од Извозне банке 14700

дин. Пошто измењају чекове, Трговачка банка дугује Извозној још разлику од 300 дин. ($15000 - 14700 = 300$).

Даље, Есконтна банка потражује од Трговачке банке 12000.— дин., а Трговачка банка потражује од Есконтне банке 12600.— дин.; пошто измене чекове, Есконтна банка дугује Трговачкој банци још 600 дин. ($12600 - 12000 = 600$).

Остаје сада да се измире салда: 300 и 600 дин. Како је претпостављено да су горе поменуте банке жијро-комитенти Народне банке, то се и те разлике неће измирити готовим новцем, већ чековима, и то овако: Трговачка банка издаће чек на 300 дин. којим ће наредити Народној банци да са њеног конта (конта Трговачке банке) отпише 300 дин. у корист Извозне банке; Есконтна банка пак издаће чек од 600 дин. и тражиће њиме да Народна банка задужи овом сумом њен чек конто (конто Есконтне банке), а истовремено да ту суму одобри рачуну Трговачке банке (види улогу првених чекова.)

VI. ХАРТИЈЕ ОД ВРЕДНОСТИ

(Ефекти)

Уопште

Хартије од вредности, ефекти (лат. effectus = имање, добро; efficere = претстављати, давати, носити; франц. titres, нем. Werthpapiere) јесу исправе које претстављају извесну вредност. Оне дакле немају стварну, унутарњу или материјалну вредност, већ је њихова вредност у претстави (идеји) да се за њих може добити вишег него што оне по својој суштини вреде. Према томе хартије од вредности претстављају идеалну робу.

Обично се деле у ове групе:

- новчани ефекти или новчани титри јесу они којима се полаже право на новац (на пр. облигације, акције, лозови итд.);
- робни ефекти или ефекти робе којима се полаже право на робу (робне су хартије, на пр. еспанница, складишница, коносамент).

Али хартије од вредности могу се делити и на друге начине, тако на пр. оне се могу делити према томе како је у њима одређено лице које се том хартијом од вредности може користити. Према томе, разликују се: *хартије на име* (франц. titre nominatif, нем. Namenspapier), *хартије по наредби* (франц. titre à ordre) и *хартије на доносиоца* (франц. titre au porteur, нем. Inhaberpapier, Schuldschein auf den Inhaber).

a) *Хартији на име* јесте она исправа која носи име једног одређеног лица као овлашћеног. Ово лице, као сопственик хартије, може да уступи своју хартију од вредности другоме и преноси своје право, уступа своје право другоме лицу путем *цесије* (лат. cessio = уступање, одустајање, преношење неког права на другог).

Цесија (уступање) је уговор по коме поверилац своју тражбину, која се отуђити може, уступа другоме; ово уступање може бити са накнадом или без накнаде. Онај који преноси тражбину назива се „цедент“ (уступилац, онај који нешто уступа, лат. cedens), нови поверилац, онај дакле на кога се тражбина преноси, зове се „цесионар“ (лат. cessionarius = пријемник), дужник пак који треба да исплати потраживање јесте „цесус“ („уступљени дужник“).

Цесија није везана за законску форму као пренос (индосамент) код менице, чека или других хартија по наредби. Код цесије је остављено заин-

тересованим лицима да изаберу форму која мора бити таква да се из ње јасно види њихова вола о уступању. Изјава „уступам“ или „преносим“ дољна је само ако је нови поверилац и прећутно усвоји; дакле, сматра се да је цесија свршена у тренутку када су се једна и друга страна (уступилац и пријемник) сложиле о главним тачкама уговора. Ако су странке уговориле да уступање тражбине буде писмено, онда се сматра да је цесија свршена кад уступилац потпише то писмено о уступању.

Предмет цесије може бити свака тражбина, изузимајући чисто личне тражбине. Тако на пр. не може се уступити право на издржавање које неко лице има према другом лицу на основу сродничког или брачног односа, као: право деце према родитељима, родитеља према деци, жене према мужу итд.

б) *Хартија по наредби* јесте она хартија којом се право обећава једном одређеном лицу или оном кога оно одреди (по наредби). Ова хартија преноси се продајом и индосаментом.

в) *Хартија на доносиоца* јесте таква исправа по којој се издавалац обавезује да ће доносиоцу исправе испунити право које она садржи.

Хартије по наредби и хартије на доносиоца јесу хартије подесне за циркулацију, за промет. Пртежавалац такве хартије не мора да доказује да је овлашћен, а дужник не мора да испитује да ли је доносилац хартије баш поверилац. За ове хартије могло би се рећи да су *хартије јавног поверења*.

Даља подела хартије од вредности могла би да се изведе према томе *ко ју је издао, ко је њен издавалац*, да ли је то држава, општина, неко приватно лице, и према томе оне се називају: *државне, самоуправне и приватне хартије од вредностима*. Државне хартије од вредности издају се на основу специјалног закона, а за издавање приватних и општинских хартија од вредности потребно је нарочито одобрење од државе.

Према *месецу где су издане*, разликујемо хартије од вредности издане у земљи и иностранству.

Код неких хартија од вредности разликују се *главни и споредни делови*. Део који садржи главно право зове се *главна хартија* (завој, огратач, плашт, нем. Mantel), на пр. део на коме је обележена номинала акције, обvezнице; њиме се обећава главница. Интересни, дивидендни купони, и талон, чине споредне хартије од вредности; оне су установљене да би поверилац могао лакше манипулисати хартијама од вредности.

Интересним купоном дужник се обавезује на плаћање интереса; интересним купоном власник хартије од вредности наплаћује интерес који хартија носи. (Интересни купони носе серију и број одговарајуће главне хартије од вредности.)

Дивидендним купоном власник акције наплаћује део чисте добити који пада на сваку акцију, наплаћује *дивиденду*.

Талон (франц. talon, лат. talus = пета, потпетица) јесте онај део обvezнице или акције којом се издавалац обавезује да ће подносиоцу дати нов табак купона (интересних односно дивидендних).

Интересни, дивидендни купон и талон јесу дакле такођер хартије од вредности.

Понајчешће хартије од вредности деле се по томе да ли сопственику доносе приход или не. Ефекти који доносе приход (који имају своју цену — курс) јесу ефекти у оном смислу у коме се понајвише и најсличније употребљава тај назив; то су обvezнице (облицације), код којих је унапред утврђен приход (у облику интереса, ренте премије), и *акције* или *удеонице*, код којих се приход утврђује по истеку пословне периоде (обично крајем године као удео у чистој добити за поделу — дивиденда).

1) Обvezнице (облигације)

Обvezнице или облигације (од лат. obligare = обвезати) јесу хартије од вредности које понајвише издаје сама држава или са државним одобрењем (концесијом, од лат. concessio = одобрење, дозвола, саглашавање) и општине (вароши), друге јавне корпорације, пољопривредна и друга удружења, акционарска друштва, поједини подузетници великих предузећа. Оне облигације које издаје држава најважније су и највише их је; оне се кратко називају *државне хартије* или *фондови* (од лат. fundus = сигурна основа; тиме се хоће да каже да су то хартије које имају сигурну основу, јер по њима држава дугује; у Енглеској *фондом* се називају државни приходи на мењени плаћању камата на државне зајмове).

Обvezнице претстављају делове великог зајма, зајма који је узет за дуже време и који се не може отказати дужнику тј. поверилац не може кад хоће тражити да му дужник врати позајмљени новац, већ само онда како је то уговором утврђено.

Зајам се може остварити на више начина:

а) *јавним уписом, суискрипцијом* (лат. subskriptio = потпис);

б) *јавним надметањем, субмисијом* (лат. submissio = спуштање, повољнији услови; конкурс);

в) *поспејеном, нејосредном продајом облигација*.

А) *Јавним уписом* или *суискрипцијом* долази се до зајма на тај начин што се држава (или уопште онај што тражи зајам) обраћа капиталистима, и то или непосредно или преко банака, да јој позајме новац, дајући им за позајмљене суме одговарајући број обvezница. Том приликом држава (односно онај који тражи зајам) објављује колики је зајам, колики ће плаћати интерес на добивену своту, до кога ће се рока вршити упис, цена по којој ће рачунати сваку облигацију — *суискрипциони курс* (на пр. ако је номинала једне обvezнице 100 дин. а рачунаће се по 95 динара), место где ће се уписивати и друге услове. Онај који се потпише (лат. subscribere = потписати), обvezује се већ тим да ће узети означени број обли-

гација и да ће положити одговарајућу суму новаца. Обично се већ при самом упису плаћа један део поменуте суме или се за сигурност полажу друге хартије од вредности.

Ако је више уписано него што је тражено, онда се смањује број уписаних облигација („сразмерна редукција“; редуцирати од лат. *reducere* = натраг довести, враћати, сводити; редукција од лат. *reductio* = враћање, довођење натраг, свођење). При овом свођењу или смањивању броја уписаних облигација обраћа се прво пажња на оне који су уписали мање суме; држава хоће тиме да пружи прилику и мањим капиталистима да свој новац уложе (пласирају, од франц. *placer* = уложити, дати новац на приплод, уложити га у неко предузеће) на сигурно место.

Б) *Јасним надмештањем, субмисијом*, остварује се зајам на тај начин што се траже понуде са више страна, и она која је најповољнија прима се. Дакле, држава се обраћа на поједине банкарске куће или баначне групе (групе банкара, конзорције, синдикате) и тражи од њих да поднесу понуде (оферте, франц. *offert* = писмена понуда) са условима под којима би узели на се обавезу да набаве зајам (узели облигације, примиле зајам). Опој банкарској кући или конзорцији која буде понудила најповољније услове и која пружа довољно јемства, држава ће уступити набавку (остваривање) зајма. По мепута кућа или конзорција има потом да положи о утврђеним роковима потребне суме и добиће за то обећане облигације. Или, држава даје па пелу суму (колики је цео зајам) једну (главну) обавезу или једну *генералну облигацију* (лат. *generalis* = општи, главни) и даје изабраном поверионцу право да је може делити на мање обвезнице, на тако зване *парцијалне облигације* (парцијалан од лат. *partialis* = појединачан, делимичан) које гласе на мање и округле суме (ово зато да би се лакше могао набавити потребан новац).

Онај који је примио на се да оствари зајам, добија за посредништво између државе и поједињих капиталиста утврђену, обично у процентима изражену провизију која се рачуна од суме на коју гласи зајам. Или овај извлачи своју добит што примљене облигације продаје по вишем курсу од оног по коме их је он добио од државе. Обично кућа која посредује узима, из предстројности, за свој сопствени рачун само један део зајма, а за остатак задржава право да га протури (право опције, опција од латин. *optio* = слободан избор, слободна воља, право бирања) путем супскрипције, кад се за то укаже згодна прилика.

В) *Непосредна продаја облигација*. У овом случају држава (или други издавалац облигација) сама узима на се да растури, да уновчи издате обвезнице, односно да оствари зајам (реализује зајам; реализовати, од франц. *réaliser* = остварити, привести у дело, извршити.)

Своје обвезнице држава може, уместо новца, давати својим повериоцима да би па тај начин измирила своје обавезе (на пр. разне испоруке, лифераџије; нем. *Lieferung* = набавке, снабдевање; лиферант, нем. *Lieferant* = набављач, испоручилац): њима се држава обавезује да ће их о извесном утврђеном року исплатити по поминали (по суми на коју гласе) и да ће по њима, све док их не исплати, плаћати утврђени интерес (тромесечно, полугодишње или годишње.)

Држава их може давати и парочитом финансијском одељку или агенту ради продаје па берзи, и тако их може непосредно уновчiti и непосредном продајом доћи до зајма.

Најважније су облигације:

- а) *Државне хартије од вредносћи, државне обвезнице*, које дакле издаје држава;
- б) *заложнице*, које издаје хипотекарпа банка (код нас Државна хипотекарна банка Краљевице Југославије), пољопривредне банке, кредитниа удружења;
- в) *приоритетни или приоритетне облигације*, које издају акционарска предузећа.

а) *Државне хартије од вредносћи*

Државне хартије од вредности то су облигације које се најчешће јављају у промету.

Кад редовни државни приходи (пореза, парина, монополи, приходи од државних предузећа) не достижу да се њима покрију и изванредне потребе и издаци (на пр. преоружање војске, грађење железница, канала итд.), онда држава прави зајам.

Са разних гледишта посматрана, државни се зајмови могу поделити у више група; тако па пр. према начину како се остварују, према томе на што ће се употребити, затим како ће се отплаћивати, да ли носе интерес или не носе, и најзад према томе дакле су добијени.

1. *Према начину како се остварују*, зајмови, су или добровољни или принудни.

а) У првом случају капиталисте дају држави својевољно зајам у готовом новцу и узимају за то обвезнице.

Ако је циљ рада кога се гради зајам од необичне важности по саму државу, дакле да од тога зависи њен опстанак или њена сигурност, тако да држава може и мора рачунати и апеловати на патриотизам својих држављана, онда се такав добровољни зајам назива *народни (национални) зајам*.

б) Кад држава припуђава своје држављане да јој позајмљују готов новац и да за то морају у размену узети њене обвезнице које носе или не носе интерес, онда се каже да држава закључује принудни зајам. Оваквим зајмовима приступа се само у случају највећих тешкоћа (на пр. за време рата, кад се добровољни зајам или не може никако добити, или се може

добити са великим интересом) или га чине такве владе које не уживају довољно кредита за добровољни зајам.

Принудни зајам био би и кад држава узме унапред порезу за извесно време одбијајући при том известан дисконт; тако исто и папирни новац није ништа друго до принудни зајам.

2. Према што ће се употребити, разликују се: *непосредно-производни и посредно-производни зајмови*.

а) *Непосредно-производни зајмови*. Ово су државни зајмови који непосредно доносе користи (то су на пр. зајмови који ће се употребити за грађење железница, канала итд.).

б) *Посредно-производни зајмови* јесу они државни зајмови који се употребљавају у такве сврхе да непосредно не доносе користи, као на пр. за снабдевање војске, за вођење рата итд.

3. Према начину остварања, разликују се: *обични зајмови, зајмови са рентом* (ренте), *лутијски зајмови* (зајмови са премијом).

а) *Обични зајмови* јесу они за чију се отплату сваке године уноси у државни буџет одређена свота.

б) *Зајмови са рентом* или *ренте* јесу такви зајмови код којих се држава не обавезује да ће о утврђеним роковима давати извесну отплату, да ће их у току извесног утврђеног броја година измирити, али се обавезује да ће сопственицима обvezница ових зајмова плаћати сталан, утврђени интерес. Они који су свој новац пласирали у обveznicе оваквих зајмова уживају један сталан приход, ренту. Овај интерес обично плаћа се полугодишње или годишње. И код ових зајмова није искључено отплаћивање; у извесним случајевима држава подешава отплату према вишцима који се буду показали у приходима.

в) *Лутијски зајмови* (зајмови са премијом). Ови зајмови отплаћују се по извесном плану извлачења; планом је утврђен број обvezница који ће се исплатити појединачних година, а која ће баш обvezница бити исплаћена (која серија и број) одређује се извлачењем.

Нека је зајам подељен у 10 000 серија, а свака серија у 100 бројева; нека је планом утврђено до се о првом року исплати 15 серија (односно 1500 бројева). У једно коло (довољ, бубањ) стављају се све серије од 1 до 10 000, и из тога кола извлачи се 15 серија. Ако је на пр. извучена серија 475, онда ће све обveznice које носе ову серију бити исплаћене, тј. 100 комада; још ће се тако извукти и даљих 14 серија. Серије се означавају и писменима (А, Б, В, итд.), а деле се обично на 50, 100 или 1000 бројева.

Приликом извлачења за отплату (исплату) врши се и извлачење за поготке (згодитке, премије, лоз); интерес који се плаћа сопственицима обvezница код обичних зајмова, употребљава се код лутијских зајмова или сасвим или делом на поменуте згодитке. Зато се ови зајмови и деле даље на: *лутијске зајмове без интереса* и *лутијске зајмове са интересом*. Сопственици обvezница лутијских зајмова без интереса немају никакав приход од тих обvezница, јер се одговарајући интерес

троши на згодитке; такве су обvezнице *Зајма на йогошке од 1888 — Дувански лозови*. Дакле *Дувански лозови* јесу обvezнице лутријског зајма без интереса.

Зајам на йогошке Краљевске Српске владе (Дувански лозови) представља један од дугова наше Краљевине пре светског рата. Зајам је закључен 20 априла 1888 године; номинални износ 10 000 000,— динара, подељен у 100 000 обvezница по 10 дин. у злату. Зајам је закључен ради откупа Монопола дувана.

Обvezнице лутријских зајмова са интересом носе својим сопственицима известан интерес, поред тога што им дају право

Лутријска 2½% државна рента за ратну штету

да играју на згодитке. Новац уложен у овакве обvezнице носи обично мањи интерес но кад је пласиран на други начин, јер се један део интереса даје у облику згодитака. Таква је 2%

обvezница лутријског зајма из 1881 године (то је први зајам у иностранству Краљевине Србије), који је амортизован 1938 године, затим обvezница: Лутријска $2\frac{1}{2}\%$ државна рента за ратну штету, која и данас претставља једну од наших најбољих хартија од вредности (види умањени отисак $2\frac{1}{2}\%$ обvezнице на стр. 145).

Извлачење згодишака. Слично извлачењу обvezница за исплату (за амортизацију) изводи се извлачење обvezница за поготке. Згодици могу пасти само на известан број лозова, међутим сви играју на згодите. Обично се за то узимају два кола (обележијемо их са *B* и *C*). У једно коло (*B*) стављају се бројеви серија на пр. од 1 до 10 000 (ако је зајам подељен у толики број серија), а у друго коло (*C*) стављају се бројеви од 1 до 100 (ако је свака серија подељена у 100 бројева). Један број вади се из кола *B*, а други из кола *C*; први показује која је серија, а други који је баш број добио згодитак. Оба се броја затим враћају у своја кола, јер иста серија и други број може добити, и обрнуто. Ако се случајно оба броја поново извuku (иста серија и исти број), онда се не враћа серија, а број се враћа и узима други, јер други бројеви те серије нису добили. Ово извлачење продужује се донде докле по реду, који утврђује план извлачења, има погодак да се вуче.

По Уредби о накнади штете од 30 јуна 1920 год. досуђена накнада ратне штете грађанима, установама и самоуправним телима предратне Краљевине Србије и Црне Горе исплаћивана је и са $2\frac{1}{2}\%$ државном рентом.

Два и по процентна државна рента претставља државну обvezницу номиналне вредности 1000,— динара, гласи на доносиоца, носи два и по од сто годишњег интереса од номиналног износа. Ова је рента са згодитцима (лутријска рента) и носи име: *Лутријска $2\frac{1}{2}\%$ државна рента за ратну штету*.

Свака хиљада ових обvezница чини засебну серију. Свака обvezница, поред броја серије којој припада, носи и свој редни број у серији почев од 1–1000. Обveznicama су приододати купонски табаци. Обveznice ове амортизују се за 50 година, рачунајући од 1 јануара 1924 године.

4. Према томе да ли зајмови носе или не носе интрес, они се деле на: *зајмове са интресом* и *зајмове без интреса*.

а) *Зајмови са интресом.* Држава (или уопште издавалац обvezница) плаћа сопственицима обvezница, односно онима који су јој дали новац на зајам и за то узели обveznice, известан сталан, утврђен интерес. Таквих зајмова Краљевина Југославија има неколико, чије обveznice носе један сталан интерес; он је $2\frac{1}{2}\%$, 3%, 4% итд. до 7% годишње, како који зајам. Обvezница чији умањени отисак видимо на стр. 147 јесте 3% обvezница за ликвидацију земљорадничких дугова.

Привредна криза која је дошла после светског рата тешко је погодила и нашег сељака. Он се задужио кад је новац био јевтић, доцније кад је вредност динару скочила, није био више у могућности да одговара својим обавезама, нити да рационално води своје газдинство.

Да би заштитила економско слабе земљораднике, да би сељака ослободила скupих дугова и обавеза под тешким условима, Држава је после светског рата предузимала разне мере и интервенисала је законодавним путем.

Законом од 19 априла 1932 године заустављена су сва извршења којима је био циљ да се из покретне и непокретне имовине наплате земљорадничкови дугови.

Уредбом од 25 септембра 1936 године велики део дуга смањен је за 50%; камата је утврђена на 3% и 4,5% а рокови плаћања продужени су за

3% обvezница за ликвидацију земљорадничких дугова

12, 15 и 32 године, и сви односи између досадашњих поверилаца (новчаних завода и задруга) и њихових дужника земљорадника раскинути су овом уредбом. Све је ово заменила Привилегована аграрна банка, која постаје према једним дужник, а према другима поверилац.

Горе поменутом уредбом од 1936 године регулисани су земљораднички дугови према приватним повериоцима, према Државној хипотекарној банци, Привилегованој аграрној банци и према свима установама које су кредитирале земљорадника. Привилегована аграрна банка дала је овим установама, према прописима Уредбе, у замену за 25% њиховог потраживања обвезнице које носе 3% камате и које ће се амортизовати у року од 20 година; то су *Обвезнице за ликвидацију земљорадничких дугова* (види умјењени отисак на страни 147).

На основу чл. 19 поменуте Уредбе о ликвидацији земљорадничких дугова, улагачи (они који су код новчаних завода улагали на штедњу) као и други повериоци завода и задруга, дужни су да по номиналној вредности приме уместо својих потраживања по уложним књижицама, или другим потраживањима, поменуте 3% обвезнице за ликвидацију земљорадничких дугова. Продајом овако добivenih обвезница сопственици њихови долазе до готовог новца, а појединци који их купују пласирају на тај начин своју готовину у сигурне државне хартије и могу њима, по номинали, плаћати пореске заостатке и друге обавезе предвиђене поменутом Уредбом.

Обвезница гласи на 100 динара номиналних; издати су примерци који обухватају 5, 10, 50 и 100 комада, тј. који гласе на 500, 1000, 5000 и 10000 номиналних динара.

Исплата интереса бива обично полугодишње, код понеког зајма тромесечно или годишње. Да би се интерес лакше наплаћивао, уза сваку обвезницу приложен је обично купонски табак (табак купона, нем. Zinsbogen) који је састављен из једног низа упутница (25—50) са, на пример, полугодишњим роком — то су интересни купони (види отиске купона оригиналне величине од лутријске два и по процента државне ренте за ратну штету и 3% обвезнице за ликвидацију земљорадничких дугова).

Интересни купони могу бити у вези са самом облигацијом као други лист, односно њена трећа и четврта страна. Кад дође рок интересном купону (рок исплате интереса), власник обвезнице скида га са табака (деташује га, деташира га; деташирати од франц. détacher = одвојити поједини део од једне целине, отцепити) и наплаћује га на одређеној благајници или код банкара, или њиме чини исплате као папирним новцем.

На самом купонском табаку, односно листу, налази се, обично као последњи купон (при дну или са стране), нарочити

купон којим се добива други купонски табак када су са првог табака сви купони деташовани и наплаћени. Ово је такозвани талон, о коме је већ раније било говора. Ако на купонском табаку нема талона, онда се други табак купона добива последњим купоном (Немци га зову Stichcouron.)

Талон *Лутријске 2½% државне ренте за ратну штету* гласи:

Серија 5528

Бр. 0796—0800

Талон

*Обвезнице Лутријске 2½% државне ренте
за ратну штету*

за замену купонског табака

Начелник Одељења државних
дугова и државних кредити

Министар финансија
(Потпис)

(Потпис)

Облигација се увек продаје заједно са купонским табаком; купонски табаци обично су утврени у облигацију тако да она чини у неку руку завој, омот (огртач, нем. Mantel.)

Промеса. Обвезница Лутријског зајма може се другом уступити тако да игра на једном извлачењу згодитака; то бива *промесом* (обећање, од франц. promettre = обећати). Сопственик (банкар) на пр. једне 2½% ренте *ратне штете* издаје исправу (промесу) и њоме обећава да ће згодитак који би тај лоз (обвезница) добио на једном вучењу, уступити купцу промесе. Ради сигурности банкар депонује код неког новчаног завода обвезницу на основу које је издао промесу и узима *реверс* (лат. reversio = враћање, признавања, потврда, повратак). Једна облигација може имати само једну промесу; *промеса важи само за једно вучење*, и она обично стаје нешто мало (неколико динара; цена јој зависи од same вероватноће згодитака). Промеса гласи: *Поштисани је дейновао у касу....* (име установе код које издавала промесе мора депоновати одговорајућу обвезницу) *обвезницу.....* (име обвезнице) која носи на себи серију.... број.... Ако се ова обвезница на дан.... (датум извлачења), кога је дана вучење по-менушог зајма, са каквим било згодитком извуче, поштисани се обавезује да ће имаоцу ове промесе усвојити горе по-менујућу обвезницу у оригиналу без икакве друге накнаде сем наилате од.... (номинала обвезнице) на коју суму обвезница гласи.

б) *Зајмови без интреса*. Као што се види из самог имена обвезнице овог зајма не носе интерес; такве су обвезнице Зајма на поготке од 1888 године — Дуванска лозови.

5) Према томе одакле су добивени, разликују се: *домаћи зајмови* (унутарњи) и *инострани зајмови* (зајмови из иностранства, спољњи дугови или зајмови.)

а) *Домаћи зајмови* су они које држави дају домаћи капиталисти, дакле сами држављани њени; такав је зајам: 5% Монополски зајам из 1902 године, 4½% Зајам из 1906 године, 4½% Зајам из 1909 године, 5% Зајам из 1913 године итд.

б) *Инострани зајмове* (спољње дугове) чине зајмови — капитали — добивени из иностранства. После уједињења наша

Краљевина добила је зајмове од Сев. Америчких Уједињених Држава, од Француске и Енглеске.

6) Зајмови би се могли још делити и према томе *за које су време узећи*; да ли су узети за дужи низ година, стално дакле, или привремено, за кратко време. Према томе се и називају: *стални* или *фундирани дугови* (фундирани, од лат. fundare = оснивати, основати, учинити постојаним, сталним; fundatus = постојани, темељни) и *лешећи* или *нефундирани дугови* (привремени, нестални.)

a) *Стални, фундирани дугови.* Дуг за чију је отплату и интерес предвиђена, сваке године у буџету, нарочита сума јесте *стални* или *фундирани дуг.*

За отплату државних дугова обично се стара нарочито одељење Министарства финансија (благајница за отплату државних дугова) које поред тога исплаћује и интерес на државне зајмове (исплаћује поднете интересне купоне); тај посао врше и банке на које је држава пренела благајничке послове. (Код нас се о државним дуговима стара Одељење државних дугова и држав. кредита при Министарству финансија.)

б) Дугови за чију отплату и интерес није предвиђена нарочита сума у буџету јесу *лешећи* или *привремени дугови.*

Кад редовни приходи привремено не достижу да се подмире извесне потребе, онда држава прави привремени зајам, обично за кратко време (за 3 до 12 месеца, ређе дуже од године дана). Такав зајам држава узима или код које домаће банке, или своме повериоцу (кому треба на пр. да исплати какве лиферације) даје такву облигацију са кратким роком. Облигације оваквог зајма носе или не носе интерес и оне се зову *благајничким* *записима* или *државним боновима* (види образац на стр. 151); то су управо упутнице на државну благајницу које издаје Министарство финансија (у Немачкој Reihsschatscheine, у Аустрији Salinenscheine или Hypothekaranweissungen, у Енглеској Exchequerbills или Treasury Bills, у Француској Bons du trésor).

Дугови се могу отплаћивати: *постојећим извлачењем* и *постојећим куповањем обvezница.*

1. *Постојеће извлачење обvezница.* Извлачење обvezница бива полугодишње, годишње или о другим утврђеним роковима. Извучена обvezница исплаћује се обично по номиналној вредности (по номинали, лат. номен = име, наименовање; сума на коју гласи обvezница; каже се и *al pari*, *pari* значи једнако, а уз то разуме се вредност; каже се: хартија од вредности стоји *al pari* код јој је курсна вредност једнака номиналној вредности). Сума која се употребљава за исплату извучених обvezница зове се *амортизациона рата*, *квота*, *отплата*; сума пак која се сваке године одређује за отплату дуга и интереса зове се *ануитетом* (годишњином). Преглед из кога се види колика је отплата и интерес за поједине године, зове се *амортизацији*

оним планом (план амортизације, план отплаћивања; од франц. amortir = умртвити, изравнати).

2. *Постојеће куповање обvezница.* Кад је курс обvezница испод номинале, испод *pari*, држава купује на берзи своје обveznice и на тај начин враћа свој дуг, враћа новац добијен ранијом продајом својих обvezница. Ово куповање врши се обично преко банка.

На обvezници 2 $\frac{1}{2}\%$ државне ренте за ратну штету пише: „Амортизација се врши сваке године према утврђеном амортизационом плану, и то: откупом на берзи, ако је курс испод номиналне вредности обvezница, или извлачењем, кад курс достигне или премаша њихову номиналну вредност.“

Образац благајничког записа:

Рок исплате 17 фебруара 1938

Број 2895

КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
4% ДРЖАВНИ БЛАГАЈНИЧКИ ЗАПИС 4%

издат на основу Уредбе о издавању благајничких записа у износу од 500 милиона динара од 2. јануара 1936 бр. 400/II и Уредбе о изменама и допунама Уредбе о издавању благајничких записа у износу од 500 милиона динара од 12. јуна 1936 године.

Главна државна благајна у Београду исплатиће за овај благајнички запис преко Народне банке Краљевине Југославије у Београду на дан 17. фебруара 1938 године доносиоцу

ДИНАРА 100 000 — СТО ХИЉАДА

у Београду 17 новембра 1937 год. Министар финансија
(Потпис)

Шеф отсека главне државне благајне
(Потпис)
(Печат)

Како се праве амортизациони планови? Као што је и раније поменуто, амортизациони план је преглед отплате и интереса који се полажу у току извесног низа година. Код обичних зајмова, дакле код зајмова који нису подељени на обveznice, план отплаћивања, амортизациони план, гради се овако. Прво се утврђује ануитет, тј. колико динара треба полагати, крајем сваке године (ако је такав услов), па да се за известан низ година отплати поменути дуг заједно са интересом. За то се обично служимо практичним табличама (таблице: Шпицерове, Мурајеве, Виоленове, Бопљакове). Ако се интерес плаћа накнадно (крајем периода, декурзивно) послужићемо се табл. V (по Шпицеру). Та таблица даје ануитете за дуг од једног динара. Ако се износ зајма, који отплаћујемо, помножи

одговарајућим ануитетом за један динар, добићемо ануитет који одговара поменутом зајму.

Пример. Зајам од 800 дин. треба отплатити једнаким ануитетима за пет година; интерес се рачуна 5% годишње и плаћа накнадно (крајем године, декурзивно). У табл. V у колони под 5%, а у петој врсти, наћи ћемо ануитет за један динар ($0,23097480$ дин) који помножен са осам стотина даје тражени ануитет 184,78 дин. ($0,23097480 \cdot 800 = 184,78$). На крају прве године дужник полаже први ануитет и плаћа њиме 5% интерес на цео дуг, тј. $\frac{800 \times 5}{100} = 40$ дин., а допуна до износа ануитета 144,78 дин. ($184,78 - 40 = 144,78$) употребиће се на отплату дуга тако, да дуг друге године сада износи 655,22 дин. ($800 - 144,78 = 655,22$). На крају друге године дужник полаже други ануитет 184,78 дин. и њиме измирује прво интерес на остатак дуга 32,76 дин. ($\frac{655,22 \cdot 5}{100} = 32,76$), а допуна до износа ануитета 152,02 дин. ($184,78 - 32,76 = 152,02$) употребиће се на другу отплату тако, да ће дуг треће године износити 503,20 дин. ($655,22 - 152,02 = 503,20$) итд.

План отплаћивања (амортизациони план) за дуг од 800 дин., у који ће бити унесени сви наћени интереси и отплате, изгледаће овако:

$$a = 184,78 \text{ дин.}$$

год.	дуг	5% интерес	отплата
1	800.—	40.—	144,78
2	655,22	32,76	152,02
3	503,20	25,16	159,62
4	343,58	17,18	167,60
5	175,98	8,80	175,98
	2477,98	123,90	800.—

Да је план добро израђен, види се по томе што је збир отплате раван дугу 800.— дин. (колона отплата). Даље, по следња отплата мора бити равна последњем остатку дуга, а суме интереса и отплате мора бити равна суми ануитета (у нашем примеру суми пет ануитета).

Конверзија и консолидација дугова

Конверзијом или *конвертовањем* (лат. conversio = промена, претварање дуга једног облика у дуг другог облика, преобраћање) називају се уопште све промене дуга.

Та промена може бити: промена интересне стопе, промена времена отплаћивања, промена ануитета, претварање летећег дуга у фундирани, дуг с отплатом у дуг с рентом итд.

Најважнија је конверзија којој је циљ смањивање укупне количине камате, такозвана *редукција камате*.

Конверзијом држава не смањује каматну стопу старом дугу, као што би то изгледало према називу „редукција камате“, већ закључује управо нов зајам са мањом интересном стопом и тако смањује укупно плаћање камате. Држава отказује зајам који хоће да конвертује и позива своје повериоце да врате обvezнице овога зајма и приме за њих новац (исплата по номинали), или да их замене новим које носе мањи интерес (да их замене обvezницама новозакљученог зајма).

Пре него што приступи конверзији, држава мора водити рачуна о просечној интересној стопи по којој се на домаћем тржишту може пласирати новац, и наће ли да она плаћа, по раније закљученом зајму, много више интереса, тј. наће ли да новац може добити јевтиније, она треба да приступи конверзији. Да је пак новац постао јевтинији, односно да је каматна стопа пала, најбоље ће видети по курсу својих хартија. Ако је њихов курс преко „ragi“, значи да се траже и плаћају добро што носе већи интерес, него што би носио капитал пласиран на други начин. Смањујући интересну стопу, држава ће ипак наћи повериоца, јер интерес који она даје ипак је већи од просечног интереса.

Консолидацијом (лат. conslidatio = скупљање у једну целину, сређивање дугова) назива се стапање, скупљање више старијих зајмова са разним погодбама, нарочито са различитом каматом, у један укупан зајам. Консолидацијом се мења амортизација и упростљава вођење рачуна и управа. Обично се при консолидовању дугова врши уједно и конверзија камате, те се због тога називу консолидација даје и покашто различити смисао. (Српска 4% рента од 1895 године представља пример истовремене консолидације и конверзије раније закључених 5% зајмова.)

Обvezнице овако новозакљученог зајма зову се *консоли* (енгл. consol).

β) Заложница

Заложница (нем. Pfandbrief, Hypothekenbrief, Hypotheken-Certifikat) је кредитна исправа којом се залажу *непокретна добра*; њена сигурност лежи дакле у заложеној непокретности. Непокретна добра сматрају се као најсигурнија залога (подлога) за давање зајмова, јер се њихова вредност може тачно да утврди и не мења се много, па се стога заложнице сматрају међу боље хартије од вредности.

Овакве заложнице издају хипотекарне банке, пољопривредне кредитне удружења, пољопривредне хипотекарне банке;

то су новчане установе које дају зајмове на непокретна добра (на хипотеке; хипотека = непокретна залога).

Да би у случају потребе, хипотекарна банка (или слична установа) дошла до новака, она издаје заложнице на основу имања која су код ње заложена. Продајом тих заложница хипотекарна банка долази до готовог новца. Она се пъти обвежује да ће их отплатити у току извесног времена и да ће све, докле год их не исплати, плаћати одређени и стални интерес. Као јемство за то, хипотекарна банка залаже она непокретна добра на основу којих је појединим лицима већ издала зајмове. На тај начин хипотекарна банка долази до новца који опет другима даје на зајам на залогу непокретности.

Заложницом зове се и исправа коју заложна (ломбардна) банка даје залагачу покретности (ломбард); то је управо признаница на којој је забележено шта је заложено, колики је зајам добiven на основу те залоге и под којим условима (колика је интересна стопа, рок итд.). Ова хартија разликује се од горије, јер онај који има заложницу хипотекарне банке он је управо *њен поверилац*, а ималац заложнице ломбардне банке *дужник је ове банке*.

Државна хипотекарна банка јесте државна хипотекарна кредитна установа. Нарочитим законом овлашћена је ова установа да, ради набавке потребних новчаних средстава, може издавати заложнице. Ових заложница може издати за онолико колика је сума издатих хипотекарних зајмова. Продајући своје заложнице Државна хипотекарна банка преноси своје потраживање на друго лице. Према томе они који имају заложнице јесу управо *хипотекарни повериоци дужника хипотекарне банке*.

γ) Приоритетни или приворитетни облигације

Ако је потребно да једно акционарско друштво увећа капитал да би успешније радило или да би проширило своје деловање, могућно је да то оствари на два начина. Или ће издати нове акције (друго коло акција), или ће закључити зајам са интересом. Први начин није увек и најповољнији, јер се увећањем капитала увећава и број акционара, а тиме и број делова при подели чисте добити. Стога ће често бити повољније да акционарско друштво употреби други начин, тј. да закључи зајам са интересом.

Пре него што се акционарима подели дивиденда, од чисте добити коју је показало акционарско друштво, одваја се известан део и у облику интереса плаћа сопственицима обвезница овога зајма. Дакле, власници ових обвезница немају другог удела у чистој добити, већ добивају један утврђени, стални интерес. Поред овог зајемченог интереса, сопственици оваквих обвезница имају још једно преимућство према акционарима друштва које је закључило овакав зајам, што им се у случају престанка (ликвидације) предузећа прво исплаћују њихове обвезнице, па тек онда акционарима деонице.

Ове првенствене обвезнице зову се *приоритетним* или *приворитетним облигацијама* (од лат. prioritas = првенство, преимућство, првенствено право).

Дакле сопственици приоритета јесу повериоци деоничког друштва; њихово потраживање обично је зајемчено хипотекарном залогом (непокретним добром акционарског предузећа), те се стога обично сматра да је новац уложен у приоритете пласиран у доста сигурне хартије.

Ако се закључи више оваквих зајмова, облигације првог издања претпостављају се облигацијама другога издања и тако стоји и њихово приоритетно право.

Често се капитал који је потребан каквом предузећу набавља, још у самом почетку, делом акцијама, а делом приоритетима (на пр. при грађењу железница).

2) Деоница (акција)

Деоница је део друштвене главнице; то је управо исправа којом деоничко друштво потврђује сопственику да је од њега примила друштвена благајница суму која је означена на деоници. Сопственик акције (доничар, акционар) добива један део оне чисте добити (дивиденду) која се покаже у току одређеног времена (обично у току једне године и то календарске). Деоничар подноси исто тако и сразмеран део губитка ако би га било.

Акције гласе обично на округле суме, на пр. 10, 25, 100, 200, 500 и 1000 итд. динара. Акција Београдске задруге гласи на 4000 дин; има примерак који претстављају једну акцију, три и десет акција ове банке. Умањена слика акције Београдске задруге коју доносимо, на стр. 157, претставља 10 акција односно 40 000 динара. (Цена акције Беогр. задруге била је марта 1938 год. 6200 динара.)

Дивиденда се уопште наплаћује *дивидендним купонима*; ови се издају у извесном броју (у купонском табаку) једновремено са акцијом, слично купонском табаку обвезница. Нови купони добивају се или талоном или самом акцијом.

Дивиденди купон акције Београдске задруге гласи:

Дивиденди купон са акција

БЕОГРАДСКЕ ЗАДРУГЕ

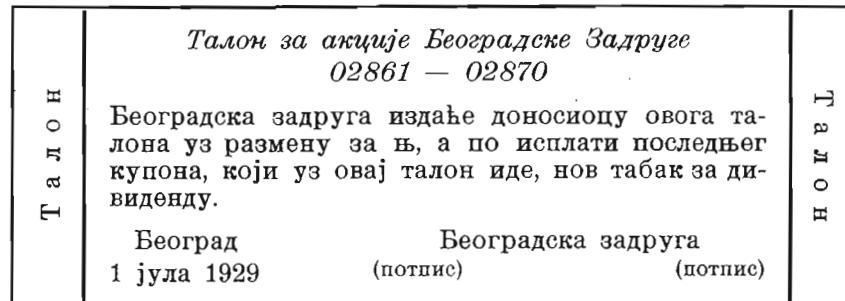
02861 — 02870

Доносицу овога купона платиће се дивиденда за годину 1938

Београд
1 јула 1929

Београдска задруга
(потпис)
(потпис)

Талон горе поменуте акције гласи:

Београдска Задруга А. Д. основана је почетком другог полгођа 1883 год. као задругарска новчана установа под називом „Београдска задруга за међусобно помагање и штедњу“ и претставља једно од првих груписанца домаћег капитала у ондашњој Краљевини Србији, привредно слабо развијеној, а финансијски потпуно још неорганизованој. Главница којом је почела рад износила је 107 610.— дин.; после пет година нарасла је на 900 000.— дин. Године 1889 Београдска задруга претвара своје удеоничке књижице у акције и почиње своје банкарско пословање. Првобитни уплаћени акцијски капитал од 1 000 000.— дин. подигнут је пред светски рат на 5 000 000.— дин., а после рата до данас на 40 000 000.— дин. Овај капитал подељен је у акције по 4 000.— дин. Изменом Задругиних правила предвиђено је да се капитал повећа на 100 милиона динара.

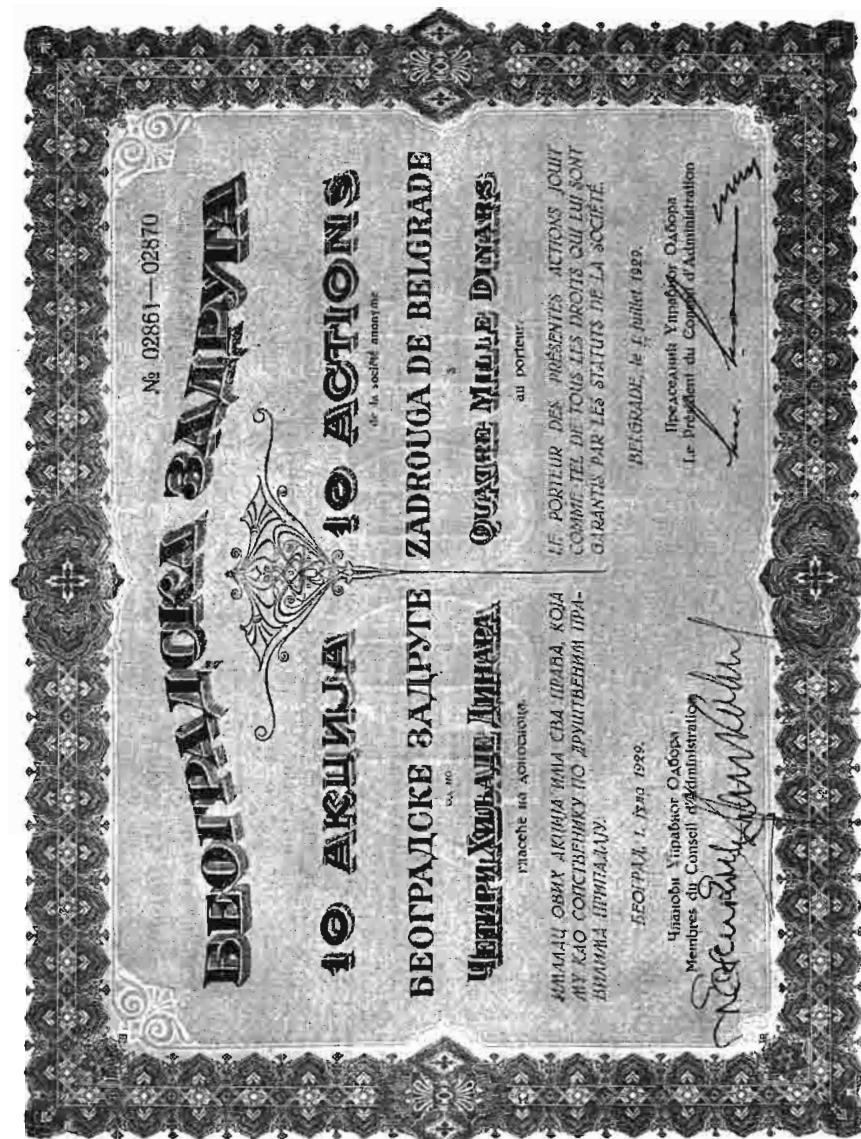
Акције или *на доносиоца* и према томе се и зову: *акције на доносиоца* (онога у чијим се рукама налазе, нем. Inchaber-Aktien), или пак гласе *на име* сопственика и то су *акције на име* (нем. Namens-Aktien, Nominal-Aktien; акција Народне банке Краљевине Југославије гласи на име, удеонице других банака гласе обично на доносиоца).

Акције које гласе *на доносиоца* преносе се на другог простом предајом из руке у руку, без икакве формалности; акције *на име* преносе се индосаментом. Управа акционарског друштва води нарочиту *књигу акција* у коју бележи сопствениково име и занимање, као и место становља, стога је потребно да се о свакој промени (индосовању) извести друштво. Акционарима друштва чије акције гласе на име сматрају се само они чија су имена унета у *књигу акција*.

Акцијски капитал не уплаћује се увек одједном, већ делом — у ратама. Када се положи прва рата, добива се *привремена акција* (нем. Interimsaktie, Interimsschein, од лат. interim = привремено, у међувремену), и тек кад се положи последња уплата акционар добива праву акцију која се зове *стапном акцијом* (потпуно уплаћеном акцијом, оригиналном акцијом, нем. Stammaktie, Voll-Originallaktie).

Како се привременом акцијом обећава права акција, то се она зове и *акцијском промесом* (франц. promettre = обећати). Уобичајено је да се до потпуне уплате деонице, уз привремену деоницу, додаје нарочити табак признаница, којима

се потврђује пријем поједињих уплат, или се то врши на полеђини привремене акције (деонице).

Акција „Београдске задруге“

Код многих акционарских предузећа, нарочито жељничких предузећа, поред *стапних акција* постоје и такозване

приоритетне стапне акције (претпостављене акције, акције које имају првенствено право, нем. Vorzugs или Prioritätsaktien). Разлика између ових огледа се у подели добити; приоритетне акције добивају на пр. прво известан интерес, а остатак се дели као дивиденда на сталне акције. Начин ове поделе може бити разнолик, на пр. може се узети да у горњем случају кад приоритетне акције добивају 6% на име дивиденде, да се и сталним акцијама, ако се покаже довољна добит, даје 6% дивиденде, а ако се поред тога покаже претек добити, да се она подели на приоритетне и сталне акције или сразмерно њиховим номиналама, или у сразмери на пр. 1:3 итд.

Акционарско друштво може повући известан број својих акција, ако је то предвиђено статутом (лат. statutum = пропис, закон, правила неког друштва — статути). То повлачење или исплата акција по номинали, бива путем извлачења. Деоничари (акционари) чије су акције извучене за исплату добивају од акционарског друштва нарочиту исправу (исправа о ужитку, нем. Genusschein) која им даје право на извесну дивиденду (тако звану *супердивиденду*, лат. super-dividenda = дивиденда која се исплаћује као вишак; реч *супер* од лат. super — јавља се у сложеницама као предлог — значи: над, изнад, више, преко), иако су исплатом њихових акција престали бити акционари. Ова исправа претставља неку врсту акцијске ренте и, као друга хартија од вредности, има своју цену.

Кукс (нем. Kux) је деоница рударског предузећа; *шифшпарта* (нем. Schiffsparte) је деоница бродарског предузећа (нем. Schiffspartner = бродувлашник; лат. part = удео; нем. Partner = ортак.)

Разлика између облигација и акције. Акционар је уједно и члан оног друштва чије акције има, а сопственик облигације само је поверилац оног друштва које издаје облигације. Докле је акционару неизвесно хоће ли или неће добити дивиденду (што зависи од постигнутог резултата рада), дотле је имаопу обvezнице осигуран приход у облику интереса. У случају да акционарско предузеће не покаже успеха, акционар може и изгубити капитал; сопственик облигације већ није изложен таквом губитку, јер му код државних облигација јемчи за то држава, а код других облигација заложено покретно и непокретно добро онога друштва чије су облигације.

VII. ТРГОВАЊЕ РОБОМ (не берзанско)

A) Уопште

Најстарији облик трговања, који и данас постоји код некултурних народа, јесте *трампа* — размена; једна добра замењују се непосредно другима. Доцније, када се појављује новац као опште средство размене, као опште мерило вредности, трампу замењује *куловина*.

Размена природних производа, која се где где и сада појављује код културних народа, не може се рачунати стварно као права размена, то је више двојно куповање. Овде једна страна уступа другој робу тек пошто су се споразумеле колико вреди једна и друга роба. Ово је тако звани „барат“ посао (тал. barattare = баратирати; трговати давањем робе за робу).

Куповина и продаја јесте најчешћи и најважнији трговачки уговор, јер се трговина највећим делом данас и јавља у облику тога трговачког посла. То је управо двострани уговор којим се једна уговорна страна (продавац) обавезује да ће другој страни (купцу) уступити у својину неку робу за извесну суму новаца (за извесну цену).

Није свеједно, и то како за трговину навелико, тако и за трговину намало, *kad je i gde je* купљена роба. Време, када се купује роба, треба тако изабрати да после њега не наступи падање цене и губитак; место пак где се роба купује треба опет изабрати тако да трошкови преноса и др. буду што је могуће мањи.

Само малопродајни, и они који немају никаквог капитала, не воде рачуна о горе поменутим односима; њима често недостаје свака спекултивна моћ (лат. speculari = размишљати, мудровати, размишљати о могућности зараде, спекулисати). У тој умешности да се изабере повољније место и време и састоји се спекултивна снага и моћ трговања. Данашњи усавршени саобраћај олакшао је спекултивни задатак трговине и умањио је опасност и штету која је везана њиме. Али се ипак чини погрешка када се довољно не пази на односе производње и односе пијаца, и када онај који је позван да цени те односе нема довољно искуства да може то правилно да цени.

Задатак је спекулације да у трговини води рачуна о *цени робе*. Цена има двојаких: *цена стајања* (коштања) и *цена продаје*.

Цена стајања. Ова цена показује шта стаје једна роба с обзиром на све трошкове и издатке који су у вези са њоме све дотле докле год је трговац не прода. Ова цена стајања одређује се нарочитим рачуном, тако званим *рачуном калкулације* (лат. *calculare* = прорачунати, израчунати, обрачунати, калкулисати; лат. *calculatio* = прорачун, израчунавање, обрачунавање, калкулација).

Задатак је калкулације да одреди колико вреди јединица (тежине, дужине, запремине итд.) *робе с обзиром на све трошкове који су у вези са њом*.

Цена продаје добија се кад се *цени стајања*, поред другога, дода чиста добит, тј. зарада коју трговац с правом очекује као накнаду за уложени труд и капитал. Том зарадом трговац себе издржава и увећава свој капитал; на ово повећавање капитала трговац мора рачунати с обзиром на старост која иде, када ће престати да буде способан за даљи рад. Дакле, трговац осигуруја себи старе дане, обезбеђује себи пензију, штедећи и одвајајући од зараде.

Често се цена продаје одређује када се цени стајања просто дода известан проценат (на пр. 15%, 20% итд.). Тада се каже: трговац ради са 15% односно са 20%; није тачно да овај проценат претставља чисту добит.

При калкулацији треба узети у обзир:

1) *Цену купована*, тј. колико је стварно плаћено за робу узимајући у обзир уобичајене одбитке у мери и тежини (тара, рефакција, фусти, кало, лекаж итд.; о овим одбицима било је већ раније говора);

2) *Трошкове три куповини*; то су трошкови при пријему, као на пр. поправка завоја (амбалаж, крпљење цакова и др.), трошкови паковања, лежарина, обезбеђење против пожара, накнада за изведену куповину (провизија, куртажа посредничима: агенту, комисионару) итд.

Трошкови цаковања. Трошкови ови често су урачунати у цену робе; понекад су обрачунати и оделито. Цене се казују на пример овако:

а) „за сваких 100 килограма *нешто* тежине без цаковања“ (ексклузиве паковање, од лат. *exclusive* = искључујући, искључно); или

б) „за сваких 100 килограма *нешто* тежине са цаковањем“ (инклузиве паковање, од лат. *inclusive* = обухватавајући, укључно);

в) „за сваки 100 килограма *бруто* тежине ексклузиве паковање“; или

г) „за сваки 100 килограма *бруто* тежине инклузиве паковање“ (у овом случају цена се подразумева за тежину робе заједно са паковањем, дакле завој постаје купчева својина — каже се и „цена бруто за нешто“).

Начин цаковања. Паковање може бити разнолико, на пример: велико паковање, оригинална колета, затим нарочите врсте омотача: балони, барели, сандуци, цакови, вреће, дрвена бурад, гвоздена бурад итд.

Понека роба шаље се неуцакована, без омота, просути у вагон, чамац, дереглију, лађу, шлеп; то је *рефуз*, *ринфуз*, а *ла ринфуз* (од лат. *refundo*, *fudi*, *fusum*, *refundere* = опет просути, разлити). Овако просуто шаље се на пр. жито, дрво, камен итд.

а) *Велико цаковање*. Када је роба тако упакована да је омотава парочити омотач, на пр. сандук, велики сандук у коме су кутије или сандуџићи с робом, бурад, бале итд., онда се то назива *великим цаковањем*.

б) *Оригинална колета*. Колонијална роба и зачини, дроге, хемикалије, технички артикли шаљу се у нарочитим завојима. Тако на пр. гуме, парафин, лак за политуру, стеарин, терпентин и восак, зачини (лорбер, коринте, касна, бадем, каранфилић, орашић итд.), бибер (првени, прни, бели), суво грожђе, шрафран, тапиока, ванила, цимет.

Као оригинална колета сматрају се сандуци са нагорелим жигом *провенијенце* (усијани гвожђем обележен, опрјен знак који показује одакле је роба; *провенијенца* или *провенијенција* од лат. *provenientia*, од *про-venire* = произаћи, проистећи, долазити; *провенијенција* = порекло, одакле је роба), оригиналне бале, двојне-дупле бале, пресоване бале и роба у нарочитом паковању. На пр. сандуци са чајем (дрвени сандуци увек обложени штањолом); чај у лименим кутијама, кафа у балама одређене тежине; бале с памуком, пресована бојена прећа у балама од јуте.

в) *Нарочите врсте омотача*. 1. *Балони* (лимени балони у кошурки, стаклени балони у корпи; стаклени балони са заштитом-браником; оплетени стаклени балони);

2. *Оригинални барели-судови* (барели од 180, 190, 200 и 300 кг тежине; барило = буре, одengl. *barrel* = буре).

3. *Сандуци од белог лима-кампе*;

4. *Цакови, вреће* (и дупле, двојне и троструке вреће). У њима се пакују зристи плодови, семење, штавила и дрва за бојадисање (у праху);

5. *Дрвена бурад*, за зеитин, пиво, сирће итд.;

6. *Гвоздена бурад*, за петролеум, хемијске производе итд.

3) *Трошкове оправљања и преноса* и све што је са тиме у вези (подвоз, обезбеђење, експедициони трошкови — од лат. *expeditio* = експедиција, шпедиција, от прављање, одашиљање, слање; царина, трошарина итд.).

У трговини, при праји, уговара се редовно, поред цене, још и ко ће сносити трошкове око одашиљања, односно трошкове препоса, тј. да ли ће то сносити *купач* или *продавац*. У том погледу уобичајени су извесни услови.

а) Ако је продавац (фабрикант или трговац) утврдио с купцем прајају под условима (коидијама, од лат. *conditio* = кондиција, услов, условљене цене), на пр. „*loco* магацин Београд“ или „*loco* фабрика Карловач“, онда купац сноси све трошкове од продајчевог магацина у Београду односно фабрике у Карловцу, све до свога сопственог магацина. Даљи случајеви могу бити: „*loco* кућа“, „*loco* пијаца“, „*loco* магаза“.

б) Даљи би услов био да трошкове одашиљања сноси продавац, а све остало купац, на пр. ако је продавац у Нирнбергу продао трговцу из Београда извесну робу под условом „*Франко Регенсбург*“, онда он сноси трошкове транспорта железницом све до дунавског пристаништа у Регенсбургу, а трошкове претвора, трошкове преноса Дунавом до Београда и трошкове довоза (од пристаништа у Београду до магацина) сноси купац.

Још неки случајеви. Услов куповине може бити на пр. и „*Франко шлай Регенсбург*“ (у овом случају све трошкове довоза и утовара у шлепове у дунавском пристаништу у Регенсбургу не сноси купац, већ продавац); даље,

„*Франко железничка станица Регенсбург*“ (у овом случају *купач* сноси и трошкове транспорта и претвора од железничке станице Регенсбург до пристаништа Регенсбург на Дунаву и трошкове утовара у шлепове).

Ако је трговац из Београда продао робу неком трговцу из Смедерева под условом „*Франко кеј Смедерево*“ (кеј на Дунаву), продавац плаћа у Београду трошкове преноса до лађе на Дунаву, затим трошкове утовара у

лађу (или шлепове), подваз (фрахт) Дунавом до Смедерева и трошкове истовара у Смедереву (ако ови трошкови нису урачунати у цену подваза).

Царина, државна трошарина, општинска трошарина

а) **Царина.** Свака роба при увозу у Краљевину Југославију плаћа царину (од овога се изузима само роба која је законом ослобођена царине). Колику царину плаћа роба при увозу одређује **увозна тарифа**. Роба која се извози у друге земље плаћа само онда царину ако је нарочито споменута у **извозној тарифи**, и то по стопи која је у тој тарифи за ову робу назначена. Роба која се провози кроз Југославију за друге земље, не плаћа никакву царину.

Царинску тарифу делимо: а) на **уговорну** (минималну) и б) **оиштицу** царинску тарифу (максималну). Прва се примењује на робу која долази из уговорних држава, а друга на робу која долази из државе с којима Краљевина Југославија нема трговинског уговора.

За правилну примену царинске тарифе постоји **Именик робе** и **Коментар царинске тарифе** у коме су појединачне врсте робе изложене по њихову својству и обичном фабричном или трговинском називу, и који покazuје под коју групу или под који став тарифе долази поменута врста робе.

При свакој увозној, извозној или провозној експедицији, поред царине плаћају се и друге споредне царинске таксе, као: **оиштичка мерина** (каватарина); **лежарина** (коју прописује Министар финансија на основу Закона о општој царинској тарифи); **ношевина**; **живогаша** (где се подразумева царинско олово, пломба, жиг, печат — врбј или хладан); **стапшичица шакса**, **калдрмина** (такса коју царинарнице наплаћују на страну увозну и домаћу извозну робу у корист оних општина којима царинарнице припадају по називу).

б) **Државна трошарина.** Храна људска и сточна, пића и горива, материјал за осветљење и грађа порезује се у корист државне касе нарочитом порезом, па било да се произведе у земљи, било да се увезе из иностранства у Краљевину Југославију. Ова пореза зове се трошарина и за разлику од општинске трошарине (о којој ће бити даље говора), зове се **државном трошарином**. Предмети пак који плаћају трошарину зову се **трошарински предмети**. Трошарину плаћа на пр. шећер, кава, заменица каве, цирач, зеитин, пиво, фине вина, коњак, рум, ликер, свеће итд.

Сви трошарински предмети плаћају само онда трошарину ако су намењени потрошњи у земљи; не подлежу плаћању трошарине предмети који се извозе или кроз земљу превозе.

в) **Оиштичка трошарина.** Све намирнице које се уносе у варош, у варошки рејон подлежу плаћању одређене таксе која иде у корист општинске касе. Ниједан трошарински предмет не може се из смештишта диди, или уопште пустити у продају и потрошњу, док не плати трошарину за државу и општину.

4) **Трошкове који су постали при исплати дуга за узету робу** (издаци око „ранбурсмана“ = накнаде трошкова, на пр. порто, провизион и менична куртажа при куповини менице, менична такса итд.)

При исплати дуга треба видети да ли је боље да се искористи дужи рок плаћања (на пр. 2 месеца, 3 месеца итд.) или је боље платити одмах по одбитку дисkonta. Ако је плаћање у иностранству, онда оценити да ли је боље платити готовим новцем или меницом (треба пратити кретање меничних курсева, знати арбитражу меница).

У погледу рока плаћања услови могу бити:

а) **плаћање одмах**, „*per cassa*“ (пер каса), „*per comptant*“ (пер контан);

б) **на ђочек** (на вересију); код ове куповине и продаје продајац је дужан да робу преда одмах по закљученом уговору, а купац је овлашћен да новац положи доцније, о уговореном року. Ако би купац платио пре уговореног рока, продајац одбија извесну суму од дужне свете, одбија интерес — сконт (касашконт, шконт, есконт, услов гласи; или „*per cassa*“ са толико и толико од 100 — % — сконта“). У рачунима стоји обично овако: рок три месеца или *per cassa* са 2% шконтама, тј. ако дужник плати одмах, одбије му се од дужне суме 2% на име шконтама, платиће дакле за толико мање.

Оваква куповина и продаја врло је честа, јер се много у трgovини ради на кредит;

в) у **претплата** („пренумерација“, од лат. *praenumeratio* = плаћање унапред, претплатајивање) купац плаћа поручену робу, а продавцу је остављено извесно време за испоруку. Ово је дакле случај потпуно противан куповини и продаји на ђочек.

г) **рочна** или **терминска** куповина јесте она код које је рок уговорен у корист објеу уговорених страна тако да и купац и продаја испуњавају своје обавезе о уговореном року. За рок се може узети или само један одређени дан, или читав низ дана (на пр. време од једне недеље, једне половине месеца итд.). У току поменутих дана уговор се може извршити онога дана који је странки најподеснији.

5) **губитак интреса** на капитал који је уложен у робу, и то од дана куповања па до дана продаје, као и **губитак интреса** кад се продаје роба на кредит;

6) **штету**, **губитак** који може снаћи трговца ако купац не плати робу (riziko премија; то је сума која се плаћа осигуравајућем друштву да у случају штете коју би роба претпела, накнади тај губитак власнику робе; ризик = опасност, погибао);

7) **сразмеран удео у свима оиштичим трошковима радње** (као: закупнина и одржавање радње, плате и награде радничима, огрев, осветљење, порезе, рекламу итд.) и др.

Б) Робна документа

Кад се роба одашље било сувоземним (железничким) путем, било речно-бродарским или морским путем, увек је прате извесни документи, извесне исправе, без којих се одашљаје и предаја робе не би могли да изведу. Од тих робних докумената поменућемо: фактуру, спроводно писмо, товарни лист, коносман, полицу осигуравања, царинску декларацију, уверење о пореклу робе. (Приликом уговора о возачу и возару, говорено је раније о спроводном писму, товарном листу и коносману, а приликом говора о обезбедиоцу било је говора о полици осигуравања.) Овде ћемо говорити још о фактури, о товарном листу, царинској декларацији и уверењу о пореклу робе.

1) **Фактура.** Кад продајац испоручује или шаље робу купцу, он му о томе подноси обрачун, рачун, фактуру.

У овом рачуну излажу се у кратком прегледу битне податке уговора о куповини, као: врста робе, количина и каквоћа,

пена, износ рачуна и услови плаћања. Осим тога у овом се рачуну назначује како ће се извршити испорука, којим путем и у току кога времена итд.

Роба се обрачунава купцу попајвише опда када је опремљена (спремна за одашљање) или кад је већ одаслата. По правилу рачун стиже пре робе.

Овај који доноси робу са непотврђеним рачуном (са неквитованим, неквтираним рачуном, са рачуном на коме није потврђен пријем) или је доноси без рачуна, тај није овлашћен да наплати рачун, да прими новац.

Кад купац прими поручену робу, он постаје самим тим продавачев дужник (дебитор, лат. debitor = дужник); он је обавезан да плати накнаду за примљену робу, и то о року који је раније већ утврђен уговором.

2) *Товарни листи.* Приликом говора о возачу и возару поменуто је да товарни лист замењује спроводно писмо кад се роба шаље железницом или паробродом.

У товарном листу стављају се слични подаци као и у спроводном писму. Све што у товарном листу продавац сам пише (адресу, вредност, тежину итд.) мора бити *тачно и јасно* написано, јер ако због тих неуредности наступи пометња или штета, за њу је одговоран предавалац пошиљке — потписник товариог листа.

Товарни лист јесте отштампан образац (издање Државне штампарије) који попуњује предавалац пошиљке.

Товарних листова има:

- а) за речно, каналско и језерско бродарство;
- б) за унутрашњи железнички саобраћај (споровозни и брзозвони товарни лист за југословенске државне железнице);
- в) за споровозну и брзозвону робу за међународни превоз железницом.

3) *Декларација.* Декларација је исправа којом се роба пријављује ради царињења. Декларацију потписује и подноси онај чија је роба, или уместо њега то чини признати царински посредник. Подносећи декларацију подносилац (овлашћеник, декларант) даје потстицај (иницијативу) за царињење; самим тим он тражи да се увезена роба оцари и жели да плати царинске дажбине.

Исправна декларација служи као потпуни доказ да је извршено царињење и да је плаћена дажбина за робу која је у декларацији детаљно описана.

Декларација мора бити попуњена читко и јасно; не сме бити поправљана, брисана, радирана; у њој мора бити описано свако колето (знак, број и облик). Садржина колета мора бити тачно специфицирана, по природи и врсти робе и према томе како је то усвојено у царинској тарифи. Поред тога подносилац декларације мора пријавити и порекло робе као и

њену вредност, пошто и од тога зависи како ће се применити царинска тарифа.

Уз декларацију треба приложити и све исправе којима се доказује да су тачни наводи који су изнети у њој (товарни лист, рачун о вредности робе, уверење о пореклу робе итд.); тако попуњена декларација подноси се царинарници код које се налази роба коју треба царинити.

Декларација вреди као јавна исправа, и има доказну снагу тек онда кад су на њој сви потребни потписи, жигови и потврде да је извршено царињење.

Декларација је отштампани образац (издање и штампа Државне штампарије Краљевине Југославије).

Текст пријаве (за увезену робу) за царињење гласи:

Молим да ми се оцарини по... (овде се ставља какво се тарифско поступање жељи, затим се словима означавају укупан број) ...колета — комада — кубних метара, у бруто теговини... (овде се словима означавају укупна тежина робе која се пријављује) ...килограма робе, коју саобразно царинским прописима пријављујем за увоз из... (овде означити државу из које се роба увози) ...у Краљевину Југославију. Прилажем следеће прилоге: ...итд.

Према врсти експедиције и декларација је отштампана на хартији друге боје; тако на пр. за *увозну* експедицију служи декларација на белој хартији, за *извозну* на црвеној, за *штаповозну* на зеленој хартији, за *сместишину* (којом се пријављује за царињење роба која се налази у сместишту — сопственик плаћа царину и друге дажбине тек кад робу изнесе из сместишта) на љавој хартији. За експедицију авионом служи декларација на белој хартији (на њој пише: „декларација за службено царињење“).

За *увозну* и *извозну* експедицију декларације се подносе у два примерка (а у Београду у три примерка — један примерак намењен је трошарини); *уникаш* остаје царинарници, а *дукликаш* се предаје декларанту.

4) *Уверење о пореклу робе.* Извесна роба ужива при увозу повластице, извесно повлашћено царињење, царињење по нижијој стопи. То је роба која се увози из држава уговорница, из земаља са којима је наша држава везана трговинским уговором.

Уверење о пореклу робе издаје по правилу трговачка или индустриска комора онога места одакле се роба шаље или где је роба произведена. За издавање поменутог уверења признате су још и ове установе:

а) трговачка удружења која врше јавно-правне послове трговинских комора у местима одакле се шаље роба или где је произведена;

б) стране царинарнице код којих је роба оцаријена при извозу;

в) судске, полицијске или општинске власти надлежне за место одакле се роба шаље или где је произведена;

За све побројане установе може се рећи да су непосредно надлежне за издавање уверења о пореклу робе.

Наш царински систем поставља за пуноважност сваког уверења о пореклу следеће услове:

1. да уверење садржи ознаку порекла; број, облик, знак и бројеве колета; бруто или нето тежину робе;

2. уверења морају бити попуњена мастилом, мастиљавом писаљком, кроз индиго, писаљом машином. Ово важи безусловно за рубрике које означују број колета, облик и нумеру, и тежину робе;

3. уверење мора бити снабдевено потписима (па и факсимилом, од лат. *fac simile* = начини слично, подударно; потпис који је подударан са правим потписом) издаваоца, и оригиналним печатом установе која издаје уверење;

4. уверење мора бити на једном од следећих језика: на ма ком словенском, или француском, енглеском, немачком, румунском или талијанском;

5. уверење важи четири месеца од дана издавања кад је роба из европских земаља, а шест месеца кад је роба из неевропских земаља.

Сопственик робе не мора бити означен на уверењу, јер се не ради о сопствености већ само о пореклу.

6. Уверење не сме бити преправљено, брисано или ма како исправљено. Ма шта се од овога десило, исправа губи важност као доказно средство.

Царински закон тражи да се све исправе које имају утицаја на царинење робе поднесу заједно са декларацијом. Да-кле, при самом царинењу, декларант има да поднесе све доказе на основу којих тражи или има право дефинитивно, јер се иначе улази у једну неизвесност од које трпе држава и општи привредни интереси.

Уверење о пореклу робе гласи овако:

„Трговачка комора у ... на основу веродостојних докумената, поднесених од госп. ... трговца, индустрисалаца, настанијенога у ... тврди да ниже именована роба, која се шаље у Польску на адресу госп. ... трговца, индустрисалаца у ... желе-звницом, лађом (назив лађе) је продукт а) пореклом индустрисаје ... (назив земље), б) прерађен у ... (назив земље) и да најмање 50% укупне вредности робе припада на трошак израде и сировине у ... (назив земље).“

В) Пијачна цена, берзанска цена, конјунктура

Права или крајња цена куповања добива се погађањем, цењкањем које се врши између купца и продавца; ако се

дакле одмах не прими понуда једне или друге стране, једна од странака мора да отступи од првобитног тражења, да попусти, да би се на тај начин дошло до једне средње цене која би конвенирала (одговарала; лат. *convenire* = погодити се, сложити се, договорити се) обема странкама, продавцу дакле и купцу. Обе стране, обе странке (оба контрактента, од лат. *contrahere* = саставити, склупити, уговорити, погодити се) заступају при овом погађању своје интересе, продавац да скупље прода, да прода по повољнијој, већој цени, а купац да што јевтиније купи, да купи по нижу цену. Из ових разних интереса који разно утичу на цену куповања извесне робе, добива се средња, *тарасчна цена*, цена која се зове *тијачна или дневна цена, шекућа цена или курс* (од лат. *cursus* = пут, течај, ток).

Претпостављајући да је конкуренција слободна (утакмица, конкуренција од лат. *concurregere* = такмичити се, борити се, срести се) пијачна цена није ништа друго већ резултат тражење и понуде.

Ако је при понуди конкуренција вештачки искључена, онда се ствара *моноћолска цена*.

Ако је трговац принуђен да прода и у времену слабе тражење (било зато што му је новац потребан, било зато што би се роба дужим лежањем кварила), онда се она обично продаје испод цене стајања (испод цене коштања) а често и у бесцење.

Ко жели да прода тај *нули*, а ко жели да купи тај *тражи*. Понуда се цене по количини неке робе која је донета за продају у одређено време и на одређеном месту, а тражења по томе колико се тражи поменута роба у исто време и на истом месту. Пијаца је место на коме се сусреће и подешава понуда и тражења робе.

Понуда ће опадати или расти према томе да ли је у извесно време донето на пијацу много или мало од извесне робе, или да ли су и уколико су продавци због извесних спољњих узрока, принуђени да робу продаду по сваку цену.

Тражења ће опадати или расти према томе да ли се по прошња неке робе смањује или повећава; зависи и од тога да ли је купац принуђен да набави робу о којој је реч.

Узајамни утицај тражење и понуде зове се *конјунктура* (конјунктура од лат. *conjunction* = стицај згодних прилика, стицај околности). Конјунктура може бити *повољна или неповољна* према томе какав је однос између понуде и тражење, да ли се очекује велика промена у ценама и колико она иде у трговчеву корист или штету. Правилно оценити конјунктуру значи правилно прорачунати (спекулисати).

На већим трговачким пијацама где промету помажу и берзе и берзански посредници, пијачна цена утврђује се и објављује трговачком свету нарочитим ценовницима (курсним

листама, немач. Preisliste). Курсна листа, листа цена, ценовник, каталог (немач. Preisverzeichniss, Preisliste, Preiszettel) јесте преглед у коме је обележена роба као и цена коју има у извесно време. Ове ценовнике издају или сами трговци и фабриканти — то су тако звани *приватни ценовници*; или их у одређене дате (обично једном у недељи) издаје удружење трговаца или робна берза. Ови други ценовници називају се *службеним, званичним или јавним курсним листовима* или *ценовницима*. Они су више намењени тржишту на коме су издани, него иностранству; они нарочито служе као основа у споровима који се тичу робних послова.

Обично овакви прегледи цена носе и друге податке и потребна објашњења, на пр. кад их издаје комисионар (или уопште оферант, онај који нуди, понуђач; од лат. offerere = понудити; оферат или оферт = понуда) поред цене ставља рецимо напомену ко ће и како сносити трошкове око испоруке; да ли их он узима на се делимице или потпуно; ставља даље примедбу да је испорука „franco“, или „loco“, „fob“, или „cif“, итд. (о овим уобичајеним условима било је већ раније говора).

Уговор о куповини и о продаји јесте обичан уговор и сматра се да је закључен ако су се обе странке погодиле и споразумеле о количини и цени робе. Они се могу споразумети непосредно, усмено (усмени споразуми) или преко посредника (маклера, гласника итд.) или и *писмено* (путем писама или слично).

Писмени споразуми или иначе друге формалности нису баш потребне па да закључени посао остаје у снази. Али ипак за препоруку је да трговац, има и писмене доказе о закљученим пословима (закључнице и томе слично).

Г) Други услови при куповини и продаји

Поред већ побројаних услова који се јављају при закључавању послова, да поменемо још неке услове који се често чињавају при куповини. На пример, говори се о куповини по јављају при куповини. На пример, говори се о куповини важи ако роба одговара извесној проби итд. Ту разликујемо куповину *по проби*, куповину *на пробу* и куповину *за пробу*.

1. Куповина по проби, по угледу или мустри

Код ове куповине продајац се обавезује да ће купцу испоручити утврђену количину неке робе по једној мустри (проби) коју је или сам понудио купцу, или коју је купац приложио за углед. Оваква куповина закључује се данас врло често, а нарочито када се роба продаје преко посредника (путника или агента).

При овој куповини може се поставити као ближи услов: „купујем робу ако одговара мустри“, или „купујем робу али с правом да је вратим ако не одговара мустри“.

Угледом, прробом, мустиром зове се она мала количина којој у свему треба да одговара роба коју, у одређеном року, продајац треба да испоручи купцу.

Она се обично чува у завоју, завитку под печатом оба уговорача све до год продајац не испоручи робу. Поменуту пробу чува или сам купац или неко треће лице које су обе уговорне странке одредиле. Ако је посао закључен преко посредника (сензала), онда обично он и чува мустру.

2. Куповина на пробу

У овом случају куповина ће се закључити ако роба има стварно све оне особине које су уговором предвиђене или које купац очекује. Овде је обавезан прво продајац (понуђач); хоће ли купац стварно узети робу зависи поглавито од тога да ли ће пробом, испитивањем наћи да одговара постављеним условима. Дакле, овде одлучује просто купчево расположење, његов укус. Ако је купљена на пр. парна машина под условом *на пробу*, купац ће је претходно опробати и наће ли да одговара његовим захтевима, он ће је тек тада узети. Или, ако је у питању неко пиће, уговор ће зависити од тога, да ли оно одговара купчевом укусу (његовим захтевима; то је услов кулања).

3. Куповина за пробу

Купац поручује малу количину извесне робе с тим, да ако му се ова допадне да поручи или узме већу количину. Дакле, прво поручује извесну количину да је опроба, па се тек потом одлучује за већу поруџбину (прави даље закључке).

Природан и правилан поступак био би дакле овај: после *куловине за пробу* долази *куловина по проби*.

Поред напред побројаних услова, да поменемо још услове: *куловина ћутуре* (гомила) и *куловину и продају одустанициом*.

4. Куповина ћутуре, гомилом

Ако се роба узима без броја и мере, без одређивања и утврђивања каквоће, ако се дакле узима онако како лежи, од ока, онда је то куповина ћутуре. У овом случају продајац не одговара ако је купац нашао мање робе но што је очекивао или ценио.

5. Куповина, продаја одустајањем

Ако једна од уговорних страна (било купац било продајац) може да одустане од уговора о року испоруке (кад

дође време испоруке), онда је то куповина, односно продаја одустајањем. Она страна која по уговору може да одустане од закљученог посла, плаћа, кад одустаје, другој страни, уговорену своту новаца на име одустајања (*пишманлук*). Одустајање (пишманлук, одустављање) унеколико личи на капару, само што се капара плаћа при самом закључивању уговора (унапред), а *пишманлук* тек кад дође време испоруке и кад одустаје странка која по уговору има право на то. Капара је средство којим се осигурава извршење уговора, а пишманлук је средство којим се једној странки омогућава да не испуни уговор.

Д) О начину плаћања

Дуг се може измирити на више начина:

- 1) у *готову* (готовим новцем);
- 2) *штампом обрачуна, пребијањем, компензацијом* (компензација од лат. *compensatio* = накнада, отплатета, изравнање, поравнање);
- 3) *меницом, утүшнициом или чеком*;
- 4) *сконтирацијом, преносом, оштисивањем и дошиставањем*;
- 5) *потоћу жиро банке и*
- 6) *оставом, дейоновањем*.

1. *Плаћање у готову*. Дакле дуг се може измирити у готову, звечећим новцем, или новчаницом, ако је ова усвојена као средство плаћања иако је изједначена по вредности са звечећим новцем (трошкове око исплате готовим новцем сноси дужник; дужник нема право да одбије поштарину — трошкове за порто — од суме коју дугује). Дужник може или сам да плати у готову свој дуг, или може да овласти другога да за његов рачун измири повериоцу дужну суму; то би била исплата преко трећег лица, исплата за туђи рачун.

2. *Компензација* или *пребијање* (лат. *compensatio* = изравнање, поравнање, накнада; компензирати, од лат. *compensare* = накнадити, изравнati сe, нагодити сe) може бити само у случају кад прималац робе, дакле дужник, уједно и потражује извесну суму од продавца, односно повериоца. Ако су суме исте, обрачун се изводи просто, дуговање и потраживање потијеру се узајамно; ако пак суме нису исте, измирује се само салдо. Овај начин исплате јако је одомаћен у трговачком саобраћају; практично је изведен у *шекућем рачуну* (контокоренту).

3. *Меница, утүшница, чек*. Ако се хоће да избегне скupo и неподесно слање готовог новца у места која су удаљена, или у иностранство, онда се за плаћања употребљава меница, упутница или чек.

Говорећи о меници показали смо на једном примеру како Берлин своје потраживање од Београда наплаћује тратом. Да

допунимо то овде једним прегледом из кога ће се видети којим све путем може Берлин, као поверилац, да дође до свога потраживања, односно на који све начин може дужник из Београда да измири своје дуговање Берлину.

Пример. А из Београда дугује Б у Берлину 5 000 немачких марака и тај дуг може да измири:

а) ако у Београду купи меницу (девизу) која гласи на 5000 марака на Берлин и пошаље је повериоцу. (Ако А из Београда потражује од неке берлинске куће, онда може вући меницу на поменуту кућу у корист свога повериоца Б из Берлина);

б) ако пошаље меницу на марке која не гласи баш на Берлин, већ на које друго тржиште у Немачкој на пр. Хамбург, Келн итд.; место менице на марке (девизе), дужник из Београда може послати и меницу која би гласила на другу коју валуту и на које друго страно тржиште (другу девизу, на пр. на швајц. франке — Цирих, франц. франке — Париз итд.);

в) ако нареди повериоцу Б да на њега вуче меницу која ће гласити на одговарајућу суму динара (раније показани случај где трасант у Берлину продаје трату — девизу на динаре);

г) ако нареди повериоцу Б да вуче меницу, која ће гласити на 5000 марака, на тамошњу фирмку која је с њим (са дужником А) у пословној вези.

Који ће од поменутих начина за измиривање дуга употребити баш дужник А, зависи од тога који је најподеснији, а то опет зависи од разноликих околности, а понадвише од тога какав је менични курс. Дужников је задатак да пажљивим обрачуном — арбитражом — нађе која је баш меница најподеснија.

Слична је употреба упутнице и чека.

4. *Сконтирација*. Показано је како се два лица компензацијом обрачунавају, измирују. Исто тако обрачун може да се изведе и између три или више лица која станују у једном истом месту. На пример, ако лице А дугује лицу Б 1 000 динара, а потражује од В речимо исто колико, онда А може издати налог лицу В да уместо што би њему послао дужну суму, да то учини његовом повериоцу Б. Али ако В потражује баш од лица Б, то ће своје потраживање просто пребити са дуговањем лицу А, за чији би рачун баш и требало да плати 1 000 динара своме дужнику Б, а повериоцу лица А.

Ово пребијање дуговања и потраживања између више лица зове се *сконтирација* (од тал. *scontro* = обрачунавање међусобних потраживања и обавеза на тај начин што један другом плаћа само разлику — сконтро). На великим тржиштима постоје нарочите установе које помажу, омогућују, ту

сконтрацију; томе служи, као што смо већ видели, *завод за обрачунавање, клирингхауз*.

5. Жиро банка. Банка врши преносе са conta својих жиро-комитетата, скида са рачуна дужника а одобрава или пише у корист рачуна поверилаца. По себи се разуме да дужник и поверилац морају имати пословних веза са истом банком, морају имати свој жиро-контакт код исте банке, морају бити *жирокомитенни* исте банке.

6. Остава, депозит. Остава или депозит служи као јемство да ће се дуг сигурно исплатити. Она лежи или код суда или тамо где је то у једном месту уобичајено.

Б) Калкулација и њена подела

Трговачка и техничка калкулација дели се на три главне групе:

- 1) калкулација набавке (куповине),
- 2) калкулација испоруке или продаје,
- 3) калкулација производње (индустрије, фабрике),

1. Калкулација набавке (куповине)

Као што је већ поменуто, задатак је ове калкулације да одреди колико вреди јединица (тежине, дужине, запремине, итд.) набављене робе кад се узму у обзир сви трошкови који су са поменутом набавком у вези.

Роба може бити набављена из места у коме купац стапаје, из другог места исте државе, или из иностранства.

Роба долази или сувим (разним подвозним средствима), или железницом, пловним рекама, каналима, језерима, аеропланима. Често се дешава да се до места испоруке мењају подвозна средства, да се врши претовар. Тако на пр. до одређеног места доноси се роба сувим (колима, железницом), па се потом ту претоварује у друга подвозна средства и шаље даље.

Робу знатно поскупљују многоbroјни послови око набавке робе, тарифа преносних средстава, као и други трошкови; калкулација треба сад да одреди и утврди цену поменутој роби с обзиром на све ове издатке и трошкове.

Калкулација набавке дели се даље на: а) *просту калкулацију* и б) *сложену калкулацију*.

а) *Проста калкулација.* Ако се трошкови око набавке односе само на једну врсту робе, онда се цена овој роби одређује врло просто и лако; то је предмет *простице калкулације*.

Сви трошкови укупно односе се дакле на једну робу и повећавају цену јединице тежине, дужине или др.

б) *Сложена калкулација.* Ако је реч о пошиљци која се састоји из робе разне природе (разне по цени, по врсти и квалитету) онда трошкове треба расподелити или по вредности, или по тежини, односно по броју комада; лако је увидети да је оваква калкулација много сложенија, заметнија и тежа и зато се за разлику од просте калкулације назива *сложена калкулација*.

Код једне и друге калкулације треба водити рачуна:

- 1) о количини робе која је купљена и о цени на тржишту где је купљена;
- 2) о трошковима који су везани куповином;
- 3) о трошковима транспорта (од места куповине до места испоруке — купчев магацин);
- 4) о трошковима који се јављају у месту где роба приспе;
- 5) о мери и теговима и њиховом односу према нашим мерама и теговима (ако то нису метарске мере);
- 6) о односу између валуте и места где је роба купљена и места испоруке (ако су разне валуте);
- 7) о трошковима кад се износ фактуре измирује меницом или тратом (продавац као трасант, купац као трасат), или кад купац шаље римесу преко банкара или кад купује преко маклера или сепзала.

Напомена. Сваку калкулацију набавке треба унети у нарочито за то удешену књигу, у „Књигу калкулације“; уз ову књигу иде и регистар (од лат. *registrum* = списак, списак садржине, списак речи у азбучном реду). У овај регистар уноси се име калкулисаног артикула, као и страна „Књиге калкулације“ на којој се налази поменута калкулација, тако да се свака калкулација може брзо наћи.

Примери за просту калкулацију набавке

а) *Роба набављена у кућевом месту становаша (локонабавка).*

Дато је колико вреди једна партија робе у купчевом месту, па треба одредити цену јединице (купац одређује цену стајања.)

Пример. Београдски трговац поручио је код свога лифтера извесну робу; продавац (фабрикант) тражи за целу партију, коју ће испоручити ручним колицима и по своме момку, Дин. 2 380—. Роба, упакована у цакове тежи нето (дакле без цакова) 700 kg. Колико ће купца стати килограм ове робе смештепе у његов магацин (одакле је ош препродаје)?

У овом случају трошкови отпадају, јер продавац сноси трошкове око довоза робе до купчевог магацина, те је:

$$2380 : 700 = 3,40 \text{ дин.}$$

Претпоставили смо, што се у овом случају само по себи разуме, да при преносу роба није ништа изгубила од своје тежине, дакле да роба није претрпела „манко“ (мањак, тал. manco = мањак у роби, губитак, недостатак) дакле да и на месту пријема тежи 700 kg. По правилу мањка не би требало ни да буде код локоТранспорта (при преносу робе из продавчевог магацина у купчев магацин у истој вароши или њеној околини), већ то понајвише бива при удаљенијим транспортима. Поменути мањак може да се покаже:

а) услед крађе приликом транспорта или

б) што је роба просута и изгубљена, јер је на пр. пренесена неупакована (без омота, без амбалаже), у отвореним кољима, вагонима и шлеповима („рефуз“), као што се обично преноси жито, уопште зрнаста храна, дрво, угљ итд;

в) што се осушила (природни губитак); ово се дешава понајвише када се роба дуже утоварује и кад дуже путује, а и код оне робе која је већ и по природи својој таква да се и после кратког времена квари и мења.

Примери. Киселине лако ветре, зато се и преносити морају у судовима (боцама, каменим крчазима) који су тако затворени да се ветрење, што је могуће више, спречи. Сайун губи од своје тежине сушењем. Угљ који се као сув вади из рудника и товари у отворене вагоне, ако приликом транспорта покисне, тежиће много више кад приспе у купчев магацин, но што је тежио при утовару; обратно, ако је угљ товарен мокар, и ако транспорт дуже траје да се угљ у отвореном вагону суши, онда ће тежина угља при истовару бити мања након утовару.

б) Роба није кућљена у кућевом месту.

Претпоставићемо да београдски трговац није робу купио у Београду, већ у Загребу. Набавка ова не прелази границе наше Краљевине и она се назива „домаћа набавка“ (набавка у земљи) за разлику од набавке из иностранства, увоз из иностранства (импорт = увоз, увезена роба, увозна трговина; реч импорт од лат. importare = увозити, енгл. import).

Појмљиво је, да је при набавци из иностранства теже вршити калкулисање након кад се роба набавља у самој земљи (пошто је у питању друга валута, друга мера и тегови).

Пример. Роба која тежи 4500 kg плаћена је по фактури у Загребу 42.500.— дин. Подвоз до Београда нека износи 1.250.— дин.; трошкови преноса од железничке станице до магацина нека су 125,— дин. Пита се шта стају 100 kg поменуте робе?

Фактура износи	Дин. 42 500.—
Трошкови подвоза	” 1 250.—
Трошкови довоза до магацина	” 125.—
Свега роба стаје	Дин. 43 875.—

Кад роба приспе, она се поново мери; претпоставићемо да се тежина подудара са оном која је назначена у фактури (дакле да нема ни вишак ни мањак), према томе сума од 43 875.— дин. издата је за 4500 kg тако, да један товар или 100 kg стају:

$$43875 : 45 = 975. — \text{дин.}$$

в) Роба набављена из другог места по комисионару.

И овде ћемо посматрати случај набавке у истој земљи. Скопље купује из Београда извесну робу по 15.— дин. један килограм; роба тежи 8750 kg. Комисионар из Београда извештава купца у Скопљу да ће му од куповне суме одобрити један попуст од 4% (сконто); за свој труд комисионар рачуна 2% (то је провизион или комисион). Подвоз од Београда до Скопља нека стаје 4100.— дин.; довоз до магацина 380.— дин. При пријему у Скопљу роба је тежила исто онолико колико је тежила у Београду приликом одашљања, дакле 8750 kg. Претпоставићемо да Скопље врши калкулацију за један килограм, тј. да изналази шта стаје један килограм поменуте робе loco Скопље.

Роба стаје у Београду (8750 kg a 15.—)	Дин. 131 250.—
мање 4% сконто	” 5 250.—
	Дин. 126 000.—
+ 2% провизион	” 2 520.—
	Дин. 128 520.—
+ подвоз за 8750 kg	” 4 100.—
+ довоз	” 380.—
	Свега Дин. 133 000.—

према томе један килограм стаје:

$$133000 : 8750 = 15,20 \text{ дин.}$$

г) Роба набављена из иностранства

Пример. Београд купује фебруара 1938 у Прагу неку робу која тежи kg 5000 нето, по 175 чехословачких круна (Кč — „ка-че“) за 100 kg.; одобрава се 2% сконто; трошкови паковања нека износе 325 Kč. Курс чехословачких круна у Београду 151,80 дин. (фебруара 1938). Подвоз до Београда, партина, трошарина и др. 1508,60 динара, а довоз до магацина 220 динара. Колико динара, loco Београд, стају 100 kg ове робе набављене у Прагу?

(Претпоставићемо да је роба при премеру у Београду тежила 4980 kg.)

Израда:

Прво да утврдимо вредност робе у иностранству:

kg 5000 по 175 Kč . . .	Kč 8750,—
— 2% сконто „ 175 —	
+ паковање Kč 8575,—	
	— 325 —
	Kč 8900.—

Обрачун:

Пошто је курс за чехословачке крупне 151,80 дин. (за 100 Kč), то ће вредност робе у динарима бити:

$$\frac{8900 \times 151,80}{100} = 13510,20 \text{ дип.} \quad \text{Дин. } 13510,20$$

+ подвоз, царина и др. „ 1508,60
+ довоз „ 220 —
Свега Дин. 15238,80

Роба тежи у Београду kg. 4980 (а не 5000 kg.); према томе износ од 15238,80 дин. одговара броју стварно примљених килограма 4980, па је цена једног килограма:

$$15238,80 : 4980 = 3,06 \text{ дин.}$$

односно цена за 100 kg *loco* Београд износи 306 дин.

Најоцена. На овом примеру да покажемо како се врши проба: тражићемо правце цену за 100 kg. нето *loco* Београд и видећемо да ли се она подудара са горе нађеном ценом 306 дин.

У Прагу 100 kg поменуте робе стају	Kč 175.—
— 2% сконто „ 350	
+ паковање Kč 171,50	
	„ 6,50
	Kč 178.—

За 5000 kg плаћено је на име паковања 325,— дин., на 100 kg долази: $325 : 50 = 6,50$ дин.

Обрачун:

$$\begin{array}{l} \text{Kč 178 по 151,80 дин.} \quad \text{Дин. } 270,20 (4) \\ + \text{подвоз и др. „ 34,57 (2)} \\ \hline \text{Дин. } 304,77 (6) \end{array}$$

На 5000 kg отишло је на име подвоза, довоза, царине, трошарине и др.: $1508,60 + 220 = 1728,60$; према томе на 100 kg долази на име трошкова: $1728,60 : 50 = 34,57$ (2).

Поновним премеравањем робе нађено је да тежи 4980, те 100 kg *loco* Београд стају:

$$\frac{304,776 \times 5000}{4980} = 306 \text{ дин.}$$

2. Калкулација продаје (Продајна калкулација)

Продајна калкулација претставља управо обрнуту слику куповне калкулације.

Трговац изналази рачунски по којој би цени требало да продаје извесну робу да би продајом наплатио све трошкове који су везани са набавком поменуте робе, као и остале опште издатке радње, тако зване режијске трошкове радње, и да би поврх тога зарадио уобичајени проценат.

Продајна калкулација утолико је тежа уколико су разноврснији продајни услови (уколико су разноврснији *кондиције* — лат. *condicio* = погодба, уговор, услов — услови под којима се обавља продаја).

3. Калкулација производње, продукције (Калкулација индустрије, фабрикације)

Калкулација производње или индустрије претставља велико и обилно поље калкулације. Овде извођење калкулације зависи врло много од тога каква је бранша за коју се изводи калкулација.

Калкулација у ткачкој бранши изгледаће сасвим другачије но у фабрикацији машина или фабрикацији хартија.

Ипак, сваку калкулацију производње, па ма које бранше била, прати једна иста основна мисао или, поступак је код сваке од њих опет у главном један исти, принцип је један исти. Израђени, произведени фабрикат мора произвођачу да накнади све учињене издатке и трошкове и сем тога мора му донети и извесне добити.

При изради предмета, који уопште служе за подмиривање потреба, улаже се материјал и снага. Код калкулације производње цени се, у првој линији, колико је при изради предмета, утрошено материјала и колико је при томе утрошено човечијега рада — па било да су при томе употребљене машине или алатке или да је само ручни рад — који се огледа у радничким надницама.

Дакле, главни фактори у продукцији јесу: материјал (сировине и споредни материјал) и наднице (радничке награде).

Али као што се може лако увидети, то нису и једини фактори.

Посматрајмо једну фабрику; просторија у којој се ради — радионица или је узета под најам (кирију), или је то фабричка зграда нарочито подигнута за продукцију.

У овим просторијама примењују се и искоришћују машине и алатке. Кадшто су за рад машина употребљена електрична или парна постројења или пак турбине (водена снага).

Просторије морају бити преко зиме готово стално осветљене и загрејане. У фабрикама се налазе и просторије за техничко и трговачко особље, као и друго чије издржавање изискује издатке. Све се то мора узети у обзир да би калкулација производње дала правilan резултат.

Регистар страних речи и израза

(Бројеви означују стране на којима је објашњење)

	Страна		Страна
Авиза	60, 119	банкнота	105
авизно писмо	119	барат	23, 159
агент	13, 30, 52	баратирати	159
агентура	53	барат трговина	23
агенција	53	барел	160, 161
адреса по потреби	119	баре чек	139
адресат	60	беземашон	87
ажија	97	белга	100
аквизитер	65	берза	14, 90
акредитив	123	биџутерија	16
акредитовани	123	биданс	20, 32, 33, 46
актива	32, 46	бланко пренос	116
активан биланс	20	бон	55, 122
активна трговина	19	бон државни	122, 150
актуар	65	бонификација	87
акцент	28, 59, 115	брокер	13, 56
акцентант	28, 59	брокеража	13, 54
акцентовати	28	буџон	46
акција	34, 77, 141	буруто	86
акцијска промеса	156	Валвациона вредност	97
алигација	95	валвирати	97
алонж	116	валута	29, 98
ал пари	98	вињета	41
амбалажа	86, 160	вирман	125, 129, 130
амортизациона квота	150	вис мајор	62
амортизациони план	150, 151	волонтер	48
амортизовати	150	Габотажа	19
ан гро	17	галантерија	15
ан детај	17	гарантја	50, 72
анонимне фирме	39	гарнитура велика	89
ауунитет	150	гарнитура мала	89
арбитража	122	гвинеја	101
арбитража непосредна	122	генерална облигација	142
арбитража посредна	122	генерално пуномоћије	50
арбитража разлике	122	грос	78, 89
арбитражер	122	грос велики	78, 89
арбитражни посао	122	гросист	17
аргентино	103	гулден	101
асигнант	122	Дара	86
асигнат	122	дато меница	114
асигнација	122	дебитор	72, 164
аукција	53	девалвација	98
Бани	102	девизе	29, 113
банка	29		
банкар	29, 109, 137		

РЕГИСТАР

	Страна		Страна
декало	87	Злоти	102
декларант	164	Импорт	19, 174
декларација	164	инвентар	33, 45
декорт	87	инвентарисање	33
делкредере	58	индосамент	28, 116
делкредере провизион	58	индосант	28, 116
декурзивно	151	индосатар	28, 116
демонетизација	98	индосијати	28, 63, 116
депозит	137, 172	инклузиве	116
депозитне упутнице	105	инпондерабилна добра	70
депозитни посао	105	инскрипција	94
депонент	105	интабулација	124
депресијација	98	инфлација	98
дестинатер	60, 62	Јард	85
детаљист	17	јен	103
деташирати	148	јукста	126
дефицит	73	јуниор	39
дефлација	98	Каботаж	19, 23
дивиденда	140, 155	калкулација	160, 172
дивидендни купон	140, 155	калкулисати	160, 172
диригент	49	кало	87
дисажија	97	кампсор	109
дисконт	87, 111	капитал	67
дисконтовати	11	каплакен	88
диспонент	49	караван	21
дистанц трговина	18	карат	80
док	13	карго	66
долар	103	картел	31, 36
домицил	114, 117	каско	66
домицил меница	117	каузија	50
драхма	93, 101	квалитативно	83
дубл	15	квалитет	83
дукат	94, 97	квантитативно	83
Егализован	89	квантум	17
екслузиве	160	киндар-лек	100
експедитор	30, 60	клизула менична	118
експедиција	30, 60, 161	клиринг	125, 130
експорт	19	клирингхаус	136
експорт комисионар	59	колационирање	43
екстра тара	86	колективна прокура	38
емисија	103, 105	колектори	17
емисиона банка	105	колектуре	16, 17
емитент	103	колето	60
емитује	103	командит	33
есконт	87, 111	командит-акционари	34
есконтна стопа	87, 111	командитист	33
есконтовати	111	командитно друштво	33
ескудо	102, 103	командитно друштво на акције	33
ефекти	16, 139	командитор	33
Жеран	33	комисија	49
жирант	116	комисија	58
жиратар	116	комисион	30
жиро	116, 125	комисионар	57
жиро банка	172		
жиро комитент	125, 172		
журнал	46		

РЕГИСТАР

	Страна		Страна
комитет	19, 49	лекаж	87
компанија	39	лента	101
компензација	136, 170	ликвидно	72
компензирати	170	лимитовати	57
комплементар	33	лимитум	57
комптоар	49	лира	101
којевенирати	167	литас	101
конверзија	152	лиферант	31, 143
конвертовање	152	лиферација	143
кондиција	161, 177	лиферавање	31
конзигнант	59	лицитација	53
конзигнатор	59	локо	161
конзигнација	58, 59	ломбард	68
конзигнациона фактура	59	лукративност	71
конзорција	142		
конзумејт	9		
конјунктура	120, 167	Маклер	13, 53, 56
конкуренција	31, 167	маклеража	13, 54, 89
коносамент	63	мандат	122
коносман	63	мандант	122
коносол	153	мандатар	122
консолидација	153	манко	174
консумит кредит	73	мануфактура	15
консумија	73	марка	41, 93
контингенција новчаница	106	медио	114
кontoар	26, 49	меморијал	46
кontoарист	49	миза	64
кontoарски радови	49	микрон	81
контокорент	51, 62	милрајс	103
конторист	49	модел	41
контрахенти	55, 167	монопол	17, 24
контролни бројеви	135	мустра	41, 169
конфекцијонер	15		
концерн	37	Нето	86, 95
концесија	141	нирнбершка роба	15
копејек	102	номинала	94, 143, 150
кореспондент	49	номинална вредност	94, 150
кота	29, 113	номинативни чек	126
котирање	29	нотовати	29, 121
кредит	110		
кредитно писмо	123	Опција	142
кредитор	69, 72	оригинална колета	161
кроазе чек	128, 136	оферат	57
круна	101	оферант	168
кукс	158	оферт	142, 168
кулиса	56		
курс	97, 167	Пари	96, 98, 150
курсмаклер	56	паритет	96, 120
курс менични	120	паркет	56
куртажка	13	пардијалне облигације	142
куртије	13, 53, 56	пасива	33
Латс	101	пасиван биланс	20
лев	100	пасивна трговина	19
легенда	94	пезет	102
легатура	95	пезо	103
легура	95	пекунија	92
лек	100	пенге	101
		пени	102

РЕГИСТАР

	Страна		Страна
пенивејс	95	ремитовати	16
пенс	50	рента	64, 144
пер каса	162	рентабилитет	69
пер контан	162	реосигурање	66
перпер	100	ресурс	49
перт	97	ретроцесија	66
перфорован	127	рефакција	87
пласирати	142	рефуз	160, 174
плуралистички систем емисије	105	римеса	113
позаментерија	15	рин	103
полиса	54, 64	ринфуз	160
презентант	115	рубља	92, 102
презентат	115		
презентација	105, 115	Салдовањ	51
презентатори	114	салтација	62
премија	64, 144	санитим	100, 101
премијска резерва	65	сараф	29, 109
пренумерација	163	сев	103
привилегија	105	сензал	13, 53
прим	97	сензарија	13, 54
примаж	88	симултано важење	99
приманота	46	синдикат	142
примо	114	сконто	49, 87
принципал	47, 48	сконтрација	171
приоритети	143, 154, 155	сконто робе	45
приоритетне акције	158	солидарно	32
приоритетске облигације	143, 154, 155	спекулисати	159
провенијенца	161	спорко	86
провенијенција	161	стандард	95
провизија	30, 52	статут	158
продуцент	9	субмисија	141, 142
прокура	38	супердивиденда	158
прокурита	49	супра-тара	86
промеса	149, 156	супскрипција	141, 142
промил	88	супскрипциони курс	141
протоколација	42	суш	126
протоколисати	37		
процент	88	Талон	126, 133, 140, 149
процент тара	86	тајнијема	52
Рабат	88	тара	86
рајс	103	тарирање	86
рајхсмарка	101	термински послови	55
рајхспфениг	102	толеранција	96
ранбурсман	61, 162	тона	82
реалај кредит	72	трампа	159
реализовати	142	транзит	19
реална тара	86	транспорт	29
реверс	149	трасант	16, 109, 117
регистар	32, 37, 42, 50, 173	трасат	16, 109, 115
редукција	142	трасирана меница	113
редукција камате	153	трасирати	69
резерва	65	трака	69, 108, 109, 113
резерве отворене	68	трезор	106
резерве скривене	68	трут	37
релеф	41		
ремедиум	96	Узанс	86, 89, 90
ремитент	114, 122	ултимо	114

РЕГИСТАР

	Страна		Страна
Факсимил	166	центимос	102
фактор	58	централа	40
фактура	58	центс	103
филер	101	цесија	139
филијала	40	цесионар	139
фингирањи новац	98	цесус	139
фингирањи рачун	59, 61	циркуларни акредитив	129
финота	95	цистерна	89
фирма	34, 39	циф	88
фирма филијале	40	цифип	88
фоб	88	цифди	88
фолија	33	цол	79
фондови	54, 141	цф	88
форинта	121		
форс мажер	62	Чек	124
франак	100, 102	чентезим	101
франко	161	червоњец	102
фрахт	66, 88		
фундирани дуг	150	Шалтер	134
фунта	103	шеф	47
фунта штерлинга	93, 101	шилд	39
фусти	87	шилинг	100
Халерж	122	шифшпарта	158
хилотека	69, 72, 154	шконтто	87
хонорант	119	шконтро	49
хонорат	119	шомаж	66
хонорисати	117	шпелитер	18, 60
хронолошко бележење	44	шпелитерска провизија	60
Цедент	139	шпединија	60
цента	101	шпединиона авиза	60
центавос	102, 103	шпединциони налог	60
центезим	103	штанд	18
		штраца	46